

TC
EGE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TÜRK DÜNYASI SOSYAL, EKONOMİK VE SİYASAL İLİŞKİLER
ANABİLİM DALI

PROMETE HAREKETİ ÇERÇEVESİNDE SSCB’NİN TÜRKİSTAN İLE
İLİŞKİLERİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

İLKNUR ŞAHİN

DANIŞMAN: PROF. DR. NADİM MACİT

İZMİR- 2018

T.C.
EGE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TÜRK DÜNYASI SOSYAL, EKONOMİK VE SİYASAL İLİŞKİLER
ANABİLİM DALI

PROMETE HAREKETİ ÇERÇEVESİNDE SSCB’NİN TÜRKİSTAN İLE
İLİŞKİLERİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

İLKNUR ŞAHİN

JÜRİ ÜYELERİ

PROF. DR. NADİM MACİT (DANIŞMAN)
DOÇ. DR. ERKAN GÖKSU
DR. ÖĞR. ÜYESİ FÜSUN ÇOBAN DÖŞKAYA

İZMİR- 2018

Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğüne sunduğum “Promete Hareketi Çerçevesinde SSCB’NİN Türkistan ile İlişkileri” adlı yüksek lisans tezinin tarafımdan bilimsel ahlak ve normlara uygun bir şekilde hazırlandığını, tezimde yararlandığım kaynakları bibliyografyada ve dipnotlarda gösterdiğimi onurumla doğrularım.

İlknur Şahin

İmza:

T.C. EGE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

YÜKSEK LİSANS

TEZ SAVUNMA TUTANAĞI

ÖĞRENCİNİN

Adı Soyadı : İlnur ŞAHİN

Numarası : 92150002034

Anabilim Dalı : TDA – Türk Dünyası Sosyal, Ekonomik ve Siyasal İlişkiler Anabilim Dalı

Tez Başlığı (Türkçe) : Promete Hareketi Çerçevesinde SSCB'nin Türkistan ile İlişkileri

Tez Başlığı (İngilizce) : Within The Framework of Promethee Movement USSR-Turkestan Relationships

Tez Savunma Tarihi : 18.10.2018

Tez Başlığı Değişikliği Varsa Yeni Başlık (Türkçe):

Tez Başlığı Değişikliği Varsa Yeni Başlık (İngilizce):

JÜRİ ÜYELERİ

Jüri Başkanı

Unvan, Adı, Soyadı : Prof. Dr. Nadim MACİT

Karar : Başarılı Başarısız Düzeltme

İmza :

Jüri Üyesi

Unvan, Adı, Soyadı : Doç. Dr. Erkan GÖKSU

Karar : Başarılı Başarısız Düzeltme

İmza :

Jüri Üyesi

Unvan, Adı, Soyadı : Dr. Öğr. Üyesi Füsun ÇOBAN DÖŞKAYA

Karar : Başarılı Başarısız Düzeltme

İmza :

TEZ HAKKINDA JÜRİNİN GENEL GÖRÜŞÜ

(Jüri Başkanı Tarafından Doldurulacaktır)

Tez savunması sonucunda öğrenci tarafından hazırlanan çalışma;

Oybirliğiyle

Oy çokluğuyla

Başarılıdır

Düzeltilmelidir

Başarısızdır

• Bu tutanak üç (3) işgünü içerisinde jüri üyelerinin raporlarıyla beraber Anabilim Dalı Başkanlığı üst yazısıyla Enstitü

Müdürlüğüne gönderilmelidir.

• Tezli yüksek lisans programlarında düzeltme alan öğrencinin 3 (üç) ay içerisinde yeniden savunmaya girmesi zorunludur.

İÇİNDEKİLER

KISALTMALAR.....	vii
ÖNSÖZ.....	viii
GİRİŞ.....	1

BİRİNCİ BÖLÜM

1. PROMETHEE DERGİSİ.....	13
1.1 PROMETHEE ADININ KÖKENİ.....	13
1.2 PROMETHEE DERGİSİNİN ORTAYA ÇIKIŞI.....	14
1.3 PROMETHEE DERGİSİNİN İÇERİĞİ.....	20

İKİNCİ BÖLÜM

2. 1926-1938 ARASI TÜRKİSTAN.....	41
2.1 TÜRKİSTAN'IN JEOPOLİTİK VE JEOSTRATEJİK ÖNEMİ.....	41
2.2 TÜRKİSTAN'IN DÖNEM İÇİNDEKİ DURUMU.....	44
2.3 DÖNEMİN SSCB-TÜRKİSTAN İLİŞKİLERİ.....	49

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. HAREKETTE YER ALAN ÖNEMLİ İSİMLER.....	55
3.1 ALİ MERDAN TOPÇUBAŞI.....	55
3.2 AYAZ İSHAKİ İDİLLİ.....	56
3.3 MEHMET EMİN RESULZADE.....	58
3.4 MİR YAKUB DEVLETOĞLU.....	61
3.5 MUSTAFA ÇOKAY.....	63
3.6 SİMON PETLURA.....	66
3.7 ZEKİ VELİDİ TOGAN.....	68
SONUÇ.....	71

KAYNAKLAR.....	74
ÖZGEÇMİŞ.....	83
ÖZET.....	84
ABSTRACT.....	85

KISALTMALAR

- MC: *Milletler Cemiyeti*
NEP: *Yeni Ekonomi Politikası*
SSCB: *Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği*
s.: *Sayfa*
ss.: *Sayfa Sayısı*
a.g.e.: *Adı Geçen Eser*
a.g.m.: *Adı Geçen Makale*
a.g.r.: *Adı Geçen Röportaj*
a.g.t.: *Adı Geçen Tez*

ÖNSÖZ

Türkistan coğrafyası tarih boyunca pek çok devlete ev sahipliği yapmıştır. Aynı zamanda içinde barındırdığı yer altı zenginlikleri ve bulunduğu konum dolayısıyla da jeopolitik ve jeostratejik açıdan önemli bir alandır. Çin, Hindistan, Türkiye, Rusya gibi ülkelerle sınırları olduğundan, tarih boyunca büyük devletlerin çıkar çatışmalarına da sahne olmuştur.

Çalışmamızda, Türkistan coğrafyasında milli bilincin ve bağımsızlık isteğinin oluşmasında büyük öneme sahip olan Prométhée Dergisi analiz edilmiştir. Dönemin önemli tarihsel olayları hakkında bilgi veren ve Rus egemenliği altında yaşamak istemeyen halkların bağımsızlık mücadelesini konu edinen bu dergiler, La Nationalite Bibliotheque de Paris'in internet sitesinde bulunan 86 sayıdan faydalanarak yapılmıştır. Söz konusu sayılar Fransızca olarak okunup analiz edilmiş olup özellikle Türkistan ve Kafkasya'da bulunan Azerbaycan halkının bağımsızlık mücadeleleri mercek altına alınmıştır. Derginin diğer sayılarına maalesef ulaşamamıştır.

Prométhée, 1926-1938 yılları arasında aktif olarak faaliyet göstermiş olan bir yayın organıdır. Dergi, İkinci Dünya Savaşı'nın başlaması ile yayın hayatına son vermiştir. Dergide dikkat çeken noktalardan biri, dönemin önde gelen Türkistan aydınlarının düzenli olarak her ay yayınlanan bu dergiye çeşitli yazılar yazmak suretiyle halkı bilinçlendirmek ve yaşananları dünyaya duyurmak yönündeki çabalarıdır. Bu anlamda dergi, tarihin bilinmeyen pek çok sırrını aydınlatması açısından önemlidir.

Kısaca değinecek olursak, 1926-1938 yılları arasında yaşanan önemli tarihi olaylar dergide kendine geniş yer bulmuştur. Yalnız Türkistan halklarının değil, bağımsızlık için savaşan Ukrayna ve Gürcistan halklarının da sesi olamaya çalışan derginin masrafları büyük oranda Polonya hükümeti tarafından karşılanmıştır. Bunun nedeni olarak, Polonya ve SSCB arasında yükselen siyasi anlaşmazlık gösterilebilir. Eklemek gerekir ki, yaşanan bu siyasi anlaşmazlıkta, Avrupa ülkeleri, özellikle İngiltere, Polonya'yı desteklemektedir. Avrupalı devletlerin bakış açısına göre, güçlü bir Rus devleti, Avrupa'nın Rus egemenliği altına girmesi demektir. Polonya ise burada kilit ülke görevi görüyordu. Haritayı göz önüne getirirsek, Polonya, Ruslar için Avrupa'ya açılan kapı demektir. Avrupalı devletler için ise Polonya, Ruslar ve Avrupa için bir bariyer görevi

görmekteydi. Şayet bu bariyer yıkılırsa, Ruslar, hızlı bir şekilde Avrupa'ya açılacak ve oraları rahatlıkla egemenliği altına alacaklardı. Bunu bilen ve dönemin Avrupa devletleri arasında güçlü bulunan İngiltere de Polonya'yı destekleyerek kendini ve Avrupa'yı koruma altına almak istemektedir. Yani, mesele SSCB çatısı altında yaşayan halkların dramı olmakla birlikte, küçük çaplı bir dünya meselesi halini de almıştır.

Ayrıca, dergide dönemin siyasi krizleri de göze çarpmaktadır. Bolşevik devrimi ve onun Ruslara getirmiş olduğu sıkıntılar ve karışıklıklar, Rusların devlet politikalarına da yansımıştır. Dış dünyaya göstermiş oldukları güçlü yüzleri, içte çok farklı bir şekil almakta ve adeta kabuk değiştirmektedir. Çünkü içerde iç savaş denen bir olgu ile karşı karşıya kalmaktadırlar. Dergide, Birinci Dünya Savaşı ve Rus-Japon Savaşı'nın Rusya'ya etkileri ile birlikte, Rusya'nın azınlık politikaları ve dış politikası da mercek altına alınmıştır.

Yaşanan olayların, Kafkasya ve Türkistan coğrafyalarına yansımaları ise çok farklı boyutlarda olmuştur. Halk, izlenen yanlış politikalardan sıkılmış, milli benliklerini, toprak bütünlüklerini tehlike altında hissetmiş ve bunun için bir başkaldırıya yeltenmiştir. Ruslar ise ayaklanma yaşanan bu coğrafyalarda yaşayan halklara çeşitli yıldırma politikaları uygulayarak susturmaya çalışmış ve ayaklanmaları kanlı bir şekilde bastırmaya kalkmıştır. Şiddet, öfke ve korku içinde yaşayan halk, ayaklanmalar her bastırıldığında sesini daha çok yükseltmeye çalışmıştır. Bu durum, dergide kaleme alınan yazılarda da dikkat çekmektedir.

Çalışmamızda; Ukrayna, Gürcistan ve Türkistan halklarının hareketteki yeri analiz edilmekle birlikte, daha ziyade Türkistan coğrafyası üzerinde durulacaktır ve dergideki söz konusu coğrafyaya ait olan yazılara geniş yer verilecektir. İlk bölümde, Prométhée isminin kökeni ve derginin ortaya çıkışına yer verilecek ve derginin içeriği analiz edilecektir. İkinci bölümde ise Türkistan'ın jeopolitik ve jeostratejik konumu üzerinde durulacak ve dönemin SSCB-Türkistan ilişkileri incelenecektir. Üçüncü bölümde ise harekette yer alan isimlere değinilecektir.

Prométhée, Rus çatısı altında yaşayan halkların bağımsızlıklarını kazanma süreçlerini inceleyen ve bu sürece katkısı olan bir harekettir. Fakat ülkemizde konuyla

alakalı müstakil bir çalışma yoktur. Bu konuyu biraz olsun aydınlatmak ve bilim dünyasının hizmetine sunmak mutluluk vericidir.

Son olarak, Fransa’da kaldığım yaklaşık 5 ay boyunca benden manevi desteğini esirgemeyen arkadaşlarımla birlikte, çalışmamda kolaylık sağlayan ve bana yol gösteren La National Bibliotheque de Paris çalışanlarına teşekkürü borç bilirim.

İlknur ŞAHİN

İzmir - 2018

GİRİŞ

1905 Rus Devrimi, sadece Rus halkını ilgilendiren siyasi bir olgu değildi. O, aynı zamanda dünyadaki pek çok devleti ilgilendiren ve ardından pek çok siyasi krizin çıkmasına sebebiyet veren bir gelişmeydi. Olayın tarihsel köklerine inilecek olunursa, gerek Rus halkının gerekse de Rus çatası altında yaşayan halklarının yönetimden genel anlamda hoşnut olmadığı görülebilir. Örneğin, “1854-1856 Kırım Savaşı yenilgisiyle sarsılan II. Aleksander, Rusya’yı büyük reformlar diye bilinen temkinli bir reform ve modernleşme yoluna sokmuştu. Reformların merkezinde 1861’de serflerin azat edilmesi vardı. Azat, köylülere kişisel özgürlüklerini ve toplamda tüm toprakların yarısına denk gelecek kadar topraktan pay vermişti. Ancak köylüler toprakların tamamının kendi hakları olduğu inancıyla azat anlaşmasından tatmin olmamışlardı. Toprağın geri kalanı üzerinde iddia ettikleri hak, kırsal bir memnuniyetsizlik kaynağı olarak kaldı ve 1905 ve 1917’deki köylü devrimlerine itici güç sağladı”.¹ Bu sadece yönetim ile halk arasındaki problemin bir yüzüydü. Zaman içerisinde uygulanan yanlış politikalar, sosyal hayattaki adaletsizlik ve dönemin siyasal krizlerinin Rusya’yı olumsuz yönde etkilemesi ve daha birçok faktör devrime giden yolun alt yapısını oluşturdu. Halk, yoksulluk ve mutsuzluk içinde kıvrandır hale geldi. Özellikle, köylüler bu durumdan en çok etkilenen kesimdi.

Rusya, zaman içinde sadece tarıma bağlı kalmanın ülkenin kalkınması için yeterli olmadığını anladı ve sanayi anlamında da kendini geliştirmek için çeşitli adımlar atmaya başladı. Bu anlayışın tohumları ise 1880’li yıllarda atılmaya başlandı. “1880’lerde yönetim, özel girişimci çabalarını gümrük vergisi, vergi politikaları ve doğrudan yatırımlar yoluyla çoğaltarak endüstriyel gelişimi teşvik için adımlar attı.”² Bu adımlar kısa zamanda meyvesini vermeye başladı; Rusya endüstri ve sanayi anlamında büyük gelişmeler yaşadı. Fakat bu buzdağının görünen kısmıydı. Görünmeyen kısmında ise ortaya çıkan tablo pek de iç açıcı değildi. Zira, yükselen sanayi gelişmeleri halkın sırtına çeşitli vergi borçlarını da yüklemişti. Belirli bir gelir düzeyinin altında yaşayan halk, artan vergi oranlarıyla refahını daha da düşürmeye başladı. Özellikle işçi sınıfı büyüyen

---

¹ Rex A. Wade, **Rus Devrimi 1917**, (Çev. Ergin Özler) İstanbul: İletişim Yayınları, 2017, s. 21.

² Wade, a.g.e., s. 22.

sanayiden en olumsuz şekilde etkilenen sınıftı. Öyle ki, “fabrikaların sunduğu; uzun çalışma saatleri, (on iki ya da daha fazla), düşük ücretler, emniyetsiz koşullar, katı ve haysiyet kırıcı endüstriyel disiplin ve hastalık veya sakatlık durumlarında iş güvencesi ve himayesinin mutlak yokluğu vardı. Barınma tıka basa, sağlıksız ve mahremiyetten yoksundu. Çoğu işçi kışlalarda yaşıyordu. Bazı işçiler; iki işçinin aynı ranza yatağını paylaştığı, yataktan on iki ila, on üç saatlik vardiyaya, vardiyadan yatağa “kesintisiz sıcak yatak” sistemini uyguluyordu. Aileler çoğunlukla ya diğer ailelerle ya da tek göz odaları paylaşıyordu”.³ Ülkede şartlar bu durumdayken zaten halkın, özellikle de işçi ve köylü kesiminin yönetimden hoşnut olması beklenemezdi. Eğitim seviyesinin yükselmesiyle birlikte işçi ve köylü kesimin de bilinçlenmesi ve haklarını araması gecikmedi. Grevler ve hak arama çabaları da bu vesile ile Rusya’nın gündemini daha çok meşgul etmeye başladı.

Öte yandan, dünyanın çeşitli ülkelerinde yaşayan diğer işçilerin sahip olduğu bazı haklar da Rus işçilerin kafasını karıştırıyordu. Devlet yönetimine katılma, düşündüğünü söyleme ve yazma özgürlüğü ve toplanma ve örgütlenme özgürlüğü⁴ gibi sahip olunan bu hakları elde etmek isteyen Rus işçiler de çeşitli şekillerde taleplerini dile getirme kararı aldılar. Haklarını örgütlenme yoluyla talep etmeye karar veren bu gruplar, küçük küçük Marksist gruplar halinde örgütlenmeye başladılar. “O tarihte Rus aydınlar arasında Marksizm’in hızla yayılmasının nedeni, Rusya’da sanayilerin yayılması ve Batı liberalizminin rolünü Rusya’da oynayabilecek bir burjuva geleneğinin ya da burjuva siyaset felsefesinin bulunmamasıydı.”⁵

1895 yılında ise karşımıza Rus tarihi açısından önemli bir isim çıkacaktı. Bu isim Rus İşçi Sınıfının Kurtuluşu için Mücadele Birliğinin kurulmasını destekleyen Lenin’di. Gerçek adı Vladimir İlyiç Ulyanov olan Lenin, Rus tarihi açısından önemli adımlar atmış ve değişiklikler yapmış bir isimdir. Plehanov ile birlikte çıkarmış olduğu Iskra, Rus sosyal demokrat hareketinin sınırlarını çizmek amacıyla ortaya çıkmış bir yayın organıdır. Buraya yazmış oldukları yazılar ile hareketi sağlam zeminlere oturtmak ve şekillendirmek istiyorlardı. Rusya’nın geleceğine ilişkin çok çeşitli fikir ayrılıkları yaşıyordu. Belirli bir süre sonra, yaşanan bu fikir ayrılıkları kendine farklı kesimlerden taraftarlar bulmaya

---

³ Wade, a.g.e., s. 23.

⁴ E.H. Carr, **Bolşevik Devrimi 1**, (Çev. Orhan Suda), İstanbul: Metis Yayınları, 2005, s. 15.

⁵ Carr, a.g.e., s. 20.

başladı. 1903 yılında ise Rusya Sosyal Demokrat Partisinin ikinci kongresinde, Lenin'i destekleyen grup ile Lenin'e karşı olanlar arasında yaşanan belirgin ayrım, tarihi Bolşevikler ve Menşevikler kavramları ile tanıştırdı. Burada Bolşevikler diye anılacak olan grup Lenin'in yanında olanlardı. Diğerleri ise Menşevikler olarak tarihe geçtiler.

Ülkede şartlar bu durumdayken olanların üstüne bir de 1905 Rus-Japon savaşında Rusların Japonlara karşı almış olduğu yenilgi eklendi. Bu savaşın nedenleri arasında Rusların Uzakdoğu'ya egemen olma çabaları ile Japonların Uzakdoğu ile ilgili çıkarlarının çatışmasıdır. Rusya 1891-1904 yılları arasında Trans-Sibirya demiryolu çalışmalarına başlama şansı elde etmişti. ⁶ Bu da Uzakdoğu'daki Rus nüfuzunun yayılması için atılmış ciddi bir adımdı. Daha sonrasında ise Rusya'nın Çin Denizi sınırlarına kadar dayanması Japonları tedirgin etmeye başladı. Bu durum karşısında harekete geçmeye karar veren Japonya ise Rusya'yı uyarmaya karar verdi. Fakat Rusya bu uyarıları dikkate almadı ve savaş başladı. Savaş sonucunda Japonya çok büyük bir zafer kazanarak Rusya'yı mağlup etti. Bu da onları Asya'nın yıldızı parlayan yeni gücü yaptı. Rusların almış olduğu bu mağlubiyet karşısında ise halk ile yönetim karşı karşıya geldi. Halkın Rus yönetimine olan güveni iyice zayıflamaya başladı. Savaşın sonucunda Ruslar ve Japonlar ile imzalanan barış anlaşması gereğince; *Japonya Kore'de tam bir serbestlik hakkı kazanıyordu, Rusya, Sakhalin adasının güney yarısını Japonya'ya terk ediyordu ve Rusya, Liao-tung Yarımadası ile Mançurya 'da sahip bulunduğu bütün hak ve imtiyazları aynen Japonya'ya terk ediyordu.*⁷

*“1904-1905 yılları arasında Rus halkının devrimci fikirleri birçok farklı şekilde kendini gösterdi. Siyaset üzerine dersler vermek, yarı-politik dernekler kurmak ve hatta öğrenci yürüyüşleri düzenlemek, dönemin entelektüellerinin başlıca siyasi faaliyetleri arasındaydı.”*⁸ İşçiler de sürekli olarak haklarını talep ediyorlardı. Öte yandan yapılan kongreler sonucu ülke yönetimi ile ilgili çeşitli kararlar alınıyor ve insanlar daha çok bilinçlenmeye başlıyorlardı. Bu durumda işçi grevlerinin artmasına sebep oluyordu. 22 Ocak 1905 tarihinde ise II. Nikolay'a taleplerini iletmek amacıyla toplanan ve Kışlık

---

⁶ Giray Saynur Bozkurt, **1905-1907 Yılları Arasında Rusya Müslümanlarının Siyasi Kimlik Arayışı**, İstanbul: Doğu Kütüphanesi, 2008, s.109.

⁷ Fahir Armaoğlu, **19. Yüzyıl Siyasi Tarihi**, 16. Baskı, İstanbul: Timaş Yayınları, 2016, s. 760.

⁸ George Vernadsky, **Rusya Tarihi**, (Doğukan Mızrak, Egemen Ç. Mızrak), 3. Baskı, İstanbul: Selenge Yayınları, 2015, s.327.

Sarayına doğru yol alan silahsız işçilerin üzerine asker tarafından ateş açıldı.⁹ Yüzlerce insanın ölümü ve yaralanması ile sonuçlanan bu hazine olayı, tarihte Kanlı Pazar olarak geçti. Bu durum üzerine öfkelenen halk, tepkisini daha sert bir biçimde göstermeye başladı. *“19 Ağustos 1905’de yasama yetkisi olmayan istişari işleve sahip bir Duma’nın toplanması kararı alındı. Ancak bu hiç kimseyi tatmin etmeyen yarım yamalak bir adımdı. Sonbaharda durum daha da kritik bir hal aldı. Tüm Rusya genelinde grev çağrısı yapıldı. Şehirlerin su ve elektriği kesilirken Finlandiya demiryolu haricindeki diğer tren yollarının tamamı işlemez duruma geldi.”*¹⁰ Bu durumdan tedirgin olmaya başlayan yönetim ise ekim ayına gelindiğinde bir çeşit kapitülasyon paketi yayınladı. Pakette yer alan haklar arasında kişi dokunulmazlığı, örgütlenme özgürlüğü gibi haklar mevcuttu. Ancak Duma’nın onayı alınmadan hiçbir kanun çıkmayacağı da pakete eklenen ifadeler arasındaydı.¹¹ Fakat verilen bu esneklik bile devrimci hareketin ilerlemesine engel olamadı. Ayaklanmalar ve grevler aralık ayına kadar sürdü. Yönetim ise bu duruma bir son vermek için ayaklanmaları güç kullanarak bastırmaya başladı.

İlk Dumada tarım politikaları ve ülke yönetimi üzerine pek çok anlaşmazlık yaşandı ve 21 Temmuz’da dağıtıldı. İkinci Dumanın ilk toplantısı ise 1907 yılında gerçekleşti. Fakat yönetim ile Duma arasında yaşanan anlaşmazlık bu дума da daha belirgin bir şekilde göze çarpmaya başladı. Yaz aylarına gelindiğinde ise bu дума da dağılmak zorunda kaldı. Daha sonra ise Üçüncü Duma kuruldu ve 1912 yılına kadar da varlığını sürdürdü. *“Üçüncü Duma yasal varlığı hiçbir sektöre uğramadan işlevini tamamladı ve 1912 seçimleri muhafazakâr milliyetçilerin başarısıyla sonuçlandı.”*¹²

Rusya kendi içinde bu sorunlarla uğraşırken dünyanın diğer devletleri de kendi aralarında kutuplaşmaya başladılar. Burada değinilmesi gereken nokta ise devletler arasındaki sömürgecilik yarışının, ham madde ve pazar arayışının ve güç kavgalarının Birinci Dünya Savaşı’na zemin hazırlamasıydı. İngiltere ve Fransa’nın 19. Yüzyıl ortalarında başlayan sömürgecilik yarışı Afrika topraklarının Avrupalı devletler arasında paylaşılmasına sebep olmuştu. Çünkü İngiltere ve Fransa Afrika’yı bir ticaret merkezi

---

⁹ Vernadsky, a.g.e., s. 328.

¹⁰ Vernadsk, a.g.e., s. 329.

¹¹ Vernadsky, a.g.e., s.329.

¹² Vernadsky, a.g.e., s. 335.

olarak görüyor ve bu toprakları son derece önemsiyordu. Afrika konusunda söz sahibi olmak isteyen devletler sadece İngiltere ve Fransa değildi. İtalya, Belçika ve Portekiz'in de söz konusu coğrafya ile ilgili planları mevcuttu. Öte yandan, Almanya ve Fransa arasında Alsace- Loren bölgesi yüzünden yaşanan gerginlik de Birinci Dünya Savaşı'na giden yolda döşenen taşlardan biriydi. Yüzümüzü Osmanlı İmparatorluğu'na çevirecek olursak, burada yaşanan gelişmelerin de pek iç açıcı olmadığını rahatlıkla görebiliriz.

Osmanlı Devleti 1912 yılındaki Birinci Balkan Savaşı'nda Yunanistan, Bulgaristan ve Sırbistan ile savaştı. Birinci Balkan Savaşı, Osmanlıların Avrupa'daki egemenliğine büyük ölçüde son vermişti. Doğu Trakya toprakları dışında Osmanlıların söz konusu coğrafyada pek de söz hakkı kalmamaya başlamıştı.¹³ Yunanistan ve Sırbistan'ın bu savaş sonucunda Bulgaristan'a oranla daha fazla pay almasını içine sindiremeyen Bulgaristan, İkinci Balkan Savaşı'nın başlamasına sebep olmuştu. “Fakat İkinci Balkan Savaşı Bulgaristan için tam bir perişanlık olmuştu. Bu şartlar karşısında, 31 Temmuz 1912'de mütarekeyi kabul etmek zorunda kaldı. Savaş tam bir ay sürmüştü. Bu bir ay da Bulgaristan'ın darbe üstüne darbe yemesine yetmişti”.¹⁴ Ayrıca Osmanlı Devleti sadece Balkanlar ile değil, diğer bölgeler ile de sorun yaşıyordu. Çünkü Araplar İslam dünyasının hâkimi olmak ve halifelik unvanını Türklerden almak için yoğun bir şekilde çaba gösteriyorlardı.¹⁵

Dünya devletlerinin her biri kendi iç sorunlarıyla boğuşmaktaydılar. İmparatorluklar, çıkan milliyetçi isyanları bastırmaya çalışırken, milletler de kendi devletlerini kurmanın peşindeydiler. Ayrıca devletler birbiriyle son derece gergin ilişkiler içerisindeydiler ve çıkar çatışmaları söz konusuydu. Herkes, savaş başlatmak için bir kıvılcım bekliyordu.

Nihayet, “28 Haziran 1914 sabahında, Saraybosna'da iki el ateş edildi. İlkiyle, 19 yaşındaki bir öğrenci olan Gavrilo Princip, Avusturya Arşidükü Franz Ferdinand'ı yaraladı. İkincisiyle, arşidükün eşi Düşes Sophie'yi vurdu. İkisi de öğleden önce ölecekti. Ayrıca büyük sivil kayıplar da olacaktı. Princip, browning markalı tabancanın tetiğini çektiğinde, Birinci Dünya

---

¹³ Mark Mazover, **Balkanlar**, (Çev. Ayşe Ozil), 2.Baskı İstanbul: Alfa Yayınları, 2000, s. 29.

¹⁴ Armaoğlu, a.g.e., s. 666.

¹⁵ Yves- Marie Adeline, **Historie Mondiale De La Grande Guerre**, Paris: Ellipses, 2017, s.45.

Savaşı'nı da tetiklemiş oldu."¹⁶ Bu olay aslında küçük bir kıvılcım gibi dursa da sıçradığı bölgelerde çok büyük yangınlara sebep olacaktı. Çok kısa bir süre sonra Avusturya-Macaristan, Sırbistan'a ağır koşullar içeren bir ultiatom verdi ve bunu 48 saat içinde cevaplandırmalarını istedi. Ültimatom ile cinayeti gerçekleştirenlerin tutuklanması, Sırp milliyetçiliğine ait propagandalara son verilmesi ve Avusturya-Macaristan aleyhine olan eylemlerin kesilmesi isteniyordu.¹⁷ Sırbistan bu durum karşısında ne yapacağını şaşırılmış vaziyette iken, İngiltere, Fransa ve Almanya'da olanları dikkatle izliyor; nasıl bir politika geliştireceklerini düşünüyorlardı. Fakat bir yandan da olası bir savaş durumuna karşı kendilerini hazırlıyorlardı. Avusturya- Macaristan, Sırbistan'a savaş ilan ettikten sonra, Almanlar da yaşanacak olan herhangi bir tehlike karşısında demiryolu ulaşımı savunma amacıyla, Lüksemburg'a kadar ilerlediler. Fransa sınırında gerçekleşen bu hareketliliğe İngiltere kayıtsız kalamadı ve Almanların bu davranışı karşısında Fransızların yanında olduklarını bildirdi¹⁸

Japonya ise Avrupa devletleri arasındaki bu kargaşadan yararlanmak istiyordu. Çünkü kendi içinde anlaşmazlığa düşen bu devletlerin Uzakdoğu'ya odaklanmaları pek mümkün değildi. Bu da Japonya'nın Asya'ya yayılmasını ve üstünlük kurma arzusunu destekliyordu. Japonya 15 Ağustos 1914'te Almanya'ya bir nota vererek Çin Denizi'nden donanmasını çekmesi yönünde bir talimatta bulundu. Almanya ise bu durum karşısında sessiz kalmayı tercih edince Japonya çareyi Almanya'ya savaş ilan etmekte buldu.¹⁹ Daha sonra ise Çin'e bir nota verdi fakat bu sefer Amerika devreye girerek durumu yumuşattı. Ardından yaşanan gelişmeler ışığında Japonya, Amerika'ya Çin konusunda çıkarları olduğuna ikna etti. Çünkü 1917 yılında Japonya, Rusya, İngiltere ve Fransa ile çeşitli görüşmeler yapıp elindekileri diğer devletlere göstererek gücünü kanıtlamıştı.

Osmanlı Devleti ise, Balkan Savaşları sırasında almış olduğu yenilgilerini sarmakla uğraşıyordu. Fakat bir yandan da yalnızlaştığı Avrupa'da kendine birtakım ittifaklar arama peşindeydi. İlk ittifak teşebbüsü İngiltere ile, ikincisi, Bulgaristan ile ve

---

¹⁶ Serhii Plokyh, **Ukrayna Tarihi**, (Çev. Gözde Erdoğan vd.), İstanbul: Feylesof Kitap 2017, s. 168.

¹⁷ James Joll & Gordon Martel, **Birinci Dünya Savaşı Neden Çıktı?**, (Çev. Orhan Dinç Tayanç), İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2016, s. 17.

¹⁸ Joll ve Martel, a.g.e., s.42.

¹⁹ Armaoğlu, a.g.e., s.100.

üçüncüsü de Fransa ile olmuştu. İngiltere ile olan ittifak girişimi İngiltere'nin yeni siyasi bağlar kurmak istememesi üzerine ret cevabı ile sonuçlanmıştı. İkinci ittifak girişimi yapmaya çalıştığı Bulgaristan ise *“sırtını Osmanlı Devleti'ne dayayıp topraklarını genişletmek istiyordu.”*²⁰ Özellikle Makedonya topraklarına doğru yapmak istediği bu genişleme ve Osmanlı-Almanya yakınlaşması için yapmış olduğu girişimler sonuçsuz kalınca, bu durumda Osmanlı yeni ittifak arayışına girmişti. Fransa ile olan girişim ise Rusya razı olmadığı için geri çevrilmişti.

Her üç girişim de başarısız olunca, Osmanlı Almanya ile yakınlaşma yolunu izlemişti. Armaoğlu'na göre 2 Ağustos 1914'te imzalanan bir Türk Alman ittifakındaki maddeler şu şekilde idi;

“İki devlet, Avusturya ile Sırbistan arasındaki çıkan anlaşmazlıkta tam bir tarafsızlık göstereceklerdir.”

“Rusya'nın aldığı askeri tedbirler sonunda, Avusturya ile Rusya savaşa tutuşur Almanya da Avusturya'nın yardımına gitmek zorunda kalırsa, Osmanlı Devleti de savaşa katılacaktır.”

“Osmanlı Devleti tehdit altında kalırsa Almanya Osmanlı Devleti'ni silahla savunacaktır.”

*“İttifak 1918 yılı sonuna kadar devam edecek ve taraflardan biri feshetmezse beş yıl için yeniden yürürlükte olacaktır.”*²¹

Fakat ikili arasında imzalanan bu antlaşmadan diğer devletlerin haberi olmadığından savaş başladığı sırada Osmanlı'nın tarafsız kalması için çabalayan devletler, Osmanlı'nın Almanya'dan satın aldığını iddia ettiği iki geminin adını değiştirerek bu gemilerin Rus limanlarını bombalaması sonucu Birinci Dünya Savaşı'na girdiğine resmen tanık oldular.

Çok sayıda insanın ölümüne ve yaralanmasına yol açan bu büyük savaş, dünyadaki tüm siyasal ve sosyal dengeleri de alt üst etmişti. Açlık, sefalet ve enkaz haline

---

²⁰ Armaoğlu, a.g.e., s.102.

²¹ Armaoğlu, a.g.e., s.103.

gelen ülkeler savaşın en trajik sonuçlarıydı. İmparatorluklar parçalanmaya ve milli devletler kurulmaya başlandı. Artık dünya haritası yavaş yavaş değişmeye ve yeni kurulan devletler tarih sahnesine çıkmaya başladı. 24 Eylül 1918 tarihinde Bulgarlar ateşkes antlaşması imzalamayı talep ederek itilaf devletleriyle Selanik Ateşkesini imzaladılar ve ittifak üyeliklerini sona erdirdiler. *“Bu durumdan en çok rahatsızlık duyan Osmanlı oldu, çünkü Almanya ile arasındaki kara bağlantısı kopmuştu. Kısa süre sonra, bu bağlantının da aslında bir anlamı kalmadığı anlaşıldı. Çünkü Bulgaristan’ın savaştan çekilmesinden sonra bu yönde girişimde bulunan ikinci ülke Almanya oldu; Almanya 3 Ekim 1918’de İsviçre aracılığıyla, Wilson’ın yayınladığı, “14 Nokta” temeli üzerinde barış yapabileceğini açıkladı”.*²² Daha sonra ise 30 Ekim 1918 tarihinde Osmanlı Devleti Mondros Ateşkes Antlaşmasını imzaladı. Almanya ise 1919 yılında imzalamış olduğu Versailles Antlaşması ile Fransa’ya Alsace- Loren başta olmak üzere zamanında kazanmış olduğu toprakları bırakmak zorunda kaldı. Almanya, daha sonra ise Çekoslovakya’nın bağımsızlığını ilan etmesini seyretmek zorunda kaldı ve bir kısım topraklarını ise Polonya’ya verdi.²³ Kısacası bu antlaşma Almanya için tam bir başarısızlık örneğiydi. 10 Ağustos 1920 yılında ise Osmanlı ile İtilaf devletleri arasında Sevres Barış Antlaşması imzalandı. Bu antlaşma ile Osmanlı Devleti İstanbul ve çevresiyle birlikte Anadolu’nun bir kısmına sahip olmuştu olmasına ama antlaşmanın diğer maddeleri Osmanlı Devleti için çok büyük tehlikeler de içeriyordu. Buna göre, *“Ege adaları, Doğu Trakya’nın bir bölümü ve Batı Anadolu’nun bir kısmı Yunanistan’a bırakılacaktı. Boğazlar uluslararası bir komisyon denetiminde olacak ama Osmanlı temsilcisi bulunmayacaktı. İtalya Akdeniz bölgesi ile Rodos ve On İki Adaya, İngiltere Irak’a, Fransa Suriye ile Anadolu’da geniş bir alana sahip olacaktı...”*²⁴

Bütün dünyada bunlar yaşanırken Rusya ise kendi içinde çok daha büyük sorunlarla boğuşmaya başladı. Yiyecek sıkıntısı, halkın refah seviyesinin düşmesi ve kaçakçılık gibi suç teşkil eden davranışlarda artış meydana gelmişti. *“Ocak 1917’de polis, Savaş Endüstri Komitesi’nin işçi üyelerini yıkıcı faaliyetlerde bulunmak suçlamasıyla tutukladı.*

---

²² İlkin Başar Özal, **Kısa Birinci Dünya Savaşı Tarihi**, İstanbul: Timaş Yayınları, 2018, s. 411.

²³ Özal, a.g.e., s. 417.

²⁴ Özal, a.g.e., s. 421.

*Böylece, işçilerin taleplerini meşru bir zeminde ortaya koyabilecek yegâne sözcü grubu da sahneden silinmiş oldu.*²⁵

Öte yandan, yiyecek sıkıntısı da had safhaya ulaşmış vaziyetteydi. Dükkanların önünde kuyrukta bekleyen kadınlar arasında vuku bulan isyanlar giderek sesini daha belirgin bir şekilde duyurur hale gelmişti.²⁶ Kendisine başka kesimlerden de taraftar bulan bu isyanlar giderek büyük grevlere dönüşmeye başladı ve öfkeli kalabalık daha şiddetli protestolara imza attı. Bunun üzerine askeri sıkı yönetim ilan eden Nikolay'ı almış olduğu tedbirler kurtaramadı. Kendisi önce tahttan çekilmeye karar verdi ve yerine kimse geçmek istemedi. Daha sonra ise öfkeli kalabalık tarafından portresi indirildi.²⁷ Ruslar, çarlık rejimine bu şekilde son verdiklerinde bu durumun dünya tarihine olan yansımalarından kuşkusuz habersizdi. Çünkü bu olay, daha büyük bir devrime zemin hazırlamıştı. Bu arada halk gözünü yasama meclisine çevirmişti. "26 Şubat tarihinde yasama meclisi imparatorluğun çözülmesine yönelik bir kararnameyi atlattı ve sonraki gün liderlerden ve kamunun önde gelenlerinden geçici hükümet kuruldu."²⁸ Bu hükümetin görev süresi sadece sekiz aydı. Fakat bu sekiz ay boyunca demokrasi ve özgürlük gibi değerlere bağlı olduğunu gösteren adımlar atmıştı. "Binlerce politik tutsak ve sürülenler affedildi. Basın, konuşma, toplanma, birlik kurma ve grev özgürlüğü sağlandı; dayak cezası, Sibiryaya'ya sürgün ve ölüm cezası kaldırıldı. Din veya millete dayalı yasal sınırlamalar ortadan kaldırıldı. Polonya'ya özgürlük sözü verildi".²⁹ Bununla birlikte, uygulanan bu tarz politikalar bile Rusya'yı yaşadığı kaostan kurtarmaya yetmiyordu. Geçici hükümetin iç sorunlar karşısında başarısız olarak kabul edilen pek çok noktası vardı. Örneğin, ulaşım ve sanayileşme konusunda ciddi bir adım atılamamıştı ve köylülere topraklarının verilmesi konusunda problemler yaşıyordu. Bütün bunların üzerine Sovyet ve geçici hükümet arasında zaman zaman yaşanan gerginlik de eklenince geçici hükümet iyice zor duruma düşmüştü. Bu durum ise Bolşeviklerin işine yaradı çünkü Bolşevikler yönetimi kısa zaman içinde ele geçirmeyi başardılar. Bolşeviklerin amacı ise burjuva devrimini sosyalist devrime

²⁵ Geoffrey Hosking, **Rusya ve Ruslar**, (Çev. Kezban Acar), İstanbul: İletişim Yayınları, 2011, s. 536.

²⁶ Hosking, a.g.e., s. 536.

²⁷ Hosking, a.g.e., s. 536.

²⁸ Nicholas V. Rıasanovsky ve Mark D. Steinberg, **Rusya Tarihi**, (Çev.Figen Dereli), İstanbul: İnkılap Yayınları, 2016, s. 489.

²⁹ Rıasanovsky ve Steinberg, a.g.e., s. 490.

dönüştürmekti.³⁰ Lenin öncülüğünde bu yönde atılan adımlar, geçici hükümetin gücünü iyice zayıflatmıştı. Geçici hükümet zaten savaştan ve bunun beraberinde getirdiği ekonomik problemlerden dolayı gücünü iyice yitirmiş vaziyetteydi. Temmuz ayına gelindiğinde ise halkın öfkesi iyice artmıştı. Sokaklara dökülen halkın öfkesi hiçbir şekilde dinmiyordu. Ağustos ayına gelindiğinde, durum iyice kontrol edilemez hale geldi. Bolşevikler ise bu durumu fırsat bilmeyi ve şartları kendi lehlerine olacak şekilde çevirmeyi iyi bilmişlerdi. “10 Ekim 1917 tarihinde gerçekleştirilen Bolşevik Parti Merkez Komitesi toplantısında hükümeti devirmek amacıyla silahlı darbenin yapılması kararı alınmıştı.”³¹ Kısa zamanda kendisine toplumun geniş kesimlerinden taraftar bulan Bolşevikler, tasarladıkları planı uygulamaya koymaya başladılar. 25 Ekim tarihinde planlarını başarılı bir şekilde uygulayan Bolşevikler, ülkedeki bazı önemli noktaları ele geçirmeye başladılar. Bu önemli noktalar arasında Kışlık Sarayı, elektrik santralleri ve hükümet binaları yer alıyordu. Ertesi gün ise devlet otoritesi Sovyet Kongresi tarafından Lenin’e teslim edildi.” *Bolşevik ihtilali, Rusya’yı Brest-Litovks ateşkes antlaşmasını yapmaya zorladığı gibi Ukrayna, Letonya, Finlandiya, Sibiry ve Kafkasya’nın merkezden kopmasına Rusya’nın birçok şehrinde iç savaşın çıkmasına, çok kan dökülmesine, açlığa ve sefalete yol açtı ve azınlıklar da bağımsızlık mücadelesine giriştiler.*³²

Bolşevikler yönetimi ele geçirdiklerinde ülke tam bir enkaz halindeydi. Yaşanan savaş koşulları ve bunun beraberinde getirmiş olduğu ekonomik güçsüzlükten bıkan halk, son derece çaresiz bir vaziyetteydi. Acilen ekonominin toparlanması gerekiyordu ve Yeni ekonomi Politikası (NEP) ülkenin içinde bulunduğu duruma çözüm olarak ortaya konuldu. 1921 yılında ilan edilen bu politika Rus ekonomisi için çeşitli avantajlar sağladı. “Tarihe NEP diye geçen panzehir, bir hamlede kavranamayan, süreç içinde birbirinin içinden çıkarak gelişen bir dizi düzenlemeydi. Tehlikenin en vahim hale geldiği noktada, köylüleri yeniden teşvik edip tahıl teslimatını artırmayı amaçlayan bir politika olarak başladı; ticaret ve mübadeleyi geliştirmeye yönelik bir ticaret politikası ve parayı istikrar

³⁰ Riasanovsky ve Steinberg, a.g.e., s. 492.

³¹ Rianovsky ve Steinberg, a.g.e., s. 498.

³² Nadir Devlet, **Rusya Türklerinin Milli Mücadele Tarihi**, 3. Baskı, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2014, s. 273.

kavuşturacak bir maliye politikası şeklinde devam etti ve nihayet felaketin kökenlerine inerek sosyalizmi inşa etmenin şartı olan sınai üretkenlik artışını sağlayacak bir sanayi politikasına dönüştü."³³

Yeni Ekonomi Politikası, ekonomik anlamda belirli bir ölçüde başarılı olmuş bir politikadır. Rus ekonomisini yeniden canlandırmayı başarmıştı. Üretim ve sanayide ise eski zamanlarda kazanılmış olan ivmeyi büyük ölçüde yeniden yakalamıştı. "NEP, tarımdan geçinen halkı yakından ilgilendirecek olan önceki zirai politikada büyük değişiklikler yaparak işe başladı. Yeni ekonomik oluşum, sert muhalefetin silahlı ve pasif direnişine yol açan aynı vergi sistemini kaldırarak vergilendirmeye belirli kısıtlamalar getirdi. Önceleri vergi gelir oranına göre ve temel olarak tahıl üzerinden alınıyordu; daha sonra ise bu nakit para vergisine dönüştürülmüştü. Köylülere, fazla mallarını serbest piyasada satabilmeleri izni sözü verildi."³⁴ Fakat NEP'in başarısız olduğu noktalar da vardı. Köylülerin beklentilerine tam olarak cevap veremeyen bu politika Lenin'in ölümünden sonra popülerliğini yitirmeye başladı.

Yeni Ekonomi Politikasının sonunu getiren olay Lenin'in ölümüyle birlikte Stalin'in ekonomi politikalarının devreye girmesiydi. Stalin döneminde ekonomi kapsamında alınan kararlar ise Birinci Beş Yıllık Kalkınma planı şeklinde ortaya çıktı. Bu plan çerçevesinde Rusya da kollektif tarım sistemi uygulanmaya başladı. Sanayileşme daha da önem kazandı. 1928-1932 yılları arasında uygulanan bu planla birlikte karşımıza kolhoz ve sovhoz kavramları çıkmaktadır. Kolhoz, tarım üretim kooperatifi olarak adlandırılırken sovhoz devletin işlettiği tarımsal fabrika olarak ifade edilmektedir. "Kolhoz, toplu ekonomi veya çiftlik, bütün üyelerine aitti ve devlet kontrolünde olarak kotayla belirlenmiş bir miktarda ürünü devlete teslim etmekle yükümlüydü."³⁵ Sovhozlar da tarımsal anlamda son derece stratejik noktalarda kullanılıyordu.

1933-1937 yıllarına geldiğimizde ise İkinci Beş Yıllık Plan devreye girmiştir. Rus yönetimi bu planda ilkinde göre daha fazla deneyime sahipti ve üretimi dengeleme konusunda eski plandan edindiği tecrübeler doğrultusunda daha çok çabalamaya başladı.

---

³³ E.H. Carr, Bolşevik Devrimi 2, (Çev. Orhan Suda), İstanbul: Metis Yayınları 2005, s. 249.

³⁴ Vernadsky, a.g.e., s. 391.

³⁵ Rıasanovsky ve Steinberg, a.g.e. s. 542.

Ek olarak küçük makine parçalarını üretme ve geliştirme konusunda da birtakım ilerlemeler kaydedildiğini belirtmek gerekir.

Rusya içinde yaşayan ve Rus olmayan halklar ise bu süre zarfında artık yavaş yavaş milli bilince ulaşmaya başladı. Onlar da kendi devletlerini kurmak istiyor ve bu yönde adımlar atıyorlardı. Fakat Rusya'nın söz konusu halklara karşı olan tutumu ve tavrı gayet sertti. Onlar her isyan ettiklerinde isyanları kanlı bir şekilde bastırıyordu. Ayrıca, özellikle Orta Asya ve Kafkasya coğrafyasında yaşanan şiddetli olaylara yönelik alınan sert tedbirler binlerce insanın ölümüne neden olmuştu. Kalanlar ise Rusya'nın uygulamış olduğu Ruslaştırma politikası ile baş etmek zorunda kalıyordu.

Prométhée Hareketi işte bu durumun ortaya çıkarmış olduğu bir harekettir. Yaşadıkları Rus zulmünden kurtulmak isteyen ve Rus çatısı altında yaşamak istemeyen halklar birleşerek ortaya Prométhée adlı yayın organını çıkarmışlardır. Söz konusu yayın organı 99 Dergiden oluşmaktadır. Burada asıl amaç, o dönemde yaşanan zulmü dünyaya duyurmak ve bu yönde bir kamuoyu oluşturmak ve harekete dünyanın diğer devletlerinin destek vermesini sağlamaktır.

BİRİNCİ BÖLÜM

1. PROMETHEE DERGİSİ

1.1 PROMETHEE ADININ KÖKENİ

Yunan Mitolojisine göre, *Prometheus* Titanlar soyundan gelen ve geleceği önceden bilme yetisine sahip bir karakterdir. Zaten isminin anlamı önceden gören manasına gelmektedir. Sahip olduğu akıl yetisiyle *Zeus'u* aldatmayı her seferinde başarmıştır. *Zeus*, akıl gücünün kendisinin tekelinde olmasını istediğinden dolayı bu gücünü başka hiçbir varlıkla paylaşmak istememektedir. *Prometheus* ise sahip olduğu bu büyük gücü *Zeus'u* küçük düşürmek ve O'nunla alay etmek için kullanmıştır. Kendisi, tanrılar ve insanlar arası çekişmelerde daima insanların tarafında yer alarak tanrıları her seferinde kızdırmıştır. *Onlara dayanarak Titanların öcünü almak ve Olymposluların egemenliği yerine insanların egemenliğini getirmek emelindedir. Yeni bir devrimin hazırlayıcısıdır. Zeus'u aldatmakla onu insanlara karşı kıskırtır. Kurduğu düzen tanrılar için küçük düşürücüdür.*³⁶ Bunun üzerine *Zeus* kendisine ateşi vermeme kararı alır. *Prometheus* ise ateşi çalarak insanlara götürmeyi başarır. Bunun üzerine iyice öfkelenen tanrılar *Prometheus'u* cezalandırmaya karar verirler. Artık O, eşi benzeri görülmemiş cezalarla mücadele etmek zorunda kalacaktır. Zincire vurulmak suretiyle cezalandırılan *Prometheus* çok büyük acılar çekmektedir. Bir kayaya mihlanmış vaziyette kendisine bunu yapanları sert bir şekilde eleştirmekte ve kendisini savunmaktadır. ” *Prometheus* savunuyor ve ne diyor bu savunmada? İki kavram üstünde durup direniyor, değer olarak benimsediği iki kavram: Bilinç ve özgürlük.”³⁷ Yani aslında *Zeus* ile aralarında bulunan husumet özgürlük ve kölelik mücadelesi üzerinedir. “*Evreni yöneten, tanrıların ve insanların egemeni Zeus özgürdür, prangaya vurulmuş, ıssız bir kayalıkta sonsuzluğa dek işkencelere mâhkum, ölümsüz olduğu için canına kıyma özgürlüğünden de yoksun Prometheus köledir.*”³⁸ Fakat Erhat'ın eserinde aslında köle olan tarafın, yani *Prometheus'un* asıl özgür olan taraf olduğunu okumaktayız. Çünkü düşüncelere zincir vurulamaz ve asıl özgürlük hiçbir şekilde düşünülmesi engellenemeyen düşüncelerdir.

³⁶ Azra Erhat, **Mitoloji Sözlüğü**, İstanbul: Remzi Kitabevi, 1993, s.255.

³⁷ Erhat, a.g.e., s. 255.

³⁸ Erhat, a.g.e., s. 256.

Prométhée Hareketi, bilinç, özgürlük ve mücadele konusunda cesaretini efsanevi karakter olan *Prometheus*'tan almaktadır. Yıllarca Rus baskısı altında yaşamış olan ve etnik, kültürel ve dini açıdan Ruslardan son derece farklı olan bu halklar artık bilinçlenmiş ve özgürlüklerini istemektedir. Bu istek, zincire vurulmuş ve bağımsızlık mücadelesini zor şartlar altında veren bir halkın dile getirdiği en büyük taleptir. Düşünceler özgürdür ve onlara hiçbir şekilde ket vurulamaz Türkistan, Kafkasya ve Ukrayna halkları da artık bilinçlenmiş ve bağımsızlıkları için bu zorlu mücadeleye başlama cesaretini göstermişleridir. Derginin kapak kısmında da bu yönde bir resim kullanılmıştır. Zincire vurulmuş bir karakter, sahip olduğu zincirlerden kurtulmaya çalışmakta ve özgürlüğünü istemektedir.

1.2 PROMETHEE DERGİSİNİN ORTAYA ÇIKIŞI

*“Prometeci hareketin temel düşüncesi, ulusal bileşenleri arasındaki dayanışmadır: Sadece baskıcı düşman Bolşevikler’e karşı değil, ister Kızıl ister Beyaz olsun genel olarak Rus düşmana karşı olan bu dayanışma böyle bu ortak düşmanın varlığı sayesinde, her biri ayrı telden çalan ulusların bir araya gelmesini sağlamış, hareketi ayakta tutabilmiştir.”*³⁹

Prométhée hareketi, Polonya lideri Pilsudski öncülüğünde ortaya çıkmış bir harekettir. Dolayısıyla, harekete ev sahipliği yapan en önemli ülke de Polonya olmuştur. Çünkü *“Etrafı güçlü komşularla çevrili olan Polonya tıpkı Prometheus gibiydi. Tarih boyunca güçlü komşuları tarafından birkaç kez parçalanmış, her seferinde yeniden doğmuştu. 20. Yüzyıla girerken de Polonya toprakları bir kez daha Rusya, Prusya ve Avusturya- Macaristan devletleri arasında paylaştırılmış durumdaydı.”*⁴⁰ Ayrıca, Polonya topraklarında yapılan isyanlar Ruslar tarafından kanlı bir şekilde bastırılıyor ve çeşitli Polonya üzerinde çeşitli asimilasyon politikaları uygulanıyordu. *“1900'lere gelindiğinde, Rusya'daki partilerin ortaya çıkışına paralel olarak Polonya partileri kurulmuş durumdaydı. Bunların en önemlileri Roman Dmowski önderliğindeki Ulusal Demokratik Parti, Josef Pilsudski yönetimindeki Polonya Sosyalist Partisi ve Sosyal Demokrat Partiydi.”*⁴¹ Buradaki kilit isim ise Pilsudski idi. Çünkü

³⁹ Semih Vaner, **Unutkan Tarih**, (Çev. Ercan Eyüboğlu), 2. Baskı, İstanbul: Metis Yayınları, 1996, s.22.

⁴⁰ Ahat Andican, **Cedidizm'den Bağımsızlığa Hariçte Türkistan Mücadelesi**, İstanbul: Emre Yayınları, 2003, s.235.

⁴¹ Andican, a.g.e., s. 236.

O'nun ana hedefi bağımsız bir Polonya'ydı. Pilsudski'nin görüşüne göre ise Polonya'nın bağımsızlığından geçen yol Rusya'nın parçalanmasıydı.⁴² “*Bu inancını, daha Rus-Japon Savaşı öncesindeki yıllarda Japon hükümetine sunduğu memorandumda dile getirmişti.*”⁴³ Söz konusu memorandumda Pilsudski Rus olmayan milletler ve Osmanlı Türkleriyle ortaklaşa bir yol izlemenin kısacası onlarla bir hareket etmenin anlamlı olduğunu savunmaktaydı.⁴⁴

Birinci Dünya Savaşı'nın patlak vermesi ile birlikte daha fazla önem kazanmaya başlayan Polonya, Rusya için kilit bir ülke haline gelmişti. Rusya'nın durumundan yararlanmak isteyen Polonya ise bağımsızlık yolundaki çalışmalarına hızla devam etmeye başladı. “*Bu sırada Rusya'da başlayan Bolşevik ihtilali ve sonrasında Rusya'nın savaştan çekilmesi, oluşan dengelerin bir kere daha bozulmasına yol açtı. Rusya ile savaşın bitmesi, Doğu cephesinde rahatlayan Almanların Polonya politikasının bütünüyle değişmesine sebep olmuştu.*”⁴⁵ Bu durum karşısında Pilsudski kendisini tutuklayan Almanlar yüzünden kısa bir süre hapis yatmak zorunda kalmıştı. Fakat daha sonra Batılı İtilaf Devletleri sayesinde hapisten kurtularak devlet başkanı ilan edilmişti. Daha sonra ise Pilsudski devlet başkanı ilan edildi. Polonya topraklarının bir kısmı Birinci Dünya Savaşı sonrasında bile Rus yönetimi altındaydı. Topraklarının belirli bir kısmını Almanya'dan kurtaran Polonya, Rusya'dan da geri kalan kısımları almak istiyordu. Bu da Polonya ve Rusya ilişkilerinin yeniden gerilmesine sebebiyet verdi. Bunun üzerine Polonya, Rus çatısı altında yaşayan fakat Rus olmayan milletlerle iş birliği yapma yoluna gitme fikrini iyice benimsedi.

Polonya, bu konudaki düşüncelerini eyleme geçirmek için çeşitli adımlar atmıştı. Bu adımlardan başlıcaları arasında Sovyet mültecileriyle ilişkiye geçmek gösterilebilir. 1924 yılında kurulan Kafkasya İstiklal Komitesi, Prométhée Hareketi açısından bir dönüm noktasıdır. Söz konusu komite Azerbaycan, Gürcistan ve Kuzey Kafkasya temsilcilerinden oluşmaktadır.⁴⁶

---

⁴² Andican, a.g.e., s. 236.

⁴³ Andican, a.g.e., s. 236.

⁴⁴ Andican, a.g.e., s. 236.

⁴⁵ Andican, a.g.e., s. 237.

⁴⁶ Andican, a.g.e., ss. 241-242.

Hareketin ikinci dönüm noktası ise 1926 Mayıs ayıdır. Pilsuski, artık siyaset sahnesinde daha görünür hale gelmiş ve planlarını daha aktif bir şekilde uygulamaya koymak için harekete geçmeye başlamıştı. Yani, Prométhée artık hayata geçirilebilecek bir plan olarak tarih sahnesine çıkacağına sinyallerini vermişti. Bu arada Kafkasya İstiklal Komitesi de Paris'e nakledilmişti.

“Polonya'nın sağladığı destek ve gösterdiği liderlik sayesinde, aradan bir yıl bile geçmeden, Beyaz Ruslar ve Ermeniler haricinde, Sovyetler Birliği içerisinde yaşayan bütün Rus dışı milletlerin mültecileri biri araya getirilmiş ve Promete cephesi kurulmuştu.”⁴⁷

Prométhée dergileri, hareketin basın yayın kolunu oluşturmaktadır. Derginin yönetim kurulunun ilk üyeleri Mustafa Vekili, Mir Yakup Mehdiyev, Georges Gvazawa ve Aleksandr Şulgin'dir.⁴⁸

“Prométhée Hareketinin bilimsel desteği Varşova'daki Şark Enstitüsü tarafından sağlanmaktaydı. Enstitünün fahri başkanlığını Mareşal Pilsudski'nin yakın çevresinden olan siyasetçi, Senatör Stanislav Setletski yürütüyordu.”⁴⁹ Polonya hükümeti, harekete son derece önem vermekteydi. Zaten siyasetçilerin de işin içine girmiş olması bunun en önemli göstergesiydi.

Ukrayna ise hareketin ortaya çıkmasına öncülük eden bir diğer önemli devlettir. Çünkü, her iki devlet de Rus egemenliği altında yaşamayı ve Ruslara bağlı bir devlet olarak yaşamayı reddediyorlardı. Ukrayna, Rusya açısından bakıldığında metalürji konusunda merkezi bir konumda sayılırdı. Çünkü Rusya'nın kömür ihtiyacının %70'i ve buğday ithalatının %90'ı Ukrayna üzerinden gerçekleşmekteydi.⁵⁰ Ukrayna ise, bu durumu Rusya ile paylaşmak niyetinde değildi ve Rusya'yı bu açıdan avantajlı duruma getirmek de istemiyordu. 1917 yılında ise tek başına bağımsız bir devlet olma hayallerinin peşinden çok büyük bir tutkuyla gitmeye başladı ve 1918 yılında bağımsızlığını ilan etti. Ukrayna'da o dönem yaşanan siyasi olaylarda hem Ukrayna'nın sol siyasi kanadı, hem

---

⁴⁷ Andican, a.g.e., s. 244.

⁴⁸ Andican, a.g.e., s. 250.

⁴⁹ Andican, a.g.e., s.253.

⁵⁰ Jan Jacek Bruski, **Between Prometheism And Realpolitik Poland and Soviet Ukraine, 1921-1926**, (Çev. Teresa Baluk- Ulewiczowa), Krakow, 2017: Jageillon University Press, 2017, s. 29.

muhafazakarlar hem de Bolşevikler birlikte etkin rol oynadılar. 1917-1920 arası yaşanan bu önemli olaylar, sadece Ukrayna'yı değil aynı zamanda Polonya, Kafkasya ve Türkistan'da hareketli günlere ev sahipliği yaptı.

1918 yılında Beyaz Rus kuvvetleri Ukrayna'yı işgal etmişlerdi. Simon Petlura ise Kızıllara karşı verdiği savaşta başarılı olamamıştı. *“Bunun üzerine Polonya'ya giden Petliura, Mareşal Pilsudski ile Sovyetler Birliği'ne karşı bir antlaşma imzaladı ve Polonya ile birlikte Sovyetlere karşı savaştı.”*⁵¹ Söz konusu savaş sonucunda imzalanan Riga Antlaşması Ukrayna Sovyetler Birliği'nde kalmıştır.⁵²

Burada değinilmesi gereken önemli olaylardan biri de Şubat 1919-Mart 1921 arası gerçekleşmiş olan Sovyet-Polonya Savaşıdır. Tarihçiler bu noktada çeşitli fikir ayrılıklarına düşmektedirler. Bazılarına göre, *“Polonya'nın politik ve askeri lideri Josef Pilsudski, Polonya ile Baltık'ta ittifak halinde olacak, Beyaz Rusya'dan Ukrayna'ya kadar bağımsız devletlerden bir federasyon kurmak için savaş başlattı.”*⁵³ Bazılarına göre ise amaç sadece Polonya'nın güvenliği ve korunmasıydı. *“Diğerleri ise, amacın bölünme öncesindeki Polonya-Litvanya birliği gibi bir oluşumu tekrar kurmak ve tarihi sınırları tekrar çizmek olduğunu savunuyor.”*⁵⁴ Savaş Rusya'nın yenilgisi ve barış istemesi üzerine sonuçlanmıştır. Yaşananlardan geriye kalan ise Yahudi pogromları ile ilgili suçlamaların hala kesin bir sonuca varmamasıdır. *“Açık olan ise, Pilsudski'nin yeni devletler birliği hayalinin ve Lenin'in devrimi yayma hayalinin suya düştüğüdür.”*⁵⁵

1921 yılının Mart ayında imzalanan Riga Anlaşması ile Polonya-Sovyet sınırları da belirlenmiş oldu. Anlaşma koşulları gereğince, Galiçya Polonya sınırları içinde kaldı ve Polonya, Volhinya'ya da sahip olmuş oldu.⁵⁶ Ek olarak, Ukrayna'nın batı komşuları olan Çekler, Slovaklar, Litvanyalılar ve Lehler bağımsızlıklarına kavuştular.⁵⁷ Sovyet-Rus Savaşı bittikten sonra, Polonya, Rusya'da yaşayan Müslümanlarla birlik olmayı düşündü. Ayrıca Polonya, düşünmüş olduğu bu birliğin içine Doğu Avrupa halklarını ve

---

⁵¹ Andican, a.g.e., s. 240.

⁵² Andican, a.g.e., s. 240.

⁵³ Riasanovsky ve Steinberg, a.g.e., s.519.

⁵⁴ Riasanovsky & Steinberg, a.g.e., ss.59-60.

⁵⁵ Riasanovsky & Steinberg, a.g.e., s.60.

⁵⁶ Plokhly, a.g.e., s.188.

⁵⁷ Plokhly, a.g.e., s.188.

Rusya’da yaşayan fakat Rus olmayan halkları da alarak Rusya’ya karşı yek vücut olmayı planladı.⁵⁸ Prométhée Hareketi, Rusya- Polonya çekişmesinin sonucu olarak doğmuş ve Polonya, aslında burada Rusya’dan hem intikam almak istemiş hem de kendini koruma altına almak istemiştir. Bunu da tek başına sağlayamayacağı için çareyi Rus toprakları altında yaşayan fakat Rus olmayan halkları da yanına alarak Rusya’yı büyük bir zarar uğratmayı amaçlamıştır.

Prométhée hareketi, dönemin büyük gücü olan Rusya’ya karşı oluşturulmuş bir milli harekettir. Hareketi bu kadar özel ve önemli kılan en önemli unsur ise çok çeşitli coğrafyaları ilgilendiren büyük çaplı milli bir direniş olmasıdır. Öyle ki, Rusya bile karşı karşıya kalmış olduğu bu büyük bağımsızlık hareketiyle ilgili nasıl bir politika izleyeceği konusunda şaşkınlık yaşamıştır.

Ukrayna ve Polonya orduları Kızıl orduya karşı ortak bir direniş sergilemişlerdir. Bu konudaki en önemli rollerden birini Pilsudski üstlenmiştir. Ukrayna ve Polonya milletleri Rusya’ya karşı adeta bir müttefik olarak hareket etmişlerdir. Burada değinilmesi gereken ve Prométhée hareketi açısından büyük önemi olan bir diğer kısım ise Riga Antlaşmasıdır. Aslında verilen ilk barış sinyalleri Varşova Antlaşması ile verilmiştir.⁵⁹ Daha sonra ise Litvanya’nın başkenti olan Riga’da barışa yönelik atılan adımlar sürdürülmüştür. Jan Jacek Bruski, bu noktada tarihçilerin Polonya’nın askeri hareketlerine devam etmesi açısından çeşitli anlaşmazlıklara düştüğünü belirtmiştir. Bir kısım tarihçiler Polonya barış antlaşması için masaya oturmasaydı da askeri operasyonlara devam etse daha iyi olurdu derken, diğerleri ise bu davranışı yerinde bulmaktadır demektedir. Riga’da yapılan görüşmelerin konusu genel olarak Ukrayna, Litvanya ve Beyaz Rusya’nın durumunu ilgilendirirken, Doğu Gallica’nın bağımsızlığını da ilgilendiriyordu.⁶⁰ Ayrıca, yapılan görüşmeler neticesinde, toprak konusu, yasal ve politik ilişkiler ve ekonomik ilişkiler de toplantının ana gündemini oluşturuyordu. Bu ülkelerin Rusya ile olan sınırları ise görüşmelere damgasını vuran bir diğer konuydu. Antlaşmalarda Sovyet Ukrayna’yı temsil eden taraf Petlura hükümeti olmuştur ve Polonya bu konuda

---

⁵⁸ Etienne Copeaux, “Le Movement Prometheen”, **Cahiers D’études Sur La Mediterranée Orientale et Le Monde Turco- Iranien**, n:16, Juillet-Décembre 1993, s.16

⁵⁹ Bruski, a.g.e., s.36.

⁶⁰ Bruski, a.g.e., s.39.

Ukrayna'yı desteklemiştir. Yapılan görüşmeler boyunca ise Beyaz Rusya'yı temsil eden taraf bulunmamıştır.⁶¹ Polonya bu konuda şunları dile getirmiştir: “*Ukrayna ve Beyaz Rusya halklarının öz yönetim konusundaki talepleri desteklenmeli ve Rusya, bu milletlere karşı dostça bir tavır sergilemelidir.*”⁶² Fakat Polonya, aslında bir an önce barış imzalamak konusunda da ısrarcıdır. Belirtilmesi gereken bir diğer önemli husus ise bu anlaşmanın Polonya'ya toprak garantisi sağlamamasıdır. Rusya, Ukrayna ve Polonya'dan ayrılmak istememekle birlikte, onlardan ekonomik anlamda yararlanma amacı da gütmektedir. Polonya ise, doğu sınırını koruma altına almak ve diğer devletlerle birlikte bağımsızlığa giden yolda ilk adımı atmak istemektedir. Bruski, Prométhée hareketinin iyice analiz edildiği zaman aslında iki ana kısma ayrıldığını ifade etmektedir. Bir taraf bağımsız olmak isterken, diğer taraf ise sadece anti Bolşevik hareket sergilemektedir. Riga Antlaşması ve görüşmeleri, bu konuların dile getirildiği önemli bir siyasi olgu olması açısından son derece önemlidir.

1917 yılında, özellikle Bolşevik Devrimi'nden sonra Kafkasya, Ukrayna ve Orta Asya'da yaşanan hareketlilikler, birçok siyasi gelişmeye zemin hazırlamıştır. 1918 yılındaki Ukrayna, Gürcistan ve Azerbaycan'ın bağımsızlığını ilan etmesi yaşanan bu gelişmelerden bazılarıdır. Mustafa Çokay'ın Tiflis'e ilk gelişi Mayıs 1919 tarihinde olmuştur.⁶³ Buradaki en önemli amacı ise Türkistan halkının haklarını Ruslara karşı savunmaktı. Çeşitli komisyonlar ve oluşturulan delegeler yardımıyla seslerini Ruslara karşı duyurmak isteyen halklar, bu durum karşısında pek çok engeller ve olumsuzlukla karşılaşıyorlardı. Mustafa Çokay'a göre, Gürcistan'da 18 Kasım 1919 tarihinde çıkarılan Na Roubégé isimli yayın, yaşanan olaylara ışık tutmaya yardımcı oldu ve bu zaman dilimi içinde olanlar hareketin doğuş nedeni olarak gösterilebilir.⁶⁴ Copeaux'a göre, Gürcistan'daki yayın, Prométhée hareketinin gelişiminin habercisi olarak gösterilebilir.⁶⁵

Daha sonra ise, hareketin önde gelen isimleri, aktif bir şekilde çalışmalarına başladılar ve hareketin gelişmesi için uğraştılar. Zaman içerisinde, Ukrayna, Türkistan,

---

⁶¹ Bruski, a.g.e., s. 42.

⁶² Bruski, a.g.e., s.43.

⁶³ Bakhyt Sadykova, **Mustafa Çokay Dans Le Mouvement Prométhéen**, Paris: IFEAC-1' Harmattan, 2007, s.21.

⁶⁴ Sadykova, a.g.e., s. 22.

⁶⁵ Sadykova, a.g.e., s. 22.

Kafkasya ve Gürcistan halkları, hareketin temsilcilerinin etrafında toplanmaya başladılar. Böylelikle, hareket giderek büyüyüp yayılmaya ve kendine taraftar bulmaya başladı.

Hareketin çok geniş bir ağı bulunmaktadır. Bu ağlardan bazıları, İstanbul, Tokyo, Berlin, Varşova, Paris, Şangay ve Mukden'dir.⁶⁶

Hareket, 1925-1939 yılları arasında Sovyetler Birliği'nin karşısında duran önemli bir güç halini almıştır. İlk başlarda bir sivil toplum hareketi olarak anılmaya başlansa da zaman içerisinde Sovyet yönetimine karşı olan ideolojik bir harekete dönüşmüştür.⁶⁷ Hareketin Üyeleri, finansal güçleri zayıf olmasına rağmen, Sovyetler Birliği'ne karşı vermiş oldukları mücadeleyi uluslararası bir platforma taşımayı başarmışlardır.

Prométhée Dergileri, 12 yıllık yayın hayatı boyunca, direkt olarak Türkiye ile ilgili tam 30 makale yayınlamıştır.⁶⁸ Bu, Kafkasya ve Türkistan halkının Türkiye'ye olan yoğun ilgisinden kaynaklanmaktadır. Türkiye ile ilgili yayın yapan başlıca isimler şu şekildedir: Mir Yakub, Mustafa Çokay, Mehmet Emin Resulzade, S. Menagari ve A. Assathiani'dir.⁶⁹ Prométhée, sadece Rusya'ya karşı oluşturulan bir siyasi güç hareketi değildir. O aynı zamanda Türkistan ve Kafkasya'da Türkçülük ateşini yakan bir hareketti. Fakat hareketin amacı asla Türkiye ile birleşmek olmadı.⁷⁰ Bunun sebeplerinden biri de Türkiye'nin o tarihte onlara yeterince yardım edememesi olarak gösterilebilir.

1.3 PROMETHEE DERGISİNİN İÇERİĞİ

Prométhée dergisi, içerik olarak dönemin siyasi olaylarını yansıtmaktadır. Daha doğrusu, yaşanan siyasal olayların Türkistan, Ukrayna ve Kafkasya halklarına sosyal ve ekonomik anlamda nasıl yansıdığını, dönemin koşulları çerçevesinde anlatmakla birlikte tarihi olayların günümüz koşullarını nasıl şekillendirdiğini ifade etmektedir. Bu

---

⁶⁶ Sadykova, a.g.e., s.23.

⁶⁷ Abdulvahap Kara, **Mustafa Tchokai Une Vie Pour L'indépendance Du Kazakhstan**, Paris: L'Harmattan, s. 21.

⁶⁸ Copeaux, a.g.m., s. 25.

⁶⁹ Copeaux, a.g.m, s.25.

⁷⁰ Copeaux, a.g.m., s.27.

çalışmada, söz konusu derginin daha çok Türkistan ve Kafkasya (Azerbaycan) konuları üzerinde yoğunlaşılacaktır.

Dergide en çok üzerinde durulan konu Bolşevik Devrimi ve onun beraberinde getirmiş olduğu olaylardır. 1905 Devrimi ile birlikte gerek Rusya'da gerekse de dünyanın diğer bölgelerinde çeşitli siyasi hareketlilikler yaşanmaktadır. İşçiler ve köylüleri ayaklanma dalgası esir almış durumdadır. Yönetimden memnun olmayan halk, tepkisini ayaklanmalar ve isyanlar yoluyla dile getirmeye çalışmıştır. Ülke yönetimi, yaşanan bu olayları sert bir şekilde bastırmış, fakat sorunlar zamanla daha da artmıştır. 22 Ocak 1905 tarihinde ise yönetimden memnun olmayan işçi grupları, sorunlarını Çar'a ifade etmek amacıyla Kış Sarayı önlerine doğru ilerlemiş; bu olay da tarihe Kanlı Pazar olarak geçecek gelişmelerin yaşanmasına neden olmuştur. Askerin silahsız halkın üzerine ateş açması sonucunda çok sayıda insan yaşamını yitirmiştir.⁷¹ Bu hadise, halkın Çar'a karşı büyük bir nefret duymasına yol açmıştır. Biriken bu öfke seli zamanla ülke geneline yayılmış; isyanlar ve grevler birbirini takip etmiştir. 1917 yılında meydana gelen Bolşevik Devrimi'nin etkileri ülke sınırlarını aşarak tüm dünyaya yayılmıştır.

Bolşevik Devrimi sonunda yaşanan iç savaşlar, Rus hükümetinin gücünü önemli derecede zayıflatmıştır. Bu olaydan sonra Rus çatısı altında yaşayan fakat Rus olmayan her millet, bağımsızlığını kazanmanın peşine düşmüştür. İç savaş 1920'li yıllarda sona ermiştir. Daha sonra ise olaylar tamamen Rusya'nın kontrolünden çıkmış ve başta üç Baltık ülkesi olmak üzere bağımsızlığını kazanan devletler kalmıştır. Ayrıca Rus olmayan halkları da içinde barındıran 20 kadar özerk cumhuriyet kurulmuş ve bu oluşuma Rusya Sosyalist Federatif Cumhuriyetler Birliği adı verilmiştir.⁷²

Prométhée Dergisinin ilk sayısı 1926 yılının Kasım ayında yayınlanmıştır. Söz konusu sayıda Rusya'nın yaşadığı zorluklar ve Kafkasya'da yaşanan sıkıntılar kendine geniş yer bulmuştur. Rusya'da yaşanan olaylar, dünya ülkeleri arasındaki sessizliği bozmuş; gözleri Kafkasya ve Türkistan coğrafyasına çevirmiştir. La Neutralisation Du Caucase başlıklı makale, Kafkasya'da uygulanan politikaları açıklamaktadır. Buna göre Kafkasya'da yaşanan sorunların tek çözümü, söz konusu coğrafyada kurulacak bağımsız

---

⁷¹ Vernadsky, a.g.e., ss. 328-329.

⁷² Carr, a.g.e., s. 347.

bir devlettir. Rusya'nın yaşadığı krizden faydalanan Baltık ülkeleri ile birlikte Polonya ve Finlandiya gibi ülkeler Kafkasya ve Türkistan bağımsızlığı için de örnek olmuştur.⁷³

Azerbaycan Türkleri, Ermeniler ve Gürcüler, diğer milletler gibi uzun süre Rus çatısı altında yaşamış milletlerdi. Fakat ne dilleri, ne dinleri ne de kültürleri Ruslarla çok benzer değildi. Onlar tamamen Ruslardan farklı aidiyete sahip insanlardı. Dergide yer alan ifadeye göre bu sebepten ötürü, Ruslarla yaşamaları için hiçbir neden yoktu.⁷⁴ Üstelik Kafkasya coğrafyası, jeopolitik açıdan son derece önemli bir coğrafyaydı. Bakü-Batum- Tiflis, Tiflis-Culfa, Bakü-Culfa gibi birbirine bağlanan yollar, coğrafi açıdan büyük önem taşıyordu.⁷⁵ İklim çeşitliliğine bağlı olarak yetişen çeşitli tarımsal ürünler de son derece dikkat çekmekteydi. Bu coğrafya, petrol gelirlerinden ötürü Rus ekonomisine ciddi oranda bir katkı da sağlamaktaydı. O tarihte Kafkasya'da 12.000.000'a yakın insan yaşamaktaydı.⁷⁶ Burada yaşayan köylüler de zengin sayılabilecek insanlardı. Fakat yaşanan olaylar, buranın nüfusunun sosyo-ekonomik yaşantısına da yansımıştı. Kafkasya'da yaşanan sorunlar, o bölgeye komşu olan Türkiye ve İran gibi devletlerin de ilgisini çekiyordu. Türkiye, Kafkasya ve Türkistan'da yaşayan insanların büyük bir kısmıyla tarihi, sosyal ve kültürel bağlara sahipti. Bu durum ise Rusya'yı çok endişelendiriyordu. Burada varlığını devam ettirecek olan güçlü bir Türk devleti, Rusya'nın nüfuzu altındaki söz konusu coğrafyalara Türkiye'nin sahip olması demekti. Bu da Rusya için prestij kaybı olurdu. Aslında Türkiye o tarihlerde Osmanlı'dan kalan bir miras üzerinde yeni kurulmuş olan bir devlettir. Oralarla bağlantıya geçecek ve bölge insanına yardımda bulunacak bir gücü yoktu. Buna rağmen Rusya, endişelenmekten kendini alamıyordu. O yüzden Türkiye ile Türkistan arasında tampon vazifesi görecektir olan bir Ermeni devleti kurulması fikrini destekliyordu. Özellikle, 20. Yüzyılın başlarında Azerbaycan topraklarına çok sayıda Ermeni yerleştirildi. "1904-1905 yıllarında komşu ülkelere 45.000 Ermeni getirilerek Güney Kafkasya'ya yerleştirildi."⁷⁷ Bu durum, daha sonra, Ermeni-Azerbaycan halklarının çekişmesine ve toplu ölümlere yol açacak

⁷³ "La Neutralisation Du Caucase", *Promethee*, I/1 (Novembre 1926), s. 5.

⁷⁴ "Les Donnes Necessaires", *Promethee*, I/1 (Novembre 1926), s. 5.

⁷⁵ A.g.m, s. 5.

⁷⁶ A.g.m., s.7.

⁷⁷ Musa Qasımlı, "Ermenilerin Azerbaycan Topraklarına Yerleştirilmesi ve Sonuçları", *Yeni Türkiye*, Eylül-Ekim 2013, sayı 54, s. 1372.

gelişmelere sebep olmuştur. Ermeniler, Azerbaycanlılara karşı zulmetmeye başlamışlardır. “1915 yılında, İran’dan Kafkasya’ya gelen Ermenilerin sayısı 20 bin idi.”⁷⁸ Bu hususta dikkat çekici olan bir diğer durum ise “Rusya Devlet Şurasının üyesi A.M. Eristov, “Birjevie vdomosti” gazetesinde Kafkasya’da toprak ıslahatı ile ilgili yayınlanan makalesinde yazıyor: “Burada esasen söz konusu olan bir Ermeni arazisinin oluşturulmasıdır. Bunu görmemek mümkün değildir.”⁷⁹

İran ise meseleye Hazar Denizi açısından bakıyordu. Hazar Denizi’nden elde edilen gelirler Rusya-İran gerilimine neden oluyordu. Bu meseleye dolaylı olarak İngiltere’de katılıyordu çünkü Hazar petrollerinden İngiltere de yararlanmak istiyordu. Öte yandan, Rusya’nın buraları kimseye kaptırma gibi bir niyeti yoktu. Kısacası Rusya ne bu coğrafyadan ne de onun petrol ve gaz gibi yer altı zenginliklerinden vazgeçmek istemiyordu.

363.633 km² lik yüzölçümüne sahip olan Kafkasya’nın o tarihteki nüfusu 12.449.161 idi.⁸⁰ Bu nüfusun milliyet olarak dağılımını inceleyecek olursak; 1916 yılı verilerine göre, 3.500.000’i Türk, 3.000.000 Dağıstan-Adige, 3.000.000 Gürcü, 2.000.000 Ermeni, diğer milletler ise 1.000.000 civarındaydı.⁸¹ Kafkasya sadece petrol ve gaz gibi yer altı zenginlikleri açısından değil, manganez, bakır, tütün, tuz ve çay üretimi açısından da önemli bir bölgeydi. Ayrıca Bakü’deki havyar üretimi de değerli olan ürünler arasındadır.

1926 yılının ikinci sayısında ise, Rusya’nın izlemiş olduğu iç ve dış politika hakkında bilgi verilmiştir. Dergide yer alan ifadeye göre, o tarihte, Rus politikası iki ana başlık altında incelenebilirdi. Bunlardan biri, 1917-1921 arası, diğeri ise 1922-1926 arası yani NEP ‘in hâkim olduğu dönemler. NEP’in dönemin Rus ekonomisi açısından büyük önemi vardır çünkü ülke ekonomisinin toparlanmasında büyük oranda katkısı olmuştur. NEP, ekonomik olarak önemli bir başarı getirmiştir. İşlenen toprak miktarı savaş öncesi

---

⁷⁸ Qasımlı, a.g.m., s.1374.

⁷⁹ Qasımlı, a.g.m., s.1373.

⁸⁰ Khosrov Soultan Zade “La Confederation Du Cucase”, *Promethee*, I/1 (Novembre 1926), s.14

⁸¹ Zade, a.g.m., s.14

dönemine yaklaşmış, hatta onu belirli bir oranda aşmıştır ve aynı zamanda sanayide de büyük bir artış yaşanmıştır.⁸²

Ocak 1927 sayısında, Kafkasya petroleri konusu kendine yer bulmuştur. Burada Amerika'nın bu coğrafyada üretilen petrole müdahalesi de mercek altına alınmıştır. Çünkü her ne kadar endüstriyel anlamda Amerika güçlü konumda olsa da petrol üretimi Kafkasya'da gerçekleşiyordu.⁸³ 1901 yılında, Kafkasya dünya petrol ihtiyacının %50,6'sını karşılıyordu.⁸⁴ Kafkasya'da 11,5 milyon ton petrol üretimi yapılıyordu.⁸⁵ Fakat daha sonra yaşanan savaş ortamından dolayı üretim belli bir oranda sekteye uğramıştır. Amerika petrol endüstrisine sahip bir ülke olduğundan dolayı, Kafkasya'da ki petrol üretiminde yaşanan düşüş onun çıkarlarına ters düşüyordu bu yüzden savaş zamanlarında Kafkasya'daki petrol üretimini desteklemek zorunda kalmıştı.

Mart 1927 sayısında, Rus çatısı altında yaşayan halkların bağımsızlık mücadelelerine yeniden değinilmiştir. Burada bu halkların Rusya'ya bağlı otonom cumhuriyetler kurmak istemelerinden bahsedilmiştir. Bu halklar arasında Müslüman Türkler de vardır ve Bolşevikler ilk zamanlardan beri bu halkların sempatisini kazanmak için çeşitli adımlar atmışlardır.⁸⁶ Fakat daha sonra Bolşeviklerin söyledikleri ile pratikte yapılan uygulamaların birbirini tutmadığı anlaşılmıştır.

Nisan 1927 tarihli sayıda, Türkiye ile Kafkas halkları arasındaki ilişkiye değinilmiştir. 16 Mart 1921 yılında Türkiye ile Rusya arasında Moskova Anlaşması imzalanmış ve bu anlaşma ile Rusya TBMM'ni tanımıştır. Bu antlaşma ile "*tarihsel gelişmesinde Türkiye ilk kez büyük bir devletle, Türk halkının ulusal çıkarlarına saygı gösteren bir antlaşma imzalamıştı.*"⁸⁷ "*Dostluk ve Kardeşlik Antlaşması, iki ülke arasındaki toprak sorunlarını çözdü, ticaret gemilerinin Boğazlardan serbestçe geçişini sağladı, iki ülke arasında Birinci Dünya Savaşı'ndan kalma esir askerler sorununu*

---

⁸² Riasanovsky ve Steinberg, a.g.e., s.528.

⁸³ Wassan Ghirey Djabagui, "Le Petrole Du Caucase", *Prométhée*, II/3 (Janvier 1927), s.6

⁸⁴ Diabagui, a.g.m., s.6.

⁸⁵ Diabagui, a.g.m., s.6.

⁸⁶ Kardach, "Les Bolcheviks et L'Independance Des Peuples De L'Orient", *Prométhée* II/5 (Mars 1927), s.8

⁸⁷ Dimitir Vandov, *Atatürk dönemi Türk-Sovyet İlişkileri*, İstanbul: Kaynak Yayınları, 2014, s.59.

çözdü. Bu antlaşma gereğince Rusya, Türkiye'nin Çarlık Rusya hükümetine olan mali borçlarından vazgeçti.”⁸⁸

Ayrıca 22 Eylül 1921’de Türkiye, Gürcistan, Ermenistan ve Azerbaycan ile Kars Anlaşması imzalamıştır.⁸⁹ Burada Türkiye’nin amacı, yeni oluşmaya başlayan bir devlet olduğundan dolayı, kendi iç güvenliğini sağlamak istemesidir. Her ne kadar Türkistan ve Kafkasya halkları Türkiye’den yardım beklemiş olsalar da Türkiye’nin o tarihte bunu yapmaya gücü yetmemiştir.

Mayıs 1927’ye geldiğimizde ise, buradaki ilk başlığın “Kafkasya’daki Milli Kutlamalar” şeklinde olduğunu görüyoruz. Burada anlatılan Kafkas ülkelerinin 1918 yılında bağımsızlıklarını ilan ettiği ve bu tarihin onlar için unutulmaz olduğudur.⁹⁰ Bilindiği gibi, Gürcistan 26 Mayıs, Azerbaycan ve Ermenistan ise 28 Mayıs 1918’de bağımsızlıklarını ilan etmişlerdir.⁹¹ Bağımsızlıklarını ilan ettikleri tarihten itibaren 10 yıl geçtiğinden dolayı bu özel günü kutlamak istedikleri ifade edilmiştir.

Haziran 1927 sayısında ise, “Doğu Avrupa Problemi” başlıklı yazı dikkat çekmektedir. Burada Avrupa devletlerinin Bolşevik tehlikesine karşı takınmış olduğu tavırlar üzerinde durulmaktadır. Hatta Fransa bu durum karşısında komünizm mi? İşte düşman!⁹² Şeklinde bir ifade ile komünizmi nasıl gördüğünü dile getirmektedir. Bu sadece Fransa için geçerli değildi. İngiltere, İtalya ve Baltık ülkeleri de komünizmi bir tehlike olarak görmekteydiler.

Prométhée’nin Ekim 1927 tarihli sayısında, Rus çatısı altında yaşayan ulusların sorunlarına yer verilmiştir. Burada, Rus olmayan azınlıkların Rusya’ya karşı nasıl ayaklandığı ve kendi bağımsız milli devletlerini kurma isteklerinden bahsedilmiştir. Türkistan’daki Basmacı hareketine yine değinilmiş ve Kafkasya ve Ukrayna halklarının durumu da tartışılmıştır. Bununla birlikte, 1928 yılında bağımsızlığını ilan etmek isteyen

---

⁸⁸ Vandov, a.g.e., s.60.

⁸⁹ Kardach, “La Turquie Et Les Republiques Du Caucase”, *Prométhée*, II/6 (Avril 1927), s.8

⁹⁰ “La Fete Nationale Du Caucase”, *Prométhée*, II/7 (Mai 1927), s.1

⁹¹ A.g.m., s.1.

⁹² “Le Probleme De L’Est Europeen”, *Prométhée*, II/8 (Juin-Juillet1927), s.1

Baltık ülkelerinin durumu da analiz edilmiştir. Ayrıca, bağımsızlığını ilan eden her bölgeye Bolşeviklerin yaptıkları ve bu tarz ayaklanmaları nasıl bastırdıkları anlatılmıştır.

Kasım 1927 tarihinde yayınlanan dergide, Milletler Cemiyeti'nin (MC) durumuna geniş yer verilmiştir. MC, devletler arası anlaşmazlıkların giderilmesi ve barış ve güvenliği garanti altına almak için kurulmuştur.⁹³ İlk toplantısını 1920 yılında yapan MC, o tarihte 30'u Versailles Anlaşmasını imzalayan devletler olmak üzere, tam 43 üyeye sahipti.⁹⁴ Bu da dünya çapındaki tanınırlığını arttırmıştı. "*ABD'nin cemiyete giremeyişi cemiyetin evrensellik iddiasını zayıflattığı gibi, saldırgan ülkelere karşı etkin bir tavır alma umudunu da zorlaştırdı. Üstelik Sovyetler Birliği de 1934 yılına kadar cemiyetin içinde yer almadı. ABD ve Sovyetler Birliği'nin yokluğu cemiyeti daha çok İngiltere ve Fransa'nın çıkarlarını koruduğu bir örgüte dönüştürdü. Buna rağmen cemiyet 1920'lerde Yunanistan'ın Bulgaristan'a saldırısı, ve Türkiye-Irak arasındaki sınır sorunu gibi meseleleri çözmekte başarılı oldu.*"⁹⁵ Görüldüğü gibi, MC daha çok dönemin büyük devletlerinin çıkarlarını korumak gayesi taşıyan bir kuruluşa dönüşmüştür. Her ne kadar bazı konularda başarılı olmuş olsa kuruluş amacına tam olarak hareket etmemiştir.

Kasım 1927 sayısı, Kafkasya'nın içinde barındırdığı zenginlikleri de konu olarak işlemiştir. Bu coğrafya, bakır, çinko, neft, bizmut, nikel, manganez ve demir gibi yer altı zenginliklerine sahiptir. Ayrıca, altın, kükürt, karbon, tuz, alçıtaşı gibi değerleri de bünyesinde barındırmaktadır.⁹⁶ Azerbaycan'da 1914 yılında 429.156.432 pouds*⁹⁷ neft üretimi yapılmıştır. 1915 yılında ise 446.912.736 pouds üretim yapılmıştır.⁹⁸ Burada verilen verilerle anlatılmak istenen, Kafkasya'nın yer altı zenginlikleri açısından Rusya için önemli bir yere sahip olduğudur. Ayrıca burası, petrol, pamuk ve orman gibi önemli zenginliklere de sahiptir.

Derginin Aralık 1927 tarihli sayısında, ilk kurulan Müslüman Türk Cumhuriyeti olan Azerbaycan'a yer verilmiştir. Bu sayıda ilk önce Azer isminin kökeninden

⁹³“ L'Union Soviétique Et La S.D.N.”, *Prométhée*, II/10 (Septembre 1927), s.1

⁹⁴ Ahmet Şükrü Esmer, **Siyasi Tarih**, Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, 1953, s.52.

⁹⁵ Abdullah Kıran, “Milletler Cemiyeti ve Önlenemeyen Savaş”, **GAU J. Soc&Appl. Sci.** 3(6), ss.19-36, 2008

⁹⁶ Broughtag Iron, “L' Industrie Du Caucase”, *Prométhée*, (Septembre, 1927) ss.16-20

⁹⁷ *60 poud yaklaşık olarak bir tona denk gelmektedir. **Prométhée**, I/1(Novembre 1926), s. 27.

⁹⁸ Iron, a.g.m., s.17.

bahsedilmiştir. Azer isminin “ateş”, Azerbaycan’ın ise “ateş ülkesi” anlamlarına geldiği ifade edilmiştir.⁹⁹ Azerbaycan, Transkafkasya’da yer alan ve 92.160 km²’lik yüzölçüme sahip bir ülkedir.¹⁰⁰ Bu haliyle, o dönemin koşulları içinde kurulan Portekiz ve Sırbistan gibi ülkelerden büyüktür.¹⁰¹ Fakat 1918 yılında kurulan Azerbaycan Cumhuriyeti, kurulduktan hemen sonra Rus işgalinden kurtulamayarak kısa zamanda son bulmuştur.

Derginin söz konusu sayısındaki daha sonra kaleme alınan diğer yazılarda “Basmacı Hareketi” üzerinde durulmuştur. Basmacı Hareketi, Rusya’ya Türkistan’ın bağımsızlığını isteyen yapılan bir milli oluşumdur.¹⁰² Basmacı Hareketi, 1917 Ekim ihtilalinden sonra Rusya, bünyesinde barındırdığı Müslüman azınlıkla ne kadar iyi geçinirse geçinsin yine de Türkistan’da Rus karşıtı bir oluşum ortaya çıkmıştır.¹⁰³

Mart 1928 sayısında, Türkistan konusu yeniden ele alınmıştır. Burada Türkistan’ı batı ve doğu olmak üzere iki kısma ayırmış ve Batı Türkistan’ın Rus, Doğu Türkistan’ın ise uzun yıllar Çin egemenliği altında kaldığını vurgulamıştır. Burada ayrıca Türkistan tarihi hakkında kısa bilgiler de verilmiş olup daha sonra 1917’li yıllarda bölgede hâkim olan Rus baskısından ve Türkistan halkının vermiş olduğu mücadeleden de bahsedilmiştir.

Haziran 1928 sayısında tekrar Azerbaycan’ın bağımsızlığını ilk ilan ettiği tarih olan 28 Mayıs 1918 tarihine değinilmiştir. Bu tarih, Azerbaycan açından bir zafer olarak tarif edilmiştir. Çünkü O, Kafkasya’da kurulan ilk Müslüman Türk Cumhuriyetidir.¹⁰⁴ Burada yer alan ifadeye göre, Azerbaycan Türkleri çok uzun yıllardır bağımsızlığını istemiş bir halktır. Kaleme alınan yazıda, Azerbaycanlıların ülkelerini düşman işgali altında gördüklerini, yaşananların son derece üzücü olduğunu fakat bağımsızlıklarını elde etmek için ellerinden ne geliyorsa yaptıklarını ifade edilmiştir.¹⁰⁵

---

⁹⁹ Mehmet Emin Resulzade, “La Republique D’ Azerbaidjan”, *Prométhée*, II/13 (Decembre 1927), s.16

¹⁰⁰ Resulzade, a.g.m., s.16.

¹⁰¹ Resulzade, a.g.m, s.16.

¹⁰² Tourdy-Bek, “Le Mouvement Basmatchi Au Turkestan”, *Prométhée*, II/13(Decembre 1927), s.21

¹⁰³ Joseph Castagne, **Türkistan Milli Kurtuluş Hareketi** (çev. Reşat Uzmen), İstanbul: Bilge Kültür Sanat, 2015, s.90.

Castagne, a.g.e., s. 91.

¹⁰⁴ Mir, “Un Date Glorieuse Pour L’ Azerbaidjan”, *Prométhée*, V/43, (Juin 1930), s.3.

¹⁰⁵ Mir, a.g.m., s.4.

Temmuz 1928 sayısında ise Şeyh Şamil ile ilgili olan bölüm dikkat çekmektedir. Şeyh Şamil, Kafkasya'nın bağımsızlığı için mücadele etmiş bir isimdir. Dergide, Şeyh Şamil'in 60 yaşında olan bir savaş kahramanı olduğu dile getirilmektedir.¹⁰⁶ Şeyh Şamil 1797 yılında dünyaya gelmiştir ve ömrünün büyük bir kısmını Kafkasya'nın bağımsızlık mücadelesine adanmıştır. Kendisi, Kafkasya denince akla gelen en önemli isimlerden bir tanesidir.

Yine aynı sayıda, Bolşevikler ve Türkistan konusu işlenmiştir. Kaleme alınan bu yazıda, Türkistan'da kendi devletini kurmak isteyen milletlerin sayısının giderek arttığı ifade edilmektedir. Söz konusu milletlerde bir uyanış gerçekleştiği söylenmektedir. Burada başı çeken halk, Özbek halkıdır.¹⁰⁷

1929 yılında ise Kafkas ülkeleri arasında bir birlik fikri oluşması dikkat çekmektedir. Bu konu, Kafkasya'nın yayın organı olan Odlu Yurt tarafından da gündeme getirilmiştir.¹⁰⁸ Konuyla ilgili Kafkas Konfederasyonları yapılmış ve yoğun tartışmalar yaşanmıştır. Burada amaç, Ruslara karşı birlik oluşturmak ve güçlerini birleştirmek olarak nitelendirilebilir. Nisan 1929 sayısında ise Rusya'nın Ermeni politikası işlenmiştir. Rusya, kurulacak olan bir Ermeni devletini Türkiye ile Türkistan coğrafyası arasında bir tampon bölge olarak kullanmak istediği ifade edilmektedir. Birinci Dünya Savaşı'ndan bir yıl önce, yani 1913 yılında, Avusturya, İngiltere, Almanya, İtalya, Rusya ve Fransa gibi devletler bir araya gelip ortaya bir Ermeni Devleti projesi atmışlardı. Kurulması planlanan bu Ermeni Devleti'nin sınırları Türkiye'nin Diyarbakır, Van, Bitlis, Sivas, Erzurum gibi vilayetlerini de kapsıyordu. Bu yazıda, Ermeniler üzerinde izlenen politikalar detaylı bir şekilde analiz edilmiştir. Kasım 1929 sayısında ise, Azerbaycan'ın işgali ve ardından yaşananlar geniş çapta ele alınmıştır.

Mart 1930 sayısında Azerbaycan köylülerinin ayaklanmasından bahsetmektedir. Komünistlerin Azerbaycan köylülerine karşı uyguladığı şiddetten dolayı, köylülerin sessiz kalmadığı ve ayaklanma yoluyla tepki verdikleri bu sayıda ifade edilmiştir.¹⁰⁹

¹⁰⁶ Alan Bek "L'İman Chamyl et Les Montagnards Du Caucase", *Prométhée*, III/20 (Juillet 1928), s.15

¹⁰⁷ Tourdı-Bek, "Les Bolcheviks Au Turkestan", *Prométhée*, III/20 (Juillet 1928), s.19

¹⁰⁸ Mehmet Emin Resulzade, "L'unite Du Caucase", *Prométhée* IV/36, (Novembre 1929), s.5

¹⁰⁹ Mir, "L'Insurrectin Des Paysans D'Azerbaïdjan", *Prométhée*, V/40 (Mars 1930), s.3

Nisan 1930 sayısında ise Kafkaslardan Türkiye'ye eski zamanlarda gelen bir göç dalgası olduğu anlatılmaktadır. Aslında bunun daha çok zorlama bir göç olduğu ifade edilmektedir. Söz konusu göçlerin 1861,1862,1864 ve 1865 yıllarında Adige ve Çerkez ağırlıklı olarak geldiği belirtilmektedir.¹¹⁰O dönemde Ruslarla savaşan Adige ve Çerkezlerin yaşadıkları ve Türkiye'ye hangi şartlarda göç ettikleri üzerinde durulmuştur. Savaşın çok uzun yıllar sürdüğü ve söz konusu milletlerin dönem içerisindeki mağduriyetleri de ifadeler arasındadır.

Temmuz 1930 sayısında ise "Avrupa ve Kafkasya" adı altında kaleme alınan yazıda, petrol için verilen savaş alt başlığı dikkat çekmektedir. Dergide yer alan ifadeye göre petrol endüstrisi 1859 yılından beri var olagelmıştır.¹¹¹ Daha sonraki yıllarda ise üretim ve endüstri aşaması yavaş yavaş gelişmiştir. Bu yazıda, Avrupa ve dünya devletlerinin petrole olan ihtiyaçları ve petrol için verdikleri savaş anlatılmaktadır. Bakü-Tiflis-Culfa boru hatlarından bahsedilmiş ve Kafkasya coğrafyasının dünya petrol üretimi açısından ne kadar önemli olduğu üzerinde durulmuştur.¹¹²

Ağustos 1930 sayısında ise, derginin ilk başlığı olan "Kafkas Problemi" başlığı ile karşılaşmaktayız. Burada Azerbaycan ve Gürcistan'ın gerek ekonomik, gerek diplomatik açıdan son derece önemli rol oynayan ülkeler olduklarına dikkat çekilmektedir.¹¹³ Ermenistan ise izlemiş olduğu politik ve ekonomik yollardan dolayı bu kümenin dışında tutulmuştur. Burada Gürcistan-Azerbaycan arasındaki petrol yollarının da iki coğrafya arasındaki ilişkiyi geliştirdiğine dikkat çekilmektedir. Fakat bu durum Ermenistan ile söz konusu olmamaktadır.¹¹⁴

Daha sonra bu sayıda, Kuzey Kafkasya'daki ayaklanmalar mercek altına alınmıştır. Burada anlatılan, Kafkasya köylüleri ile Bolşevikler arasında yaşanan sorunlar ve köylülerin bu duruma isyan etmesidir.¹¹⁵

---

¹¹⁰ Kazı Khan, "L'Emigration En Turquie Des Montagnards Du Caucase", *Prométhée*, V/41, (Avril 1930), s.16.

¹¹¹ Docteur Nosadzade, "L'Europe et Le Caucase", *Prométhée*, V/44, (Juillet 1930), s.11

¹¹² Nosadzade, a.g.m., s.15.

¹¹³ Mir, "Le Probleme Du Caucase", *Prométhée*, V/45,(Aout 1930), s.1

¹¹⁴ Mir, a.g.m., s.2.

¹¹⁵ Kazı Khan, "Le Mouvement Insurrectionnel Dans Le Nord Du Caucase", *Prométhée*, V/45, (Aout 1930), s.6

Daha sonra Türkistan konusu kendine yer bulmuştur. Burada Kazakistan'da yapılan bir kongreden bahsetmektedir. Söz konusu kongrede Türkistan ile ilgili sorunlar dile getirilmiştir ve çözüm arayışları olmuştur. Türkistan'ın bağımsızlık mücadelesinde ciddi sıkıntıları olduğu, Rus baskısının getirmiş olduğu yılgınlık gibi konular işlenmiş ve Türkistan'ın bağımsız olması gerektiği vurgulanmıştır.¹¹⁶

Ekim 1930 sayısında “Karadeniz Üzerinde Kara Bulutlar” başlıklı yazı dikkat çekmektedir. Karadeniz, Rusya ile Türkiye arasında hep paylaşılamayan ve çıkar çatışmalarının ters düştüğü bir nokta olmuştur. Her iki ülke de Karadeniz üzerinde hak iddia etmekte ve durumu kendi lehlerine çevirmek için uğraşmaktadırlar. Burada aslında Karadeniz üzerinden Rusya- Türkiye arasındaki tarihi ve diplomatik ilişkiler tartışılmaktadır.

Ayrıca, bu sayıda, Doğu Avrupa sorunu üzerinde de durulmaktadır. Ukrayna gibi bazı Avrupalı devletler de Rusya'yı tehlike olarak algılamakta ve bu tehlikeyi nasıl zarar almadan atlatacaklarını düşünmektedirler. Bilindiği gibi, Ukrayna, Gürcistan ve Kafkasya halkları Rus çatısı altında çok uzun yıllar yaşamış halklardır ve artık bağımsızlıklarını istemektedirler. Fakat bu durum karşısında dünya diplomasisinde bir sessizlik hâkim olmuş ve bu devletlerin durumu adeta rafa kaldırılmıştır.¹¹⁷

Kasım 1930 sayısında Panturanizm konusu üzerinde durulmuştur. Burada, Mehmet Emin Resulzade'nin Jordania'ya yazdığı mektuptan bahsedilmektedir. Mehmet Emin Resulzade, yazdığı mektupta, Müslüman dünyasında büyük bir dönüşüm yaşandığını ve pek çok farklı geçmişe sahip Müslüman Türklerin aynı amaç etrafında toplanmaya başladığını kaleme almıştır.¹¹⁸Burada vurgulanan temel nokta, herkesin kendi kültürü ve özgürlüğü için çalışmasıdır. Düşmanın ortak olması ise farklı milletleri bir araya getirmiştir.

Aynı sayıda, Bolşevikler ve İran arasındaki ilişkilere de değinilmiştir. Burada, savaştan önce İran ile Rusya arasında olan ticari ilişkiler ele alınmıştır. Bu ticari ilişkiler

---

¹¹⁶ Mustafa Çokay, “Au Turkestan” *Prométhée*, V/45, Aout 1930, s.18

¹¹⁷ L.G, “L'organisation De L'Europe et Le Probleme De L'est Europeen”, *Prométhée*, V/47, (Octobre 1930), s.10

¹¹⁸ “Le Pantouranisme Dans Ses Rapports Avec Le Probleme Du Caucase”, *Prométhée*, V/48, (Novembre 1930), s.1

daha çok pamuk, yün, ipek, pirinç ve meyve gibi ürünleri kapsıyordu.¹¹⁹ Burada, pamuk ve pirincin İran'ın başlıca zenginliklerinden olduğundan bahsedilmiştir. Savaş öncesi ve savaş sonrası Rusya- İran ilişkileri ele alınmıştır.

Temmuz 1931 sayısında, Türkistan'da yetiştirilen ürünler yeniden ele alınmıştır. Türkistan'daki pamuk üretiminin Rusya'nın zoruyla artırıldığı, özellikle Özbekistan'ın bu konuda çok öne çıktığı söylenmektedir. Ayrıca, bu bölgede yulaf, pirinç, mısır gibi ürünlerin yetiştirildiği de bildirilmektedir.¹²⁰ Özellikle Buhara, sadece pamuk değil, arpa, pirinç ve alfafa bitkisi (yonca) bakımından son derece bereketli topraklara sahiptir.¹²¹ Burada ayrıca üretilen ürünlerin oranları ve bunların kolhoz çerçevesindeki değerlendirmeleri de ele alınmıştır. Bu noktada bir parantez açıp kolhoz ve sovhoz hakkında bilgi vermekte fayda vardır. Sovhoz, devlet çiftliği anlamında kullanılmaktadır.¹²² Bu uygulamalar, savaştan bitap düşmüş Rusya'nın ekonomisini kalkındırmaya yönelik olan uygulamalardır. Toprak reformunun ardından bankaların, tahıl ambarlarının, değirmenlerin ve sanayi kuruluşlarının devletleştirilmeye başlandığı görülecektir. Yapılan bu reformlar, elde edilen gelirlerin devlet hazinesine aktararak ekonominin kalkınmasına yardımcı olması açısından önemlidir. Kolhoz ise, tarım üretim kooperatifi anlamına gelmektedir. Bunlar kollektif birliklerdir. Stalin, bütün bunları ülke ekonomisinin kalkınması için uygulamıştır. 1939 yılının sonunda kolhoz üyelerinin sayısı nüfusun yüzde 46.1'ine denk gelmek üzere 29 milyon, sovhozlarda çalışanların sayısı ise 1,760 bin ve makine traktör istasyonlarında görevli 530 bin kişi bulunmaktaydı.¹²³ Örneğin, Tony Cliff, "kollektivizasyonun sadece sanayi bölgelerine gidenleri proleterleştirmekle kalmadığını, aynı zamanda tarımda kalanları da proleterleştirdiğini vurgulamaktadır. Cliff, kollektivizasyon ile tarım ürünlerinin sanayileşmenin gereklerine tabi kılındığını, köylülüğün üretim araçlarından özgürleştirildiğini, kalanların ise kolhozlarda yarı-işçi, yarı-köylü, yarı- köle olduğunu belirtmektedir.¹²⁴

¹¹⁹ Mir, "Les Bolcheviks En Perse", *Prométhée*, V/48, (Novembre 1930), s.2

¹²⁰ "Au Turkestan", *Prométhée*, VI/56 ss. (Juillet 1931) ss. 31-32.

¹²¹ Seymour Becker, "Russia's Protectorates In Central Assia", Routledge Curzon, 2005, s.133.

¹²² Menaf Turan, "SSCB'de Toprak Mülkiyeti", *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, Cilt 66, No.3, 2011 ,s:313.

¹²³ Turan, a.g.e., s.316.

¹²⁴ Turan, a.g.e., s.316.

1932 yılının mart ayındaki ilk başlığın Türkçesi “Rusya ve Silahsızlanma Konferansı’dır.” Sovyet Rusya’nın tarafsızlık konferansı için delegeler gönderdiği ve sorunlarına çözüm bulma arayışı içine girdiğinden bahsedilmektedir. Fakat bulunan çözüm yollarının hep aynı olduğu da yine bu başlık altında ifade edilmiştir. Ayrıca, Rusya’nın sıradan bir devlet olmadığı, adeta bir kıta büyüklüğünde olduğu ve içinde bulundurduğu milletler ile birlikte uzun zaman barış içinde bir problem olmadan yaşadığı da belirtilmiştir.¹²⁵ Fakat bu durumun artık geçmişte kaldığı, Rusya’dan ayrılan küçük devletler olduğu ve bunların da tarih sahnesinde yerini aldığı yine eklenen ifadeler arasındadır. Bütün bunlarla birlikte, bu tarz milli ayaklanmalarda en büyük cezayı imparatorlukların aldığı ve Rusya’nın da tıpkı Avusturya- Macaristan ve Osmanlı gibi çözülme döneminden geçtiği de ifade edilmiştir.

İkinci olarak kaleme alınan başlıkta ise Gürcistan’ın durumu tartışılmıştır. Burada anlatılan, uluslararası bir konferans sırasında Sovyetler Birliği’nin, Kafkasların ve özellikle Gürcistan’ın durumudur. Söz konusu konferansta ise konuşulan konular ve söylenen sözler yazılı olarak aktarılmıştır. Konuşulan konular arasında ise Çarlığın çöküşünden sonra Sovyetler Birliği’nin içinden türeyen yeni ve küçük devletçiklerdir. Fakat özellikle Gürcistan üzerinde durulmuştur. Gürcistan’ın tarih sahnesine nasıl çıktığı anlatılarak konuya girilmekle birlikte, 1918 yılındaki bağımsızlık öyküsüne kadar genel bilgi verilmiştir. Buradaki bağımsızlığın de jure olarak tanındığını da eklemek gerekir. Fransa, İngiltere, Belçika, İtalya ve Japonya dışındaki çoğu devlet, Gürcistan’ı bu şekilde tanımıştır.¹²⁶

Mayıs 1932 yılına ait olan sayıda, Türkiye ile Avrupa isimli başlık dikkat çekici unsurlar arasındadır. Burada Türkiye’nin Yakınoğu’ya olan coğrafi konumu ve bölge halkları ile ilgili olan ilişkileri bakımında çok önemli bir ülke olduğu üzerinde durulmaktadır. Ayrıca Karadeniz ve Akdeniz’e sınırı olan bir ülke olması bakımından da hem ekonomik hem de politik anlamda göz ardı edilemeyecek bir öneme sahip olduğu

---

¹²⁵ ***[Yazar adı *** olarak geçiyor], “La Russie et La Conferéce Du Désarmement”, *Prométhée*, VII/64, (Mars 1932), s.1

Emile De Frémery “La Gerorgie Devant Le Monde”, *Prométhée*, VII/64 (Mars 1932) s.4

¹²⁶ “Au Turkestan”, *Prométhée*, VII/64, (Mars 1932), s.23

vurgulanmaktadır.¹²⁷ Ayrıca, Türkiye ile Türkistan halkı arasındaki akrabalık bağlarından dolayı, Türkiye'nin burada kilit rol oynayacağından ve onların psikolojilerinden en iyi Türkiye'nin anlayacağından bahsedilmiştir.

Temmuz 1932 sayısında ise, Kafkas Problemi üzerinde durulmuştur. Aslında bu problemin yeni olmadığı, ilk olarak 1856 Paris Kongresinde gündeme geldiği belirtilmiştir. Eklemek gerekir ki Kafkas Problemine gündeme geldiği tarihten itibaren kesin olarak çözüm bulunamadığı da dile getirilen ifadeler arasındadır. Rusya, buraları ne kadar el üstünde tutmaya çalışırsa çalışsın 1918 yılında Azerbaycan, Gürcistan ve Ermenistan'ın bağımsızlığını ilan etmelerinden kurtulamamıştır. Kafkas sorunu Rusya için her zaman var olan bir sorundur. Özellikle Kuzey Kafkasya'daki milli hareketler hararetli bir şekilde devam etmiştir.

1932 yılına ait olan sayıları incelediğimizde genel olarak aynı konular ve problemler üzerinde durulduğu görülmüştür. Özellikle Kafkas problemi, Türkistan'ın sorunları üzerinde durulmuş ve Uzakdoğu ile ilgili olan konulardan (Mançurya'nın bağımsızlığı gibi) bahsedilmiştir.

Kasım 1932 yılına ait olan sayıda kaleme alınan konular arasında Rusya'daki açlık da vardır. Burada Sovyet Rusya'nın durumu savaştan önce ve savaştan sonra olmak üzere ikiye ayrılmıştır. Örneğin savaştan önce ekim yarılan arazi sayısı 15-20 milyon hektar arasında iken, savaştan sonra bu oran bir hayli düşmüştür.¹²⁸ Tarım alanında yaşanan bu düşüş köylü halk başta olmak üzere halkın refah seviyesini derin bir şekilde etkilemiştir. Rusya'da yaşanan bu kıtlık Rus çatisı altında yaşanan azınlıklarında gelir seviyesinde büyük bir düşüş yaratmıştır.

Ocak 1933 sayısında ise İngiliz-İran çatışması ilk başlık olarak karşımıza çıkmaktadır. Neden olarak ise İngiliz İran petrol şirketi gösterilmektedir. 1921'den beri petrol üretimi konusunda Kafkasya'nın ciddi bir sıkıntı yaşadığından bahsedilmiştir. Bilindiği gibi, Bakü ve Grozni çevresinde yapılan petrol üretimi bir hayli dikkat çekicidir. Aynı zamanda buralar bir yer altı zenginliği cennetidir. Bolşeviklerin burayı işgali ise

¹²⁷ Mir Yakub "La Turquie et L'Europe", *Prométhée*, VII/66, (Mai 1932) s.6

¹²⁸ İbrahim Tchoulik, "La Famine En Russie", *Prométhée*, VII/72, (Novembre 1932), s.10

İran'ın buradan yararlanmasını engelleyecek niteliktedir. Çeşitli çıkar çatışmaları yüzünden İran ve İngiltere de zaman zaman anlaşmazlığa düşmüşlerdir.¹²⁹

Burada bir parantez açıp Osmanlı Devleti'nin Azerbaycanlılara olan yardımını ifade etmekte fayda vardır. Çar yönetimin devrilmesinden sonra söz sahibi olmaya başlayan Bolşevikler, Kafkasya'da bağımsızlığını ilan etmeye başlayan devletlere özellikle de Azerbaycan'a saldırmaya başlamışlardır. Bu durumun farkında olan ve Azerbaycanlılara yardım etmek isteyen Osmanlı Devleti kendi içinde pek çok sorunla boğuşmakta olmasına rağmen Bakü petrollerini korumak için Kafkas İslam Ordusu'nu Bakü'ye yollamıştır. Ordunun başında ise Enver Paşa'nın üvey kardeşi Nuri Paşa yer almaktaydı. “*Azeri savaşıların da katıldığı Nuri Paşa'nın ordusu, 1918 yılının yaz aylarında Bakü'ye yaklaşınca bu kez İngilizler harekete geçti. İran'daki İngiliz askerlerinden oluşan bir birlik Hazar Denizi yoluyla Bakü'ye gönderildi. İngiltere Hazar petrollerinin savaş halinde olduğu Osmanlı ve Almanya'nın eline geçmesini istemiyordu.*”¹³⁰ Nuri Paşa'nın başında bulunmuş olduğu başarılı olmuştu fakat Osmanlı Devleti'nin müttefiki olan Almanya'nın Birinci Dünya Savaşı'nda almış olduğu yenilgi tüm dengeleri altı üst etmişti. Bunun üzerine Nuri Paşa ve Kafkas İslam Ordusu Bakü'den istemeyerek de olsa ayrılmak zorunda kaldı.

Şubat 1933 sayısında Basmacı hareket konusu dergide kendine yer edinmiştir. Basmacılar kimdir? Ne yaparlar? Gerçekten kahraman olarak mı adlandırılmalılar? Tarzındaki sorulara cevap bulunmaya çalışılmıştır. Burada Basmacı kelimesinin eşkiya anlamına geldiğinden bahsedilmiştir. Basmacı hareketin Türkistan'da tanınan bir hareket olduğu ve kendisine kısa zamanda çok sayıda taraftar bulduğu üzerinde durulmuştur. Özellikle Fergana ve Hokand çevresinde toplandıkları çünkü buranın coğrafi şartlarının saklanmak için çok uygun olduğu da belirtilmiştir.¹³¹ Aslında Basmacı hareketi Türkistan milli hareketine bir destek niteliğindedir. Ruslara karşı kısa süreli bir hareket olmasına rağmen büyük bir direnç de oluşturmuştur. Fakat hareket uzun ömürlü olamamıştır.

¹²⁹ “Le Conflict Anglo-Persan”, *Prométhée*, VIII/74, (Janvier 1933), ss.1-3.

¹³⁰ Yunus Şen, **Hazar'ın Kamı Orta Asya'nın Petrolle Yazılan Tarihi**, İstanbul: Doğan Kitap, 2009, ss. 22-23.

¹³¹ Mustafa Çokay, “Ce Qu'il Faut Entendre Par Basmatchestvo”, *Prométhée*, VIII/75, (Fevrier 1933), ss. 8-9.

Mart 1933 sayısında ise Ermeni Sorunu incelenmiştir. Ermeni sorununun Kafkasların genel bir sorunu olduğu belirtilmiştir. Bu konu hakkında da Ermenilerin İngiltere, Fransa, ve Amerika gibi ülkelerde çok aktif olarak hareket ettikleri de dile getirilmiştir. Rusların Kafkasya bölgesi içinde Ermenistan devleti kurulmasını desteklediği çünkü bunun Türkiye ile Türkistan'ın bağlantısını kesecek olan bir tampon devlet görevi üstleneceğini planladığı da belirtilen ifadeler arasındadır.¹³²

Haziran 1935 sayısında, Azerbaycan'daki 8. Sovyet Kongresi isimli başlık dikkat çekmektedir. 7 Ocak ile 11 Ocak arası Bakü'de bir Sovyet Kongresi düzenlendiği ifade edilmiştir. Kongre 791 delenin katılımıyla gerçekleşmiştir ve 21 millet temsil edilmiştir. Bu milletleri temsil oranlarına göre sayarsak şayet; Türkler %54,3, Ruslar %17,4, Ermeniler %14,2, diğer milletler ise %14,1 oranında temsil edilmiştir. Burada en çok temsil edilen milletin Türk milleti olması ayrıca göze çarpmaktadır.¹³³ Eğer seçimler daha özgür bir ortamda gerçekleşseydi, Türklerin temsil oranının daha yüksek olacağına dair bir inanç da vardı. Kongre tahmin edildiğinden daha hızlı bir biçimde son ermiştir. Konuşulan konular arasında en göze çarpanı Azerbaycan'da üretilen petrolün durumudur. İkinci olarak ise balıkçılık ve havyar üretimi konusu kendine yer edinmiştir. Üçüncü olarak ise süt ile ilgili gıdalar (tereyağı gibi) tartışılmıştır. Bu tarz üretimlerdeki endüstrileşmenin dünü ve bugünü ele alınmıştır.

1936 yılının Aralık sayısında ise, karşımıza çıkan ilk başlık "Kafkasya ve Geleceği"dir. Burada bahsedilen, 8. Sovyet Kongresinde yeni anayasanın ilan edilmiş olmasıdır. Aslında değinilen konu, Sovyet Sosyalist Federatif Cumhuriyetler Birliği çatısı altında kurulan yeni devletlerin durumudur. Yeni kurulan bu devletlerden bazıları şu şekilde sıralanmıştır: Rusya, Ukrayna, Beyaz Rusya, Türkmenistan, Kazakistan, Tacikistan, Kırgızistan...¹³⁴ Burada ayrıca Kuzey Kafkasya'da kurulan devletlerin 470 mil km²'lik bir yüzeye sahip olduğu ve Almanya'nın yüzeyinden bile büyük olduğu belirtilmiştir. Sadece Almanya ile değil, buradaki devletlerin Estonya, Letonya, Litvanya gibi devletlerle de karşılaştırması yapılmış ve Kafkasya'nın son durumu tartışılmıştır.

¹³² Mir Yakub, "La Question Armenienne", *Prométhée*, VIII/76, (Mars 1933), ss.4-6.

¹³³ M.B., "Le 8. Congres Des Soviets En Azerbaïdjan" *Prométhée*, X/103, (Juin 1935), s.6

¹³⁴ Jean Charlet, "Le Caucase et Son Avenir", *Prométhée*, XI/121, (Decembre 1936), s.1

Rusya ile anlaşmalar imzalayan bu devletlerin durumu pek de iç açıcı değildi. Ukrayna ve Azerbaycan'ın ekonomik durumları kötüydü. Ermenistan da anlaşma imzalayan devletler arasındaydı ve uzlaşma sağlanacak olan konular genelde mali konular üzerineydi. Aslında Rusya ile anlaşma imzalayan devletler kendileri de ne yapacaklarını pek bilemez durumdaydı. Çünkü, bu onlar için son derece yeni bir durumdu. Onlarda savaş ortamından çıkmış ve güçlerini yeni yeni kazanmaya çalışıyorlardı.

Ocak 1937 sayısında, Rusya'nın çöküşünün aslında hem bir şok hem de hayal kırıklığı yarattığı üzerinde durulmuştur. Mir Yakup, *Une Déception (Bir Hayal Kırıklığı)* başlıklı yazısında, "Kim derdi ki bir zamanların güçlü Rusya'sının sonu böyle olacaktı? Rusya çeşitli küçük devletlere bölünecek ve federatif bir devlet sistemi oluşacaktı? Fakat, içinde yaşadığımız şu zamanda bunların hepsi gerçek oldu ve biz bu olayların neredeyse 20. Yıl dönümünü kutluyoruz" demiştir.¹³⁵

Nisan 1937 sayısında ise, ezilen uluslar ve Milletler Cemiyeti'nin bu konudaki pozisyonu tartışılmıştır. Kaleme alınan bu yazıda, ezilen uluslar arasında ilk örnek olarak Etiyopya verilmiştir. Bu örneği daha sonra Mançurya takip etmiştir. Burada dikkat çekilmek istenen nokta ise Mançurya'nın durumunun dünyanın diğer devletlerindeki azınlık sorunundan farklı olmadığıdır.¹³⁶ Yani, Çekoslovakya ve Romanya içindeki Macarlar, Çekoslovakya içindeki Polonyalılar, Romanya içindeki Bulgarlar ve Bulgaristan içindeki Romanlar gibi çeşitli azınlık sorunları örnek gösterilerek MC'nin bu durumdaki konumu tartışılmıştır. Çekoslovakya içindeki Almanların durumu ise farklı bir şekilde ele alınmıştır. Zira Almanya bu şekilde yaşamaya ve varlığını korumaya alışmış ve Çekleri bir nevi akraba olarak kabul etmişti¹³⁷ Aslında her milletin ve devletin durumu azınlık sorunu şeklinde aynı başlıkta gösterilse de birbirinden çok farklıydı. Rusya'nın durumu ise bambaşkaydı. İçinde Kafkasya'dan 12 milyon, Türkistan'da 14 milyon, Ukrayna'da ise 37 milyon Rus olmayan insan barındırıyordu.¹³⁸ Ayrıca bu uluslar, yoluna Rusya ile devam etmek istemiyorlardı çünkü uygulanan politikalardan hiç memnun değillerdi. Bu uluslar adeta yıllarca üzerlerine ölü toprağı serpilmiş gibiydi ve

¹³⁵ Mir Yacoub, "Une Déception", *Prométhée*, XI/122, (Janvier 1937), s.6.

¹³⁶ E. Briquet, "Les Nations Opprimés et De La S.D.N.", *Prométhée*, XII/125, (Avril 1937), s.1

¹³⁷ Briquet, a.g.m., s.1.

¹³⁸ Briquet, a.g.m., s.1.

yeniden dirilme hareketleri de dünya devletleri tarafından heyecanla takip ediliyordu. MC'de Azerbaycan, Gürcistan ve Ermenistan gibi Kafkas devletlerin durumu da tartışılmıştı. Ermenistan geçici bir anlaşma imzalamıştı ve kendisine sunulan şeylerden son derece memnundu. (Bağımsız bir Ermenistan Devleti gibi.)

Bu sayıda, daha sonra yazılan yazılarda ise Rusya'daki açlık konusu işlenmiştir. Burada Sovhoz sisteminden kısaca bahsedilmekle birlikte, Rusya'da tarım için ekilen arazilerden elde edilen verimlerin düştüğünden ve gıda üretiminde sorun yaşandığından bahsedilmiştir. Burada örnek olarak dergide yer alan ifadeye göre, Azak Denizi çevresinde geçen sene (o tarihte) 15 Mart'ta 1.173.000 hektar alana tohum ekilirken, bu sene 103.000 hektar ekim yapılmıştır.¹³⁹

Mayıs 1937 sayısında ise, Sovyetler içindeki Rus olmayan halkların durumundan bahsedilmiştir. Bolşevik Devrimi'nden sonra Rus olmayan halklarda milli bilincin daha aktif bir şekle büründüğünden daha önce de bahsetmiştik. Bağımsızlığını isteyen halkların aktif bir şekilde faaliyet göstermesi de Rusya'yı zor duruma sokmuştu. Rusya çok büyük bir iç problemle karşı karşıya kalmıştı. Dergide M. Slavinsky'nin görüşüne de yer verilmiştir. O'na göre sorunun çözümü gayet basit olmakla birlikte Türkistan için hiç kolay değildi. Çünkü Rusya, yeni kurulacak olan devletlerin de kendi kontrolünde olmasını, yani Rusya'ya bağlı bir şekilde yaşamlarını devam ettirmelerini istiyordu.¹⁴⁰ Bu durum ise Rus olmayan halklar için kabul edilebilecek gibi değildi.

Temmuz 1937 sayısında, MC'nin durumuyla ilgili bir kongre düzenlendiği ifade edilmiştir. 28 Haziran-3 Temmuz arası gerçekleştirilen bu kongre, Çekoslovakya'da toplanmıştır. Burada tartışılan konular arasında MC'nin bayrağı, birliğe katılacak olan diğer ülkeler ve Gürcistan'ın durumu tartışılmıştır. Rusya, MC'ne girdiğinden beri, Ukrayna ve Gürcistan'ın durumunun daha da zorlaşmaya başladığı belirtilmiştir.¹⁴¹ Ukrayna ve Gürcistan halklarının Bolşevikler ile olan ilişkilerine değinilmiş ve bu halkların Sovyet rejiminden dolayı yaşadığı zorluklar anlatılmıştır.

¹³⁹ G.G., "La Famine En Russie", *Prométhée*, XII/125, (Avril 1937), s.20

¹⁴⁰ Mir Yacoub, "Le Probleme De Nationalites En Union Sovietique", *Prométhée*, XII/126, (Mai 1937), ss, 3-4.

¹⁴¹ N.N., "Le Congres De L'Union Des Associations Pour La S.D.N. a Bratislava" *Prométhée*, XII/128-129, (Juillet-Aout 1937), s.16

Ocak 1938 sayısında dikkat çeken önemli başlıklar arasında ilki “Le Chaos Economique En USSR” (Sovyetler Birliği Ekonomisinde yaşanan Kaos) ‘dur. Burada ilk olarak, Stalin’in şüpheleri üzerine tutuklanan ya da idam edilen binlerce insan olduğundan bahsedilmektedir. Gerek Stalin’in gerek Kızıl Ordu’nun yapmış olduğu bu “arıtma” çabalarının Sovyetlerde bir kaos yarattığı üzerinde durulmuştur.¹⁴² Zaten rejimin değişmesi de Rusya’nın gerek sosyal gerek ekonomik anlamda düzenini bozmuş vaziyetteydi. Rusya bir yandan sosyal anlamda gücünü toplamaya çalışırken bir yandan da uygulamış olduğu kalkınma planlarıyla ekonomisini güçlendirmeye çalışıyordu. Dergide, yaşanan bu durumların Rusların tarım politikası üzerine de ister istemez yansıdığı anlatılmıştır. Sovyet yönetiminin buğday depolamaya çalıştığından fakat bunun da doğurmuş olduğu olumsuz sonuçlardan bahsedilmiştir. Özellikle 1936 ve 1937 yıllarında hasat istenildiği gibi alınamamıştır. Ayrıca burada traktörler gibi tarımsal anlamda önemli olan araç ihtiyacından da bahsedilmiştir. Örneğin, %87 oranında traktörün kullanılmayacak durumda olduğu yazılmıştır.¹⁴³ Dahası, Rusya’da bu tarihlerde 1938’lerde yaşanan tohum ihtiyacı da yine bu yazıda ele alınmıştır. Yaşanan bu durumdan dolayı bazı ürünlerin fiyatlarında da artış meydana gelmiştir.

Şubat 1938 sayısında ise “Türkiye ve Kafkaslar” isimli başlık dikkatimizi çekmektedir. Burada, İstanbul’da yayınlanan bir gazetede Azerbaycan’ın durumunun işlendiğine dair bir bilgi mevcuttur. Yazıda, Azerbaycan’ın içinde bulunduğu coğrafi konumundan dolayı Kafkasya’da yaşanan problemlerle son derece yakından ilgili olmak zorunda olduğu yazılmıştır. Ayrıca, tarihsel anlamda önemli olan üç devlete olan komşuluğuna da dikkat çekilmiştir. (Osmanlı, İran ve Rusya) Ülkede ağırlıklı olarak konuşulan dilin Türkçe olduğu çünkü Azerbaycan halkının Türk kökenli olduğu bilgisi de yine aynı yazıda verilmiştir. Azerbaycan hakkında verilen bilgiler, kültürlerinin Rus esintileri de taşıdığı yönünde devam etmektedir. Fakat onların Türk Kültürüne sıkı sıkıya bağlı olduğu da belirtilmiştir. M. Birguen tarafından yazılan bu yazıda kısaca Azerbaycan tarihi hakkında da bilgi verilmiştir. İlerleyen sayfalarda Azerbaycan’ın dönem içindeki durumu ele alınmıştır. Örneğin, Komünist Devrimin, Azerbaycan’a Ruslar tarafından

---

¹⁴² Jean Charlet, “Le Chaos Economique En USSR”, *Prométhée*, XIII/134, (Janvier 1938), s.20

¹⁴³ Charlet, a.g.m., s.22.

ithal edildiği, Moskova'nın orada her şeye rağmen baskın güç olma yolundaki çabalarının devam ettiği ve kültürel anlamda da o bölgeleri etkisi altına almak istediği ifade edilmiştir. Birguen yazısına şu şekilde devam etmiştir: “*Azerbaycan bir Türk ülkesidir ve Türk ülkesi olarak da kalmaya devam edecektir.*”¹⁴⁴ Bunu durdurmaya da kimsenin gücünün yetmeyeceğini eklemiştir. Ayrıca, yine aynı yazıda, Türkiye'nin Azerbaycan ile olan ilişkilerine değinmiş ve Azerbaycan'ın göz ardı edilmesinin mümkün olmadığı da belirtilmiştir.

Mart 1938 yılına gelindiğinde ise, yine Kafkasya problemi ele alınmıştır. Avrupa'nın ve dünyanın artık bu problemden haberdar olduğu ve söz konusu problem üzerinde önemli rol oynadığı da belirtilmiştir.¹⁴⁵ Zaten *Prométhée* Dergilerinin amacı da buydu. Yani, yaşanan problemleri dünyada daha da belirgin bir şekilde duyurur hale getirmektir. Mir Yakub'un Kafkasya ile ilgili yazılar yazmasından dolayı bu konudaki katkısı da son derece büyüktür. Ayrıca yine bu yazıda 1917'den sonra, Rusya'da yaşanan olaylardan ve Rusya'dan ayrılan devletlerden bahsedilmiştir. (Polonya, Finlandiya, Estonya, Letonya, Litvanya, Azerbaycan, Ermenistan ve Gürcistan gibi). Ardından yine aynı şekilde Türkiye ile olan ilişkiler kıyaslanmış ve Azerbaycan halkının Türkiye'ye olan sempatisi üzerinde durulmuştur.

Görüldüğü gibi, *Prométhée* Dergilerinin içeriği dönemin sosyal, ekonomik ve siyasal olaylarını kapsamaktadır. Dergide en çok işlenen konular arasında Bolşevik Devrimi ve devrimin Kafkasya, Ukrayna ve Türkistan coğrafyalarına olan etkileridir. Ayrıca Birinci Dünya Savaşı ve savaşın beraberinde getirmiş olduğu olumsuz etkiler de ayrıca ele alınmıştır. Yukarı da belirttiğimiz gibi, *Prométhée* Dergilerin amacı, Rus çatısı altında yaşamak istemeyen ve Rus olmayan halkların sesini dünyaya duyurabilmektir. Özellikle Türkistan ve Kafkasya bölgesinde yaşanan olayları işleyen dergiye her ay düzenli olarak yazı yazan yazarların katkısı büyüktür. Türkistan kısmında en çok Rusya'nın pamuk üretimini yaygınlaştırması ve buğday üretimi açısından Türkistan halkını Rusya'ya bağımlı duruma getirmesi işlenmiştir. Ayrıca bölgedeki Ruslaştırma

---

¹⁴⁴ A.B., “La Turquie et Le Caucase”, *Prométhée*, XIII/135,(Fevrier 1938), s.23

¹⁴⁵ A. Assathiani, “Le Probleme Du Caucase”, *Prométhée*, XIII/136- XIII/137, (Mars-Avril 1938), ss. 21-28.

politikaları, eğitim hayatına müdahale edilen Türkistan halkı ve yaşanan açlık sorununun yıkıcı etkileri de kendine yer bulan konular arasındadır.

Kafkasya ile ilgili olan kısmında ise, Azerbaycan petrolünden vazgeçemeyen Rusya'nın bu coğrafyada yaptıkları, Gürcistan, Ermenistan ve Azerbaycan'ın bağımsızlığını ilan etmesini Rusya'nın kabul etmemesi ve yaşanan ayaklanmaları kanlı bir şekilde bastırması ile ilgili olan konular kendine geniş yer bulmuştur.

İKİNCİ BÖLÜM

2. 1926-1938 ARASI TÜRKİSTAN

2.1 TÜRKİSTAN'IN JEOPOLİTİK VE JEOSTRATEJİK ÖNEMİ

Türkistan kelimesi, Farsça kökenli bir kelimedir. Türklerin ülkesi anlamında kullanılmaktadır. “Türkistan kelimesi Sakalar (İskitler) dönemindeki abidelerde (M.Ö VII ve M.S. II. Asır) “Türkistanak” olarak ifade edilmiş ve Göktürlere tabi ülkeler manası olarak Sasani İranlıları tarafından ilk defa kullanılmıştır.¹⁴⁶ O coğrafyada yaşayan halkların büyük çoğunluğunu ise Türklerin çeşitli boylarından gelen insanlar oluşturmaktadır. Söz konusu coğrafyada, Kazakistan, Kırgızistan, Türkmenistan, Özbekistan ve Tacikistan halkları yaşamaktadır. Buralar Batı Türkistan olarak adlandırılmaktadır. Tacikistan halkı Türk kökenli olmamakla beraber, Türkistan sınırları dahilinde yaşamaktadır. Doğu’da kalan kısma ise (Uygur Türklerinin yaşamış olduğu alan) Doğu Türkistan adı verilmektedir.

Bu bölge, uzun yıllar Rusya’nın egemenliği altında kalmış ve ekonomik olarak Rusya’ya çok büyük bir gelir kaynağı oluşturmuştur. Özellikle Özbekistan’daki pamuk ticareti, bölgenin en önemli ticari faaliyetleri arasındadır. Orta Asya, yer altı kaynakları bakımından son derece zengindir. Başlıca zenginlikleri, taş kömürü, altın, gümüş, bakır, çinko, nikel yatakları, petrol ve doğalgazdır.¹⁴⁷ Rusya, başta Özbekistan olmak üzere diğer bölgeler de pamuk ticaretini yaygınlaştırmış ve uzun zaman boyunca bu anlamda ekonomik gelir elde etmiştir.

Türkistan bölgesi, tarih boyunca Hindistan, Çin, Rusya, Afganistan ve İran gibi ülkelerle komşu olması bakımından da büyük önem taşımış bir coğrafyadır. Bölgede yer alan İpek Yolu tarih boyunca ticari açıdan çok büyük bir öneme sahip olmuş ve dönemin güçlü devletleri olan Çin ve Rusya arasında adeta restleşme mekânı haline gelmişti. Aslında bu durum onun için zaman zaman avantaj, zaman zaman da dezavantaj olmuştur. Çünkü, bu kadar önemli ve güçlü devletlerle sınır komşusu olması o coğrafyada yaşayan

¹⁴⁶ Dilek Polat, **Çarlık Devrinde Türkistan’daki Milli Ayaklanmalar**, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Elazığ, 2009, s. 1.

¹⁴⁷ İbrahim Atalay, “Türk Dünyasının Coğrafyası”, *Yeni Türkiye*, 53/2013, s. 169.

milletlerin tam olarak bağımsızlıklarını ilan etmesine çok büyük bir engel teşkil etmiş ve dönemin siyasi olaylarından derin bir şekilde etkilenmesine sebebiyet vermiştir.

Orta Asya'yı yüzey şekilleri bakımından inceleyecek olursak, bölgeye bozkırların ve geniş çöllerin hâkim olduğu sonucuna varabiliriz. Bunun yanı sıra çeşitli sıradağlar ve göller bulunmaktadır. Sıradağların yüksekliği ise genelde 7000 metreyi aşmaktadır.¹⁴⁸ Ayrıca bölgede yüksek platolar da mevcuttur. Seyhun ve Ceyhun akarsuları ise Orta Asya'nın en önemli akarsuları arasındadır.

*“Sibirya'ya yakın olan Kazak Dalası dışında Türkistan kapalı bir havzadır. Hiçbir akarsu açık denizlere ulaşamaz. Kaşgar, Isıkgöl, Balkaş, Alagöl vb. gibi yüksek havzalar yanında, Karakurum, Aral Gölü, ve Çu- Talas bölgesi gibi alçak havzalar da görülmektedir.”*¹⁴⁹

Türkistan coğrafyasında bir tarafta geniş çöl ve bozkır toprakları hakimken diğer tarafta ormanlık arazilere rastlanmaktadır. Bu açıdan bakıldığında, çeşitli zıtlıkların coğrafi anlamda bir araya geldiğini söyleyebiliriz. Ayrıca bölgede geniş kumluklar da bulunmaktadır.

Rusya'nın bu coğrafyadaki hakimiyet süreci 1552 Kazan'ın fethi ile başlamaktadır. Bu tarihten itibaren bölgede son derece hızlı bir şekilde ilerleyen Rus işgali kendini göstermeye başlamıştır.¹⁵⁰ Türkistan'da yaşayan halkların bu olaydan sonra ekonomik, sosyal ve siyasi anlamda çok büyük bir darbe yediğini ve bölge insanının bu anlamda ilerlemesinin durduğunu da söylemek gerekmektedir. Ayrıca, ilerleyen tarihlerde Rusya'nın Kırım üzerinde hakimiyet kuracak olması ve bu anlamda daha büyük genişleme göstermesi o dönemde Hindistan üzerinde hakimiyeti olan İngiltere ile çatışma yaşamasına sebep olmuştur. Bu durum karşısında en büyük zararı yine Türkistan halkı görmüştür. Çünkü bölgede bu çatışmadan dolayı çok sayıda can kaybı yaşanmıştır.¹⁵¹ Hem İngiltere, hem Rusya bölge üzerindeki gücünden vazgeçmemek konusunda ısrarcıdır. Özellikle İngiltere, Hindistan'ı ele geçirdikten sonra batılı devletler arasında

¹⁴⁸ Atalay, a.g.m., s. 169.

¹⁴⁹ Abdulhaluk Çay, **Ulug Türkistan**, İstanbul: Bilge Kültür Sanat, s. 10.

¹⁵⁰ Kadriye Topal, “**19. Yüzyılda İngiltere'nin Türkistan Siyaseti**”, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2014, s.14.

¹⁵¹ Topal, a.g.t., s. 15.

saygın bir konum elde ettiğinden bu gücünden kendisini yoksun bırakmak istememektedir. Rusya ise burayı çok önemli bir ticari ve ekonomik faaliyet alanı olarak kullanmakta ve çeşitli yer altı zenginliklerinden elde edilen gelirlerin büyük bir kısmını kendi bütçesine aktarmakta olduğundan İngiltere ve Rusya arasındaki bölge için çatışma olması kaçınılmaz bir hal almıştır. Görüldüğü gibi, Türkistan jeopolitik ve jeostratejik öneminden dolayı son derece avantajlı bir konumdadır ve bu durum da diğer devletlerin gözünden kaçmamıştır.

1924 yılı Türkistan'ın kaderine dair önemli dönemeçler barındırmaktadır. Söz konusu senenin sonunda, Orta Asya haritası yeniden belirlenmiştir. Burada anlatılmak istenen, Türkistan'da kurulan otonom devletlerin tarih sahnesine çıkışıdır. Bu devletler, Özbekistan, Kırgızistan, Türkmenistan, Tacikistan ve Karakalpakistan'dır. Kırgızistan ve Kazakistan Rusya Federasyonu'na, Tacikistan Özbekistan'a, Karakalpakistan ise Kazakistan'a bağlı olarak tanınmıştır.¹⁵²

Bu cumhuriyetler içinde Özbekistan'ın ayrı bir özelliği vardır. Zira, Sırt Derya, Taşkent ve Fergana tarihsel vilayetler sahip olması bakımından son derece önemli bölgeydi. Buhara, Hive ve Semerkand'da bu önemli bölgelere ek olarak gösterilebilir.

O tarihte yapılan son anketler Özbekistan nüfuzunun 4.435.072 olduğunu göstermektedir.¹⁵³ O tarihteki başkenti ise Semerkand olarak kayıtlara geçmiştir.

Bir diğer önemli cumhuriyet ise Kazakistan'dır. Dergide, Kazaklara eskiden Kırgız adıyla hitap edildiği belirtilmiştir.¹⁵⁴ Kazakistan'ın o dönemki nüfusu ise 6.600.000 olarak ifade edilmekte ve başkentin önce Kızılorda olduğu daha sonra ise Almaatı'ya taşındığı söylenmektedir.¹⁵⁵

Türkmenistan'ın ise Transkafkasya'da kurulduğu belirtilmiştir. Nüfusun o tarihlerde yaklaşık olarak 1,5 milyon olduğu ve başkentin Aşkabad olarak belirlendiği yazılmıştır.¹⁵⁶

---

¹⁵² Janaı, "Au Turkestan", *Prométhée*, II/8, (Juin 1927), s.9

¹⁵³ Janaı, a.g.m., s. 9.

¹⁵⁴ Janaı, a.g.m., s. 9.

¹⁵⁵ Janaı, a.g.m., s. 9.

¹⁵⁶ Janaı, a.g.m., s. 9.

Kırgızistan'ın ise Fergana taraflarında kurulduğu bilgisi verilmiştir. Tıpkı Türkmenistan gibi, Kırgızistan nüfusunun da yaklaşık olarak 1,5 milyon olduğu belirtilmiştir.¹⁵⁷

Kısacası, Türkistan sınırları ve halkları çeşitli gruplara bölünerek ve milletler üzerinde yeni formlar oluşturularak yeniden belirlenmiştir. Onlar kendi küçük devletlerini kurmuşlardı fakat Ruslar hala onların üzerinde hâkim güç olarak belirleşmişlerdi. Çünkü Ruslar, buradaki bir Türk birleşmesini tehlike unsuru olarak düşünüyorlardı. Bu konuda kendilerinin aleyhine oluşacak durumları önlemek amacıyla Türkistan'da yaşayan Türkleri birbirlerinden ayırmayı uygun gördüler.

Türkistan coğrafyası 16. Yüzyıldan beri Avrupalılar için bir cazibe merkezi haline gelmiştir.¹⁵⁸ Bunda Orta Asya'ya komşu olan deniz yolları ve karayollarıyla birlikte bölgenin önemli bir ticari merkez olmasının yeri tartışılmaz bir gerçektir. Bu durum da ekonomik anlamda bölgeye avantaj sağlıyordu. Bunu fark eden Fransa, Portekiz ve İngiltere gibi devletler, kendi aralarında Orta Asya için bir yarış haline girmişlerdi. Fakat bölgenin yer altı zenginliklerinden ve sağlamış olduğu ekonomik avantajlardan en çok Ruslar yararlanmışlardı.

2.2 TÜRKİSTAN'IN DÖNEM İÇİNDEKİ DURUMU

1927 yılında, özellikle Özbekistan'da Fakat Bolşevikler tarafından yapılan bu uygulama Özbek halkını son derece zora sokmuş ve Bolşeviklerle Özbekler arasında çok büyük sorunlar doğurmuştur. Çünkü Özbek halkı için peçenin çok kutsal bir anlamı olduğundan bahsedilmiştir.¹⁵⁹ Öyle ki, Bolşeviklerin böyle bir şeye cesaret etmelerinin bile çok büyük mucize olduğunu düşünüyorlardı. Fakat bir gün, kadınların peçelerini kaldırmaları için emir verildi. Bunu devrim olarak nitelendirenler de vardı ancak cinayet olarak görenlerin sayısı da oldukça fazlaydı. Bu aslında, kadınlara karşı ya da kadınlar üzerinden yapılan bir savaştı. Dergide, dönemin gazetelerinde her gün kadınların

---

¹⁵⁷ Janaı, a.g.m, s. 9.

¹⁵⁸ Soklı Kaı Oglı, “ Le Probleme Du Turkestan”, *Prométhée*, III/16, (Mars 1928), s.16

¹⁵⁹ Janaı, “Au Turkestan”, *Prométhée*, II/11, (Octobre 1927), s.19

peçelerinin çıkarılmaya çalışılmasıyla ilgili trajik haberlerin yer aldığı ifade edilmektedir.¹⁶⁰

Ek olarak, yine dönemin yayın organlarında bu konuda Türkiye ile bir kıyas yapıldığı da belirtilmektedir. (Halifeliğin kalkması ve şapka devrimi gibi). O dönemde, Sovyetler Birliği ve Türkistan halkları arasında bu konuda çok çetin bir mücadele yaşanmış ve bu konu çok geniş bir şekilde yankı bulmuştur. Fakat, Türkistan'ın bu konudaki pozisyonunun Türkiye'ye göre daha farklı olduğu da belirtilmiştir. Bunun modernlik adına yapılmadığı, bir ulusu kültüründen uzaklaştırmak ve bir ulusu ayrıştırmaya ve çürütmeye yönelik olarak yapıldığı bildirilmektedir. Ayrıca, söz konusu yazıda bu uygulamanın bir savaş başlatmak için yapıldığı da belirtilmiştir.

Ekim 1927 tarihli başka bir yazıda ise, Türkistanlılar ve Bolşevikler arasında çok çetin bir mücadelenin yaşandığına şahit olabileceğimiz yönünde ifadeler mevcuttur. Ayrıca, Bolşeviklerin Türkistan okulları üzerinde uygulamış oldukları programlar da dergide kendisine yer bulan konular arasındadır. Türkistanlılar ise gençliğin geleceği açısından uygulanacak olan sert politikalar karşısında güçlü bir tavır takınmaya karar verdiler. Bu amaçla Taşkent'e bir kongre yapılmasına karar verildi. Kongrenin ismi sivillerin kongresiydi.¹⁶¹ Söz konusu kongrede özellikle eğitim ve milli literatür hakkında konuşuldu.¹⁶² Türkistan kültürü üzerine vurgular yapıldı.

Bolşeviklerin Türkistan okulları üzerinde oynadıkları oyunlar dergide çok geniş bir şekilde işlenmiştir. Özellikle dini ve milli kültüre yönelik saldırgan ve baskıcı politikalar üzerinde çokça durulmuştur.

Orta Asya'daki tarım politikaları ise dergide kendine geniş yer bulan konular arasındadır. Ruslar, pamuk üretiminden ekonomik gelir sağlamak amacıyla olduğu için burada pamuk ekimini son derece yaygın hale getirmişlerdir. Böylece, verimli toprakların büyük bir kısmı sadece pamuk üretimine bağlı kalmış ve köylüler bundan dolayı çok büyük zarar görmüşler, özellikle buğday ithalatında Rusya'ya bağımlı hale

---

¹⁶⁰ Janai, a.g.m., s. 20.

¹⁶¹ Tourdı-Bek, "L'ideal National Du Turkestan Et Les Bolscheviks", *Prométhée*, II/11, (Octobre 1917), s.25

¹⁶² Tourdı- Bek, a.g.m., s. 26.

gelmişlerdir.¹⁶³ Bu da Türkistan’da açlık tehlikesinin baş göstermesinde etkin rol oynayan faktörlerden biri olabilir. Mustafa Çokay’ın kaleme almış olduğu bir yazıya göre, Türkistan’da pamuk ekilen bölgedeki eksik olan buğday miktarı 1927-1928 yılları arasında 687.900 tondur. Fakat ekilen miktar 556.900 tondur.¹⁶⁴ Bunun üzerine Asya’da buğday ihtiyacı olduğuna yönelik bir deklarasyon sunulmuştur.

Pamuk üretimin yaygınlaştırılmasının beraberinde getirmiş olduğu buğday üretimindeki azalış ve yaşanan büyük kıtlık Türkistan halkını ölümle burun buruna getirmiştir. Çok sayıda Türkistanlı yaşanan bu kıtlığa dayanamayarak yaşamını yitirmiştir. Bunda beş yıllık kalkınma planları kapsamında yapılan uygulamaların etkisi yadsınamayacak derecede fazladır.

Ayrıca, yine söz konusu sayıda gerek Özbekistan halkının gerek Türkistan halkının artık Rus kolonisi gibi yaşamak istemediği de vurgulanmıştır. Bu yüzden de Türkistan halkının milli bilinci güçlendirmesinin önemli olduğu belirtilmiştir. Rusların tarım politikasından en çok etkilenen halklar arasında olan Özbek halkı toprağından elde ettiği gelirleri kendi avantajına olacak şekilde kullanmak istemektedir.

Söz konusu sayıda Kazak halkının durumundan da bahsedilmektedir. Rus hükümeti, Kazak halkının şikayetlerini ve önerilerini hiç dikkate almamakla eleştirilmiştir. Dergide ayrıca Kazak topraklarına yerleştirilen Ruslardan da bahsedilmektedir. Ruslar, Kazak nüfusunun yoğun olduğu bölgelere Rus nüfusu yaymak amacıyla Rus köylülerini yerleştirmişlerdir. Böylece zaman içerisinde Rus nüfusu konusunda da belirli bir artış yaşanmıştır.

Ayrıca dergide, Türkistan’ın o dönemde Türkistan halkının isteğinin Rusya’dan ayrı bir otonom devletleri olmasından da sıkça bahsetmektedir. Türkistanlı liderlerin bu amaç uğruna Rus emperyalizmine karşı savaş halinde oldukları (özellikle 1919 baharında) da ayrıca vurgulanmıştır. Burada Mustafa Çokay’ın bu uğurda vermiş olduğu mücadeleler de yazılmıştır. 1920 yılının ise bu konuda büyük kırılma noktalarını beraberinde getirdiği ve milli hareketlenmenin daha da arttığı da dergide yer alan ifadeler

---

¹⁶³ *** [Makalenin yazarı *** olarak geçmektedir.], “**Au Turkestan**”, *Prométhée*, III/17, (Avril 1928), s. 16

¹⁶⁴ Mustafa Çokay, “La Lutte Pour Le Coton Au Turkestan”, *Prométhée*, IV/37, (December 1929), s.15

arasındadır.¹⁶⁵ Buradan Türkistan'ın dönem içindeki durumuna dair çıkarım yapacak olursak, halkın Ruslarla ilişkilerinin pek de iyi olmadığına ve otonom devlet kurmak isteğine sahip olduklarına, bunun için liderlerinin etrafında toplandıklarına yönelik bir ifade kullanabiliriz. Ayrıca Türkistan'da o dönemde milliyetçiliğin hızlı bir şekilde ivme kazandığına dair bir yorumda bulunabiliriz.

Ocak 1929 tarihli dergide, Janai'nin "La Question Des Relations Entre Nationalités Au Turkestan" başlıklı yazısında yine Türkistan'ın dönem içindeki durumuna dair birtakım veriler elde etmek mümkündür. Burada Türkistan'ın uzun süre Rus etkisi altında kalması ve Türkistanlıların Rus okullarında okuması kısacası Rus boyundurluğu altında yaşamasına değinilmiştir. Ayrıca, dönem olayları Rus yayın organlarında yer aldığı şekliyle de verilmiş ve Türkistan ile ilgili olan yayın organları ile de karşılaştırılmıştır.¹⁶⁶

1929 yılındaki sayıları incelediğimizde, Türkistan'da yürütülen misyonerlik faaliyetlerinden bahsedildiğini görmekteyiz. İlk olarak Çinlilerin Türkistan'da Budizm'i yayma konusunda ki yapmış oldukları eylem ve propagandalara vurgu yapılmıştır.¹⁶⁷ Burada tarihteki Türk-Çin ilişkilerine değinilmiş ve bu durumun buradan kaynaklandığı savunulmuştur. Ayrıca, Türklerin İslam'la tanıştıktan sonraki yaşantısı da anlatılmıştır. Çinlilerin ve Arapların Türklerin din anlayışı üzerindeki etkilerine de değinilmiştir. Bu kısa tarih sunumundan sonra ise günümüz koşullarına giriş yapılmıştır.

Komünizmin de politik bir program olduğu ve siyasi amaçlar taşıdığı ifade edilmiştir. Olağan koşullar altında değişikliğe gidilecek bir program olduğunda ve fakat milli değerleri korumak için Türkistan halkının komünizmden çok milliyetçiliğe önem verdiği de yine bu sayıda ele alınmıştır.

Amerikalı bir gazeteci olan Lindsay Hobsen, Mart 1930 sayısında dergiye bir röportaj vermiştir. "Les Soviets et Le Turkestan" başlığı altında dergide kendine yer bulan bu röportaja göre, Türkistan halkı Rus çatısı altında yaşamak istememekte ve buna

¹⁶⁵ J.B., "Au Turkestan", *Prométhée*, III/19, (Juin 1928), s.26

¹⁶⁶ Janai, "La Question Des Relations Entre Nationalités Au Tukestan", *Prométhée*, IV/26, (Janvier 1929), ss. 14-17.

¹⁶⁷ M.Y, "Le Bolschevisme Et Le Peuple Turk", *Prométhée*, III/28, (Mars 1929), ss. 25-26.

yönelik eylemlerde bulunmaktaydı. Özbekler, Türkmenler ve diğer Asya halkları Rus boyundurluğu altında yaşamak istemiyorlardı ve bunun için, Komünizme karşı çok çetin bir mücadele veriyorlardı.¹⁶⁸ Röportajda yer alan bilgilere göre, Taşkent o esnada Rus askerleri ile dolmuş vaziyetteydi. Onlar her yerdeydiler. Semerkand'ın durumunun da Taşkent'ten bir farkı yoktu. Her yer Rus askeri doluydu. Hobsen, röportajının son kısmını Türkçe'ye şu şekilde çevirebiliriz: “Eğer o zamanlar bir yabancı Orta Asya'yı ziyaret etmiş olsaydı tıpkı benim yaptığım gibi, şunları yapması gerekirdi: sahte sakal takmalı, biraz Rusça öğrenmeli, trenlerde ya da dışarıda uyumalı ama asla bir han ya da otele kayıt olmamalı ve asla Sovyet Siyasi Polisi'ne yakalanılmamalı.”¹⁶⁹

Kolhoz ve sovhoz sisteminin Türkistan coğrafyasına negatif etkileri de dergide ayrıca işlenen konular arasındadır. Bu politika yüzünden Türkistan'da ticaretin zarar gördüğü, halkın daha fazla açlık tehlikesiyle karşı karşıya kaldığı ve köylünün topraklarında belirli kısıtlamalara gidildiği dönemin Özbekistan lideri tarafından gazetelere demet olarak verilmiştir.¹⁷⁰ Bu durum da halkın yönetime ve kolhoz sistemine karşı içinde öfke biriktirmesine sebep olmuştur.

1930'lu yıllara geldiğimizde, Kazakistan'ın başkenti Almatı'da yapılan Sovyetler Birliği Komünist partisinin 16. Kongresinden bahsedilmiştir. Burada sosyalist devrimin etkilerinden ve kapitalist ülkelerden bahsedilmekte ve Türkistan bölgesinin özellikle Kazakistan'ın ve Kazakların durumu ele alınmıştır. Sovyetler Birliği'nin burada mutlak güç olmak istemesinden kaynaklanan politikaları üzerinde durulmuş ve köylüler ve işçilerin birtakım oldu bittilere getirildiği anlatılmaktadır.¹⁷¹

Daha sonra ise 7. Kazak Kongresindeki bir konuşma aktarılmıştır: “İsayev milli ekonominin yeniden kurulduğunu ve sosyal sınıflarda (köylerde) birtakım değişikliklere gidildiğini belirtmiştir. Bunun çiftçilerin yararına olacak şekilde yapıldığını da vurgulamıştır. O, aynı zamanda Kazak partisini de milli eğilimler ışığında yeniden şekillendirmiştir. İçinde yer almış olduğumuz zaman dilimi boyunca çok sayıda yenilik yapılmıştır.” Buradan, Kazak Partisinde yapılan değişiklikler olduğunu öğrenmekteyiz.

¹⁶⁸ Lindsay Hobsen, “Les Soviets Et Le Turkestan”, *Prométhée*, V/40, (Mars 1930), s.10

¹⁶⁹ Hobsen, a.g.r., s. 11.

¹⁷⁰ Janai, “Au Turkestan”, *Prométhée*, V/42, (Mai 1930), s.20

¹⁷¹ Mustafa Çokay, “Au Turkestan”, *Prométhée*, V/45,(Aout 1930), s.14

Özellikle, bu “milli eğilimler ışığında” ile başlayan cümle kongrede çok konuşulan konular arasında yerini almıştır. Yapılan yenilikler tartışılmış ve milli ekonomi kavramları üzerinden durulmuştur.

1932 yılında ise kolhoz sisteminin çok bir krize yol açtığı yinelenmektedir. Bunun sadece tarım ekonomisine bağlı olmadığı da vurgulanmıştır.¹⁷² Endüstrideki büyümenin Bolşevik kasalarını doldurduğu ve bunun küçük burjuvalara ve köylülere geri dönüşünün pek mümkün olmadığı da belirtilmiştir.

2.3 DÖNEMİN SSCB-TÜRKİSTAN İLİŞKİLERİ

Rusya, işgal ettiği ilk günden itibaren burada yaşayan halklar arasındaki birliği bozarak çeşitli ayrıştırma politikaları uygulamış ve bunda büyük ölçüde başarılı olmuştur. “*Türkistan ve genel olarak Rusya’daki Türklerle ilgili, işgal sonrası Rus politikasında en önemli isim, Nikolay İvanoviç İlminsky’dir. (1822-1891). Kazak Din Akademisinde profesör olan İlminsky, Türklerin Kiril alfabesini kullanmasını, Arap harflerini bırakmalarını ve Türkçedeki Arapça, Farsça kelimelerin öz Türkçe olanlarla değiştirilmesi gerektiğini söylemiştir.*”¹⁷³ Çünkü daha önce uygulanan politikalar bu bölgede yaşayan halklar üzerindeki Ruslaştırma baskısı bir şekilde ters tepmiş ve bölge halkını özüne daha çok kenetlenmesine yol açmıştır. Bunun farkında olan İlminsky, bu yöndeki politikasını daha olumlu ve ılımlı bir şekle dönüştürmeyi amaçlamış olmasına rağmen Rus Kilisesinin baskılarına maruz kaldığı için bu politikanın da devamlılığı olmamıştır.¹⁷⁴ Fakat daha sonra Rusya, Türkistan coğrafyasında yaşayan halkları aralarındaki lehçe farklılıklarını fırsat bilerek bu halklardan yapay bir şekilde yeni milletler oluşturmayı başarmış ve buraları daha kolay yönetmiştir.

Dönemin SSCB-Türkistan ilişkileri, Türkistan’ın dönem içindeki durumu ile çok yakından ilgilidir. Çünkü, Rus politikasının Türkistan ve Türkistan halkı üzerindeki etkileri ve halkın bu konudaki tavrı, dönemin ilişkilerini belirlemiştir.

¹⁷² İbrahim Tchoulik, “ La Crise De La Polique De Kolhoz ”, *Prométhée*, VII/73, (Decembre 1932), ss.15-19.

¹⁷³ Levent Yücel, “**Türkistan Üzerinde Çin Halk Cumhuriyeti’nin Amerika Birleşik Devletleri ve Rusya Federasyonu ile Rekabetleri**”, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Isparta, 2008, Yüksek Lisans tezi, s.13.

¹⁷⁴ Yücel, a.g.t., s. 19.

Bilindiği gibi, o tarihlerde Türkistanlılar çok korkunç bir şekilde açlık ve kıtlıkla karşı karşıya kalmıştır ve bir milyondan fazla Müslüman köylü, yaşamını yitirmiştir.¹⁷⁵ Bu konuda Rus bakış açısının “onlar öyle ya da böyle ama bir şekilde ölmeli” diye düşündüklerini savunanların sayısı da bir hayli fazladır.

“Safarov 1917/1918 yıllarındaki kıtlığın neticelerini Yedi Su bölgesi örneğinde şöyle rapor eder:

*“Yöresel verilere göre, çeşitli bölgelerde açlık, soğuk ve hastalıktan kaybedilen insan sayısı %25 ile %50 arasında değişmektedir. Hayvanların sadece onda biri sağ kalabildi...Rus işgalinde olan Buhara ve Hive Hanlığı da dahil olmak üzere bütün Türkistan’a 1917 Kasımında sadece 122, 1918 Şubatında 459 vagon buğday geldi. Gelen tahılların tamamı sadece Rus halkına dağıtıldı.”*¹⁷⁶

Ruslar, o dönemde Türkistan’ın politik ve ekonomik hayatı üzerinde etkin bir şekilde rol oynamışlardır. Türkistan halkı da bundan büyük ölçüde zarar etmiştir. Türkistan’daki işletmelerdeki Rusların sayısı 26. 815 iken Türkistanlıların sayısı 9.863’tür. Demiryollarında 30. 763 Rus çalışmakta iken Türkistanlıların sayısı 2.403’tür. Ayrıca, telgraf ve telefon ile ilgili işletmelerin yönetiminde 3000 Rus varken 300 Türkistanlı vardır.¹⁷⁷

Basmacı hareket, dönemin SSCB- Türkistan ilişkileri için önemli bir hareket olarak karşımıza çıkmaktadır. Aralık 1927 sayısında bahsedildiği şekliyle Basmacı kelimesi, komitacı (düzensiz askerler) manasında olan Balkan kökenli bir kelimedir.¹⁷⁸ Fakat Türkistan’da doğan bu hareket Rusya’ya karşı olan milli bir harekettir. Hareket, Hive taraflarında konuşlandırılmış bir hareket olduğundan dolayı, Ruslar bu bölgeyi tehlikeli bölge olarak tanımladılar.¹⁷⁹ Ayrıca Ruslar yerli halk üzerindeki otoritelerini korumak için bu hareket hakkında çok yoğun propaganda faaliyetlerine başlamışlardır. Çünkü Sovyet yetkilileri Basmacıları ve liderlerini düşman olarak benimsemişlerdir.

¹⁷⁵ “Imperialisme Russe Dans Le Turkestan”, *Prométhée*, III/24, (Octobre 1928), s.22

¹⁷⁶ Baymirza Hayit, **Basmacılar**, Ankara: Türk Diyanet Vakfı Yayınları, 1997, s. 12.

¹⁷⁷ Tourdy- Bek, “ Les Bolscheviks Au Turkestan, *Prométhée*, III/20, (Juillet 1928), s.19

¹⁷⁸ Tourdy Bek, “Le Mouvement Basmachi Au Turkestan”, *Prométhée*, II/13, (December 1927), ss. 21-22

¹⁷⁹ Tourdy Bek, a.g.m., s. 21.

Basmacı Hareketi, gündeme geldiği andan itibaren Türkistan halkı tarafından destek görmüş ve popüleritesini sürekli artırmış bir harekettir ve Rusların yapmış olduğu propagandalar Türkistan halkının ona olan sempatisini etkilememiştir. Özellikle Fergana ve Buhara’da kendisine çok büyük bir taraftar kitlesi oluşturmuştur. Buralarda yaşayan yerli halklar, harekete çok büyük destek vermişlerdir.¹⁸⁰

Basmacılık hareketi, Türkistan milli mücadelesi açısından son derece önemli bir harekettir ve bu mücadelenin silahlı boyutunu oluşturmaktadır. “*Hokand otonomisinin Taşkent Sovyet’i tarafından dağıtılması sonrasında ortaya çıkan bu hareket, kısa bir süre içerisinde bütün Türkistan’a yayılmış ve 1930’lu yılların başlarına kadar devam etmiştir.*”¹⁸¹ Bu hareket her ne kadar Ruslar tarafından haydutluk olarak tanımlansa da Türkistan halkı tarafından Basmacılar istiklal savaşçısı olarak adlandırılmışlardır.¹⁸²

Harekette dinsel ve milliyetçi motiflerin yoğun bir şekilde etkili olduğu görülmektedir. Basmacılar kısa zamanda büyük etki göstermiş olmalarına karşın hareketin eleştirilen noktaları da mevcuttur. Buna verilecek ilk örneklerden birisi harekette ortak bir siyasi noktanın oluşturulamamış olumasıdır.¹⁸³

Ercan Çelebi’ye göre, Basmacı Hareketin doğmasının birden fazla sebebi vardır ve bunlar şu şekilde sıralanabilir;

1) “*Taşkent Sovyeti’nin Hokant’da ilan edilen Türkistan Milli Muhtar Hükümeti’ne karşı düşmanca bir tavır alması ve Şubat 1918’de Hokand ve Mergilan’ı alarak bu devleti ortadan kaldırması, halk arasında inanılmaz ölçüde barbarca bir soykırımın uygulanması,*”

2) “*1917 yılı sonrasında milliyetçi Türk aydınlarının bağımsızlık konusundaki çalışmaları ve teşvikleri, halk arasında bağımsızlık idealinin yayılması,*”

---

¹⁸⁰ Tourdy Bek, a.g.m., s.21.

¹⁸¹ A. Ahat Andican, **Cedidizm’den Bağımsızlığa Hariçte Türkistan Mücadelesi**, İstanbul: Emre Yayınları, 2003, s.149.

¹⁸² Andican, a.g.e., s. 151.

¹⁸³ Andican, a.g.e., s.152.

3) “Fergana başta olmak üzere bütün Türkistan’da pamuk tarımının gerilemesi ve ekonomik darlık,”

4) “Sovyet mahalli liderlerinin Müslümanlara karşı düşmanca yaklaşımları ve yerlilerin mülklerinin zapt edilmeye devam edilmesi,”

5) “Kızıl, beyaz ve yeşil Ruslar arasında Türkistan’da başlayan iç savaşın devlet otoritesini ve aşayışı ortadan kaldırmış olması ve anarşinin yayılması,”

6) “Semireçe ve Fergana bölgelerinde 1916 yılından beri devam eden yerli halkı cezalandırma uygulamalarına hız verilmesi Basmacılık hareketinin süratle yayılmasına sebep olmuştur.”¹⁸⁴

Basmacılar, genellikle, coğrafi koşulları saklanmak için son derece uygun olan Fergana Vadisi etrafında toplanan bir gruptu. Burası, onların saklanması için elverişli bir ortamdı. Çünkü bölge, kum tepesi, sazlıklar ve dağlarla kaplı bir alandı.¹⁸⁵

“Basmacıların bağımsız bir askeri teşkilatları vardı. Her birlik komutanının, her korbaşının kendi kurmay heyeti, eğitimcileri, atlıları, tüfekleri ve cephanesi mevcuttu.”¹⁸⁶

Genellikle yağmacılıkla hayatına devam eden bu hareket fazla uzun ömürlü bir hareket değildi. Fakat bu kısa süre içinde Hokand ve çevresini korumayı başarmışlardı.

Basmacılık hareketi 1918 yılından itibaren, özellikle Fergana bölgesinde hızlı bir şekilde yayılmaya başlamıştır. Fergana Vadisi, gerek tarım yönünden gerek ekonomik yönden Türkistan’ın en verimli arazileri arasında yer almaktadır. Başlıca zenginlikleri arasında kömür, çeşitli metaller, petrol, cıva kükürt ve uranyum bulunmaktadır.¹⁸⁷ Pamuk üretimi açısından da son derece önemli olan bu vadede pirinç ve ipek de bulunmaktadır.¹⁸⁸

“1919 yılı ortalarına gelindiğinde Fergana bölgesindeki bütün merkezler Basmacıların eline geçmiş durumdaydı.”¹⁸⁹ Ayrıca, 1920’li yıllarda Basmacıların

¹⁸⁴ Ercan Çelebi, **Yaş Türkistan Dergisine Göre Türkistan Milli Mücadelesi**, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2000, s. 146.

¹⁸⁵ Joseph Castagne, **Türkistan Milli Kurtuluş Hareketi** (çev. Reşat Uzmen), İstanbul: Bilge Kültür Sanat, 2015, s.91.

¹⁸⁶ Castagne, a.g.e., s.93.

¹⁸⁷ Hayit, a.g.e., s. 47.

¹⁸⁸ Hayit, a.g.e., s.47.

¹⁸⁹ Andican, a.g.e., s. 152.

Fergana, Türkmen Sahra ve Doğu Buhara'yı hareketin önemli merkezleri olarak kullandıklarını da eklemek gerekir. 1922 yılında ise Enver Paşa'nın harekete yoğun bir şekilde destek verdiği ve O'nun desteğiyle Doğu Buhara'nın hareketin merkezi haline getirildiği de söylenebilir.¹⁹⁰ Bu çabalar kısa zaman içerisinde karşılık bulmuş ve 1923'lerin sonlarında çok sayıda Basmacı grup etkisiz hale getirilmişti.

1923 yılına gelindiğinde ise Rusların Basmacılara karşı çok sert önlemler almaya başladıkları ve hareketi bitirmeye kararlı olduklarını belirtmek gerekir. Rusların Türkistan halkına yönelik izlemiş olduğu politikalar bunu destekler niteliktedir. Örneğin, Ruslar Basmacılara olan halk desteğini azaltmak için İslami eğitim kurumlarının yeniden açılması ve şeriat mahkemelerinin çalışmasına izin verilmesi gibi çeşitli düzenlemelere gitmişlerdir.¹⁹¹

SSCB- Türkistan ilişkileri kapsamında ele alınması gereken bir diğer önemli konu ise dönemin siyasi anlamda öne çıkan isimleridir. Örneğin, Temmuz 1930 sayısında Bolşeviklerin düşman olarak belirlediği bazı isimler sıralanmıştır. Bunlar arasında; Özbekistan eski yüce mahkeme başkanı Sadullah Kasımov, eski savcı M. Bahreddin Charipov, eski Taşkent barış ve adalet bakanı Mir Saat Zakirov, eski yargıçlardan Mirzatchoul, İbrahim Kodjaev, Taşkent'in önde gelen isimlerinden Nasreddin Alimov, Taşkent tüccarlarından Akbar Samigdjanoğlu vardır.¹⁹² İlk dördüne yapılan suçlama, Türkistan milli burjuvası yararına parti çizgisinden sapmaktır. Ayrıca 1918-1922 yılları arasında Pan Türkist ve Pan İslamist aktiviteler arasında yer almaları da yapılan suçlamalardan biriydi.¹⁹³

1931 yılındaki "Au Turkestan" başlıklı yazının Mustafa Çokay tarafından yazıldığını tahmin etmekteyiz. (M.T olarak geçiyor yazar), orada Türkistan'ın son 13 yılda yaşadıklarının unutulmaz olduğu, dönemin öne çıkan siyaset adamlarının ve yazarlarının tutuklandığını belirtmektedir.¹⁹⁴ Kasımov'un ölümüne ilişkin bilgileri de

---

¹⁹⁰ Andican, a.g.e., s. 154.

¹⁹¹ Andican, a.g.e., s. 154.

¹⁹² M.T., "Le Proces De Sagdullah Kassymov", *Prométhée*, V/44, (juillet 1930), s. 23.

¹⁹³ M.T., a.g.m., s. 23.

¹⁹⁴ M.T., "Au Turkestan", *Prométhée*, VI/51, (Février 1931), s. 17

yine bu yazıdan almaktayız. Yazar, “ Kasımov ölmüş olabilir ama ruhu asla ölmeyecektir” şeklinde bir ifade kullanmıştır.¹⁹⁵

1932 yılında Türkistan’la ilgili kısımlara geldiğimizde ise, “parti çizgisinden kaymak” şeklinde yapılan suçlamalara cevap verildiğini görmekteyiz. Bolşeviklerin Türkistanlıların korku ve endişelerini kulak arkası yaptığı şeklinde başlayan bu açıklama, eğer yapılan bu suçlama beş yıllık kalkınma planının başlangıç aşamalarında olsaydı, yani o zaman Sovyet yönetiminin karşısında olmuş olsaydık parti çizgisinden kayma diye bir suçlama olabilirdi fakat günümüzde böyle bir durumdan bahsedilemez şeklinde devam etmektedir.¹⁹⁶

Aynı yazıda Türkistan’ın bağımsızlığını istemesinin Rusya için bir tehlike olarak görüldüğü de belirtilmektedir. Zira Rusya artık Türkistan’ı Hindistan ya da Endonezya gibi koloni haline getiremeyecektir. Ayrıca kalkınma planının ideolojik bir plan olduğu ve kolonilerin daha çok sömürülmesine yol açtığı da belirtilmektedir.

Kısacası, özellikle 1905 Devrimi’nden sonra Rus çatısı altında yaşamak istemeyen Türkistan halkında da, tıpkı diğer uluslarda olduğu gibi, milli bilinç oluşmaya başlamış ve kendi devletini kurma arzusu doğmuştur. Bu yönde yapılan eylemler, Rusya tarafından sert bir şekilde karşılanmış ve bastırılmaya çalışılmıştır. Yaşanan gerginlik ise Türkistan halkının zarar görmesine yol açmıştır. Yapılan şiddetli ayaklanmalar kanlı bir şekilde bastırılmış ve halk ekonomik anlamda da çok ciddi boyutlarda zarar uğratılmıştır. Dönemin önde gelen Türkistanlı liderleri ise sorunları yapılan kongrelerde ve dergiye yazdıkları yazılarda dile getirmeye çalışmışlardır. Fakat bu da Rusya üzerinde çok az bir derece etkili olmuştur. Türkistan halkı, belirli bir süre sonra ise Rus yönetimine karşı daha çok öfkelenmeye başlayınca, ilişkiler çok da kontrol edilemez bir noktaya taşınmıştır.

---

¹⁹⁵ M.T., a.g.m., s. 18.

¹⁹⁶ Mustafa Çokay, “Au Turkestan”, *Prométhée*, VII/65, (Avril 1932), ss.18-19.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. HAREKETTE YER ALAN ÖNEMLİ İSİMLER

3.1 ALİ MERDAN TOPÇUBAŞI

Ali Merdan Topçubaşı'nın doğum yılı konusunda net bir bilgi bulunmamaktadır. Kendisi, Tiflis doğumludur. Babasını çok küçük yaşta yitiren Topçubaşı, büyükannesi tarafından yetiştirilmiştir.¹⁹⁷ Ali Merdan Bey, eğitim hayatına ilk olarak Müslüman okulunda başlamış ve daha sonra Tiflis Gimnazyasında devam etmiştir. Başarılı bir öğrenci olduğundan dolayı da Petersburg Üniversitesi'nden burs kazanmıştır.¹⁹⁸

Siyasi yaşamına öğrencilik yıllarında aktif olarak başlamıştır. Bu, aslında o dönemin şartları açısından çok da anormal bir durum değildi. O tarihlerde hukuk fakültesi öğrencilerinin çoğunda Rus rejimine karşı bir direnç gözlenmektedir. Çoğunun rejim karşıtı hareketlerde aktif olarak katılım sergilediği gözlenmekteydi. Topçubaşı'da onlar gibi siyasi faaliyetlerde rol almıştır. 1888 yılında ise hukuk fakültesinden mezun olmuştur.¹⁹⁹

Mezun olduktan sonra kendisine teklif edilen akademik kariyeri reddetmiştir. Bunun nedeni ise, o dönem akademik kariyer yapabilmek için Hristiyan olmanın gerekli olmasıdır. Yani, Topçubaşı'ndan dolayı olarak din değiştirmesi istenmiş ve O da bu teklifi geri çevirmiştir.²⁰⁰ Akademik kariyeri reddettikten sonra, siyasi yaşamını daha aktif bir şekilde sürdürmeye başlamıştır. Bilindiği gibi, Ruslar o tarihte Rus olmayan azınlıklara karşı çok hoşgörülü davranmıyorlardı ve kendi dinleri, dillerini ve kimliklerini dayatarak bir nevi asimilasyon politikası uyguluyorlardı. Buda o dönemki Türk kökenli halklarda milli bilinci tetikliyordu. Ali Merdan Bey, yapılan bu tarz ayrımlarla büyük bir mücadele içine girmiş ve adaletsizliği ve bu tarz hoşgörüsüzlükleri ortadan kaldırmayı amaçlamıştır.

---

¹⁹⁷ Vügar İmanov, Ali Merdan Topçubaşı Lider Bir Aydın ve Bağımsız Azerbaycan Cumhuriyeti'nin Temsili, İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi, 2003, s. 23.

¹⁹⁸ İmanov, a.g.e., s.23.

¹⁹⁹ İmanov, a.g.e., s.24.

²⁰⁰ İmanov, a.g.e., s.25.

Kendisi ayrıca, “*Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti’nin (1918-1920) kurucuları arasında yer almıştır. Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti’nin Parlamento başkanı ve Dış İşleri Bakanı (1918) gibi görevleri de başarıyla yürütmüştür.*”²⁰¹

Ali Merdan Bey, İkinci Gazetesinin yayıncısı olan Hasan Bey Zerdabi’nin kızı Peri Hanım ile evlenmiştir. İkinci Gazetesi Rusya Müslümanları için milli dilde yayınlanan ilk gazete olmasından dolayı büyük önemi vardır.²⁰² İlk editörlük deneyimini ise dönemin önemli gazetelerinden biri olan Kaspi ile yaşamıştır. “*Kaspi, toplumsal, siyasi ve edebi haberlerin verildiği, ayrıca petrolle ilgili özel bir bölümü olan günlük bir gazete idi.*”²⁰³

Topçubaşı, yaşamı boyunca milletin bağımsızlığı için mücadele eden ve bu mücadelelerin vermiş olduğu sıkıntıları yaşamış bir isimdir. Pek çok kez milli bağımsızlık için yapılan kongrelere başkanlık etmiştir ve bölge halkının sorunlarını dile getirmiştir. Sadece Azerbaycan halkı için değil, aynı zamanda diğer Rusya Müslümanları için de çalışmıştır. Örneğin, Kaspi Gazetesinde sadece Azerbaycan halkının değil, Rusya Müslümanlarının da sorunları dile getirilmekteydi ve Ali Merdan Topçubaşı, bu gazetede çok önemli görevler yapmış bir isimdir.

Ali Merdan Topçubaşı, 1934 yılında yaşamını yitirmiştir.

3.2 AYAZ İSHAKİ İDİLLİ

Ayaz İshaki, 23 Şubat 1878 yılında bugünkü Tataristan sınırları içinde olan Çistay ilçesinin Yavşirme Köyü’nde dünyaya gelmiştir.²⁰⁴ Eğitim hayatına ilk olarak doğduğu köyde başlamıştır. Daha sonra ise, Çistay ve Kazan ve Rusça eğitim yapan bir okulda medreselerinde devam etmiştir. Okumayı beş yaşında öğrenmiştir.²⁰⁵ Türk edebiyatı ile ilgili çok sayıda roman okuyarak kendisini bu yönde çok geliştirmiştir. Daha sonra,

---

²⁰¹ Rıdvan Çitil, “İsmail Bey Gaspiralı’nın Ali Merdan Topçubaşı’na Yazdığı Mektuplar”, **Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Dergisi**, Sayı 4/3 2015 s. 1024.

²⁰² İmanov, a.g.e., s. 25.

²⁰³ İmanov, a.g.e., s. 28.

²⁰⁴ Ali Alkış, “İdil-Ural Milli Kurtuluş Hareketinin Büyük Önderi Ayaz İshaki”, **Muhammed Ayaz İshaki Hayatı ve Faaliyetleri**, Ankara: Ay Yıldız Matbbası, 1979 s. 12.

²⁰⁵ Alsu Kamaliev, **Romantik Milliyetçi Ayaz İshaki**, Ankara: Grafiker Yayınları, 2009, s. 45.

sadece Türk edebiyatı ile sınırlı kalmayarak Rus edebiyatı ile de ilgilenmiştir. Rusçadan özel ders alarak bu dilde de ilerleme kaydetmiştir. 1898 yılının sonlarına doğru ise okul kaydını bir Tatar ilköğretim okuluna yaptırmıştır.²⁰⁶ Ayrıca kendisi, Puşkin'in bir eseri olan *Yüzbaşının Kızı*'ni Rusçadan Tatarcaya tercüme etmiştir.²⁰⁷

Kendisi sadece bir siyaset adamı kimliğine sahip bir isim değildir. Aynı zamanda yazar ve dramaturg kimliklerini de taşımaktadır. Bu çoklu kimliğini eserlerine de yansıtmıştır. Eserlerinde onun edebiyat, gazete ve siyaset adamı olduğuna dair pek çok iz bulunmaktadır. Renkli ve çok yönlü kişiliğinin yansımalarını eserlerin de de görmek zor olmamaktadır. "*İlk edebi eseri Taallümde Saadet 1898'de yayınlanmıştır ki bu o zamanın şartlarına göre oldukça genç yaşta sağlanmış bir başarıdır.*"²⁰⁸

Ayaz İshaki, Kazan Türklerinin uyanış hareketindeki önde gelen isimlerdendir. Milleti ve mensubu olmadığı diğer milletler olan Rus çatısı altında yaşayan azınlıkların bağımsızlığı için diğer dava arkadaşları gibi O da çok mücadele etmiş ve bu uğurda hayatının bir kısmı sürgünlerde geçmiştir. Ayaz İshaki, yaşamının belli bir kısmını ise Uzak Doğu'da geçirmiştir. Orada yaşayan Tatar Türklerini aydınlatmak için yoğun çabalar sarf etmiştir. Bilindiği gibi, orada da Tatar Türkleri yaşamaktadır. Çin demiryollarının Ruslar tarafından inşaata başlandığı 1900'lü yıllara kadar uzanmaktadır. Tatar Türkleri, o tarihlerde buralara gelip yerleşmişlerdir.²⁰⁹ "*Rus İnkılabından sonra 1920-1922 yıllarında, yani vatandaş savaşlarını müteakip, Bolşevikler vaziyete hakim oluyorlar ve Beyaz Rus adı verilen Çarlık taraftarı orduların döküntüleri, Uzak Doğu Memleketlerine sığınmaya mecbur kalıyorlar.*"²¹⁰ Bunlar arasında bedbaht İdil-Ural Türk Tatar askerlerinden 20.000-25.000 kişi bu memlekete ilticaya mecbur oluyor."²¹¹ Bunlardan bir kısmı geri dönmeyi başarsa da, dönmeyi başaramayan kısımları da orada kalarak ticaret yapmaya başlamışlar ve yavaş yavaş oralarda milli cemiyetler kurmuşlardır.

---

²⁰⁶ Kamaliev, a.g.e., s. 46.

²⁰⁷ Kamaliev, a.g.e., s. 47.

²⁰⁸ Tahir Çağatay, **Büyük Türklük Mücahidi Ayaz İshaki, Muhammed Ayaz İshaki Hayatı ve Faaliyetleri**, Ankara: Ay Yıldız Matbaası 1979, s. 90.

²⁰⁹ Hasan Agay, "M. Ayaz Bey'in Uzak Doğu'daki İçtimai Faaliyetleri", **Muhammed Ayaz İshaki Hayatı ve Faaliyetleri**, Ankara: Ay Yıldız Matbaası, 1979, s. 54.

²¹⁰ Agay, a.g.m., s. 55.

²¹¹ Agay, a.g.m., s. 55.

Uzak Doğu'ya, orada yaşayan Tatar Türklerine milli bilinç aşlamak ve onları ortak paydalarda buluşturmak amacıyla gitmiştir ve oradaki halk tarafından büyük bir coşku ve sevinçle karşılanmıştır. Burada çeşitli faaliyetler yaparak Tatar Türkleri arasında siyasi birliği sağlamaya yönelmiştir.

Kısacası, Ayaz İshaki, İdil- Ural kurtuluş hareketi için önemli kabul edilen isimlerdendir. Yazmış olduğu edebi metinlerinde de sahip olduğu ideolojinin izleri rahatlıkla görülmektedir. O da, tıpkı diğer dava arkadaşları gibi, benimsemiş olduğu fikirlerin yolundan gitmiş ve halkının bağımsızlığı için büyük mücadeleler vermiştir. Bu uğurda yaşamının bir kısmının sürgünlerde geçmesi O'nu korkutmamıştır çünkü O, inandığı fikirler için yaşamını hiçe sayan bir şahsiyettir. Bazıları O'nu devrimci bir lider, unutulmaz bir siyaset adamı ve başarılı bir yazar olarak değerlendirmektedir.

Ayaz İshaki, Rusların Ermeniler ile Azerbaycanlıları birbirine düşürdüğünü ve bu gerilimden yararlanmak istediklerini savunmuştur. Bu fikrini 1906 yılında, Rusya Müslümanlarının Birinci Kongresinde de dile getirmiştir. Ayrıca, kendisi Rusların Türklere sınırlı sayıda özgürlük verdiğini belirtmiş ve bunun yeterli olmadığını da dile getirmiştir.²¹²

Ayaz İshaki, 1954 yılının temmuz ayında, 77 yaşındayken yaşama veda etmiştir.

3.3 MEHMET EMİN RESULZADE

Mehmet Emin Resulzade, 31 Ocak 1884 doğumludur.²¹³ Eğitim hayatı, Türk ve Rus öğrencilerin karma olarak eğitim gördüğü bir okulda başlamış ve daha sonra Bakü Teknik Okulunda devam etmiştir.²¹⁴ Siyasi hareketlerine erken yaşta başlamıştır. 1903 yılında kurmuş olduğu Azerbaycanlı Genç İnkılapçılar Derneği buna örnek olarak gösterilebilir.²¹⁵ Kendisi, bu örgüt hakkında şu ifadeleri kullanmıştır: “*Gençlerle birlikte olup milli duygular yaratmıştık. O zamanlar Rus okullarında okutulmayan Türkçenin eğitim*

---

²¹² Kamaliev, a.g.e., s. 49.

²¹³ Nesiman Yağublu, **Mehmet Emin Resulzade Ansiklopedisi**, (Çev. Nesrin Askeran Ünal- Selçuk Önal), Ankara: Azerbaycan Kültür Derneği Yayınları, 2015, s. 18.

²¹⁴ Yağuboğlu, a.g.e., s. 18.

²¹⁵ Yağuboğlu, a.g.e., s. 18.

kurumlarına girmesini, Türkçenin gelişmesini sağlamak, yerli yazarların eserlerini öğrenmek ve Çarlık dönemi aleyhine ait yazılmış şiirleri ezberlemek ve arada sırada matbaa şartlarında basılı nüshalarını aramızda paylaşmak, işçiler arasında giderek benimsenecek olan hürriyet ve istiklal fikrini sistemli bir şekilde yaymak istiyorduk."²¹⁶

Resulzade, birçok yayın organında da aktif olarak faaliyet göstermiş biri isimdir. Özellikle *Prométhée* Dergisi'nde Rus çatısı altında yaşayan ve bağımsızlık mücadelesi veren milletlerin sorunlarını kaleme almıştır. Dergide, Azerbaycan halkının sorunları ve Kafkasya coğrafyasıyla ilgili yazmış olduğu yazılar dikkat çekmektedir.

Resulzade'nin dergide yer alan bazı yazılara göz atacak olursak, ilk olarak gözümüze çarpanlardan bir tanesi "La République D'Azerbaidjain" olacaktır. Kasım 1926 sayısında yayınlanan bu yazısında, Azerbaycan şiirinden bahsederek Azerbaycan hakkında bilgi vermektedir. Azerbaycan edebiyatının, tiyatrosunun kısacası kültürünün çok önemli olduğunu söylemektedir. Özellikle Fuzuli'nin Leyla ve Mecnun adlı eserinden bahsetmekte ve edebiyat anlamında bu eserin ne kadar önemli olduğunu vurgulamaktadır.²¹⁷ Halkın kültürel anlamda sahip olduğu zenginliklerin edebiyat ve tiyatro için önemine değinen bu yazısı, Azerbaycan tiyatrosu hakkında bilgi vererek devam etmektedir. Tiyatro konusuna gelince, burada, ilk Türk dramaturglardan olan Mirza Feth Ali'den bahsetmiş ve kendisinin 40 yaşının üzerindeyken vefat ettiği bilgisini de eklemiştir. Yazının devamında Azerbaycan eserlerini yabancı eserlerle karşılaştırmıştır. Daha sonra ise Azerbaycan müziği hakkında bilgi vermeye başlamıştır. Azerbaycan müziğinin sadece Türk ve Azerbaycan halklarının değil, aynı zamanda Kafkasya'nın da kültürel zenginliklerini içinde barındırdığını ifade etmiştir.

Sonrasında, Azerbaycan'ın doğal güzellik ve verimli topraklar bakımından kendi kendine yetecek kapasitede olduğunu vurgulamıştır. Verimli toprakların sunmuş olduğu ürün çeşitliliğinden bahsetmiştir. Ayrıca burada sadece toprak verimliliğinden değil, yer altı zenginliklerinde de bahsetmiştir. Bunlardan başlıcaları petrol, bakır, demir ve alüminyumdur.²¹⁸

---

²¹⁶ Yaguboğlu, a.g.e., s. 18.

²¹⁷ Mehmet Emin Resulzade, "La République D'Azerbaidjan", *Prométhée*, (Novembre 1926), ss. 25-26.

²¹⁸ Resulzade, a.g.m., s. 27.

Ardından, Sovyetler ile Azerbaycan ilişkilerine değinmiş ve Sovyetlerin uygulamış olduğu baskı ve yıldırma politikalarının kısaca üzerinden geçmiştir.

Kısacası Resulzade bu sayıda, Azerbaycan sanatı, tarımı, ekonomisi ve politik yapısı hakkında genel bir bilgi vermiş ve saymış olduğumuz konuları detaylı bir şekilde analiz etmiştir.

Derginin Mart 1928 sayısında, yine Mehmet Emin Resulzade'ye ait olan bir yazı ile karşılaşmaktayız. Türkçesi "Bizim Yolumuz" olan bu yazıda Resulzade, politik anlamda yapılanlardan ve izlemiş olduğu siyasi çizgilerden bahsetmektedir. Azerbaycan Türklerinin bağımsızlık mücadelesini ele alan bu yazıda, bir millete yol göstermek için yaptıkları eylemleri anlatmaktadır. Gösterilen bu yol ise Azerbaycan Türklerinin bağımsızlık mücadelesidir. Türkizmin ise bu mücadelede son derece önemli bir kavram olduğuna değinmiştir. Çünkü Azerbaycan Türkçülüğü bu bağımsızlık mücadelesinin yolunu çizen etmenlerden bir olmuştur. Bu anlamda, Azeri-Türk yayın organının popüler olduğu ve bağımsızlık mücadelesini desteklediği de belirtilmiştir.²¹⁹ Söz konusu yayın organı demokratik olmakla birlikte radikal tarafıyla da bilinmektedir. Fakat bu radikalizm militan bir radikalizm değildir. Burada, feodalizme karşı yapılan bir savaştan bahsedilmektedir.²²⁰

Aynı yazıda, bağımsızlık kelimesinin son günlerde çok kutsal bir anlam kazandığını belirten Resulzade, Azerbaycan ve Kafkas Devletlerin coğrafi ve ekonomik anlamdaki önemine de vurgu yapmıştır. Ayrıca yürüdükleri yol için milli, demokratik, liberal ve bağımsızlık gibi kavramların önemli olduğu üzerinde durmuştur.

Resulzade de tıpkı diğer arkadaşları gibi yaşamı boyunca pek çok kez ülke ve şehir değiştirmiştir. Örneğin, 1909-1913 yılları arasında İran ve Türkiye'de bulunmuştur ve daha sonra çıkan bir aflla tekrar Bakü'ye dönüş yapmıştır.²²¹ İran'da yaşadığı dönem boyunca çeşitli yayın organlarında çalışmış ve pek çok Farsça yazı kaleme almıştır. Türkiye'ye geldiği zamanlarda da İran Türkleri ve İran tarihi ile ilgili yazılar yazmıştır.²²²

---

²¹⁹ Mehmet Emin Resulzade, "Notre Chemin", *Prométhée*, (Mars 1928), ss.13-14.

²²⁰ Resulzade, a.g.m., s. 14.

²²¹ Yaguboğlu, a.g.e., s. 18.

²²² Yaguboğlu, a.g.e.,s. 50.

Hayatının bir kısmı Finlandiya, İsviçre, Gürcistan, Rusya, Romanya, Almanya, Türkiye, İran ve Fransa’da gibi bazı ülkelerde geçmiştir. Zaman zaman O da sürgün hayatına mâhkum edilmiş ve tutuklanarak cezaevine gönderilmiştir.

Resulzade, aynı zamanda Musavat Partisinin kurucusu ve 1918 yılında kurulan Azerbaycan Cumhuriyet’inin de ilk lideridir. 6 Mart 1955 tarihinde Ankara’da vefat etmiştir.

3.4 MİR YAKUB DEVLETOĞLU

Mir Yakub, 1931 yılında kaleme almış olduğu yazıda, Sovyetlerle yapılan bir pakttan söz etmektedir. İlk olarak Fransa ve SSCB arasında düzenlenen saldırmazlık paktından bahsedilirken daha sonra ise Polonya ve Sovyetler arasındaki pakttan bahsedilmiştir. Yapılan bu paktlar Mir Yakub tarafından yoğun bir şekilde eleştirilmiştir. Bolşeviklerin yeterince olgunlaşp gelişmediğini söyleyen Yakub, yapılan paktlarda çelişkili bir durum olduğunu da savunmaktadır.²²³

Ayrıca, Almanya’nın Sovyet ve Polonya arasında imzalanan bu pakttan neden endişe duyduğunu anlamadıklarını da belirtmektedir. Rapollo Antlaşmasının hala hafızalardan silinmediğini de belirtmektedir. Zira o anlaşma Doğu Avrupa ile Kızıl Ordu arasında sır olan maddeleri de içermektedir. Ek olarak, Fransa ile Rusya arasında yapılacak olan bir anlaşmanın Almanya için bir avantaj taşımadığı da vurgulanmıştır.²²⁴

Aynı sayıda, Fransa’nın Bolşeviklere dumping uygulamasından beri, aralarındaki ticaretin sifıra düştüğü ve bunun Bolşevikler için çok büyük bir dezavantaj olduğunu ifade eden Mir Yakub, Bolşeviklerin ne pahasına olursa olsun Fransa pazarlarına yönelik politikalar uyguladıklarını ve oraları ele geçirmek istedikleri üzerinde de durmuştur. Fransa endüstrisinin küçümsenemeyecek düzeyde olduğu da ayrıca belirtilmiştir. Polonya’da O’nun sınır komşusu olduğu için orada yaşanacak herhangi bir negatif gelişme otomatik olarak Polonya’yı da etkileyecektir.

---

²²³ D’ Mir, “ Le Pacte Avec Les Soviets”, *Prométhée*, (Septembre 1931) s. 1.

²²⁴ Mir, a.g.m., s. 2.

1932 yılında Mir Yakub'un Kafkasya Cumhuriyetlerinin bağımsızlığının tanınmasına yönelik bir yazısı vardır. Yakub, bu yazısında, Avrupa'nın orta çıkan bu yeni devletleri ve onların politik anlama dünyanın yeni yapıtaşları olduğunu kabul etmesi gerektiğini belirtiyor. Burada Yakub, dünyadaki diğer devletlerin durumlarını da analiz etmektedir. Versailles konferansında bağımsızlığını kazanan yeni devletlerin durumunun da tartışıldığını yine aynı yazıdan anlamaktayız. Clemanceau'ya sunulan bir raporda, Rusya'nın artık daha fazla parçalanamayacağı ve Fransa'nın olaylara müdahale etmesi gerektiği ifade edilmiştir. Ancak Clemanceau bunu reddetmiştir.²²⁵ Aynı şekilde, İngiltere Dış İşleri Bakanı da Gürcistan ve Azerbaycan'ın bağımsızlığının tanınmasına dair bir konuşma yapmıştır. Zaten söz konusu iki devletin zamanında de facto olarak tanındığını ve Rusya'dan ayrı kabul edildiklerini beyan etmiştir.²²⁶ Kafkasya Devletlerinin 1919'lu yıllardaki durumları da yine bu konferans sırasında tartışılmıştır.

Nisan 1936 tarihli sayıda, Mir Yakub'un bir konferansına yer verilmiştir. 18 Nisan'da gerçekleştirildiğini öğrendiğimiz bu konferansta, Mir Yakub'un Azerbaycan'da tanınmış bir gazeteci ve siyaset adamı olduğunu öğrenmekteyiz. Ayrıca yazıda konferansın Paris'te bir otelde gerçekleştiği bilgisi de mevcuttur. Konusu ise Avrupa ve Asya'nın politik durumu ile ilgilidir. Söz konusu konferansta Mir Yakub konuyla ilgili şu noktalara değinmiştir: Japonya'nın politik ve ekonomik anlamda kaydetmiş olduğu ilerlemelerden sonra Asya'nın durumunun da değişmeye başladığını belirtmiştir. Fakat bu durumun negatif etkileri olarak bir Çin-Japon çekişmesine sebep olduğu da bilinmektedir. Daha sonra ise bu çekişmeye İngiltere ve Rusya da dahil olmuştur. Zira Japonya'nın büyümesi diğer ülkeleri endişelendirmeye başlamıştır. Konferansta bu konulara değinen Mir Yakub, daha sonra ise şunları ilave etmiştir: Almanya da batıya doğru açılma eğilimi göstermektedir ve bu durum onu İngiltere ile karşı karşıya getirmektedir.²²⁷ Sonuç olarak, yaşanan bu tehlikeler ışığında milletler arasında oluşmaya başlayan milli bilincin önemini de vurgulamıştır.

---

²²⁵ Mir Yakub, "La Reconnaissance De L'indépendance Des Républiques Du Caucase", *Prométhée*, VII/72, (Novembre 1932), s. 6.

²²⁶ Yakub, a.g.m., s. 7.

²²⁷ "La Conference De M. Mir Yakub", *Prométhée*, XI/113, (Avril 1936), s. 27.

Daha sonra ise Mayıs 1937 sayısında göz attığımızda, Mir Yakub'a yani, Milli Komite ve Azerbaycan Delegasyonu'na ulaşan mektuplardan bahsedilmektedir. Mektupların büyük bir kısmının Türkiye ve İran'da yaşayan Azerbaycanlılardan gelmekte olduğu ve içinde az da olsa para olduğu yazılmaktadır. Azerbaycan'ın bağımsızlık kutlamaları için verilen bu destek aslında bağımsızlık ruhunun büyük bir ailesi olduğunu da göstermektedir.²²⁸

1938 sayısında Mir Yakub tarafından kaleme alınmış başka bir yazı ile karşılaşmaktayız. Burada, gerek politik olarak gerek psikolojik olarak insanların iki kutba ayrıldığı savunulmaktadır. Biri, totaliter devletler ve onun taraftarları, diğeri ise demokratik devletler ve onun taraftarları.²²⁹ Yakub, burada Bolşeviklerin uygulamış oldukları sosyal ve psikolojik politikalara da değinmektedir. Kendisine göre Bolşeviklerin uyguladığı ilk politika düşmanlarını belirlemek ve onları ortadan kaldırmaktır. Kızıl Ordu da zaten bu görevi üstlenmiştir ve genç komünistleri bu yüzden silah altına almıştır.²³⁰

Mir Yakub'un yazılarını incelediğimizde, dönemin nabzını iyi tutan ve olayları iyi analiz eden bir isim olduğunu anlamaktayız. Gerek Avrupa gerek Kafkasya gerek dünyanın diğerk devletleri hakkında yapmış olduğu analizler O'nun bu konularda başarılı olduğuna dair önemli ipuçları vermektedir. O, sadece Kafkasya halkının durumunu anlatmakla kalmamış, diğerk devletler hakkında da yorumlar yapmış ve dünyanın o zamanki siyasi portresini iyi bir şekilde kavrayıp yazılarına aktarmıştır.

3.5 MUSTAFA ÇOKAY

*“Mustafa, bugünkü Kızılorda vilayeti, Şiyeli ilçesi, Sulu-Töbe demiryoluna 15 km uzaklıktaki Narşoki yerleşkesinde 25 Aralık 1890 tarihinde (eski takvim ile) dünyaya gelmiştir.”*²³¹ Kendisi, dinine bağlı bir ailenin oğludur ve eğitim hayatının bir kısmı

²²⁸ “La Fete De L'indépendance De L'Azerbaïdjan”, *Prométhée*, XII/126, (Mai 1937), s. 29.

²²⁹ Mir Yakub, “L'éventualité D'une Guerre et L'armee Russe”, *Prométhée*, XIII/134, (Janvier 1938), s. 7.

²³⁰ Yakub, a.g.m., s. 8.

²³¹ Köşim Yesmagambetov, **Mustafa Çokay Türkistan Bağımsızlık Mücadelesine adanmış Bir Ömür**, (Çev. Vecihi Sefa Fuat Hekimoğlu), İstanbul: Ötüken Yayınları, 2015, s. 34.

medresede geçmiştir. Sadece, kendi halkı olan Kazak halkı için değil, Tacik, Türkmen, Azerbaycan, Kırgız, Özbek ve Gürcü halklarının mücadelesinde de etkin rol almış ve onlara destek olmuştur.

Bakhyt Sadykova'nın eserinden edindiğimiz bilgilere göre, kendisi Petrograd Üniversitesi'nde hukuk eğitimi almıştır.²³² Aynı zamanda, devrim boyunca Türkistanlı Müslümanlar Komitesi'ne başkanlık etmiş bir isimdir. Kasım 1917 tarihinde, Türkistan Otonom Cumhuriyeti'nin ilan edilmesinden sonra ise Türkistan Milli Hükümeti'nin lideri olmuştur.²³³

Mustafa Çokay, siyasi hayatının 20 yılını Fransa'da (Nogent-Sur-Marne) sürgünde geçirmiştir.²³⁴ “*Siyasi mülteci sıfatıyla Avrupa'ya çıkan ilk Türkistanlıdır.*”²³⁵ Fransa, o tarihte, milyonlarca politik mülteciye ev sahipliği yapmış bir ülkeydi.²³⁶ Bu mültecilerin çoğu, antibolşevist tavır takınan insanlardı. Mustafa Çokay ise bu insanlar arasında en dikkate değer kişiliğe sahip olanlardandı.

Mustafa Çokay, Türkistan bağımsızlık mücadelesi için adeta savaş vermiş bir isimdir. Yapmış olduğu faaliyetleri, Prométhée Dergisinde rahatlıkla görebilmekteyiz. Gerek dergiye yazmış olduğu yazılar olsun, gerekse aktif siyasi yaşamı olsun O hep kendi milleti olan Kazak halkı başta olmak üzere bütün Türkistan halkının sözcüsü olmayı amaç edinmiştir. Düzenlenen kongrelerde yoğun görevler almış ve Türkistan halkının sorunlarını burada da dile getirmiştir.

1933 yılında, Mustafa Çokay'ın yapmış olduğu bir konuşmaya rastlamaktayız. Konuşmada, Türkistan halkının Bolşeviklere karşı vermiş olduğu mücadele anlatılırken yaşanan savaşın adil bir savaş olmadığı da şu şekilde vurgulanmıştır: Savaş mı? Nasıl bir savaş? Cephane ve tüfeği olmadan ve kıtlık içinde yaşayan bir ülke ve buğdayı sadece Rusya'dan ithal edilebiliyorken, demir yolları dahil her şey Rusların elindeyken ve Türkistan halkı açlıktan ölüyorken...²³⁷ Mustafa Çokay, gerek yapmış olduğu

---

²³² Sadykova, a.g.e., s.14.

²³³ Sadykova, a.g.e., s. 14.

²³⁴ Sadykova, a.g.e., s. 30.

²³⁵ Darhan Hıdıraliyev, “**Mustafa Çokay Hayatı, Faaliyetleri ve Fikirleri**”, Ankara: Yeni Avrasya Yayınları, 2001, s. 9.

²³⁶ Sadykova, a.g.e., s. 30.

²³⁷ “Réunions Prométhée”, [Le Turkestan], *Prométhée*, VIII/74, (Janvier 1933), s. 26.

konuşmalar, gerekse de kaleme almış olduğu yazılar olsun sürekli Türkistan halkının sıkıntılarını gündeme getirmiştir.

1933 tarihine geldiğimizde ise, dergide Mustafa Çokay'ın sunmuş olduğu bir rapor karşımıza çıkmaktadır. "Türkistan'da Basmacı Hareket" alt başlığındaki bu raporda yer alan bilgiler genel olarak şu şekildedir: Raporun ilk bölümünde yer alan bilgiler Basmacı Hareketin ortaya çıkışının nedenlerini kapsamaktadır. İkinci bölümü ise, Basmacı hareketin büyüyen gelişme aşamalarına yönelik bir sunu ortaya koymuştur. Ayrıca raporda, Sovyet Hükümetinin baskıcı politikaları üzerinde de bol bol durulmuştur.²³⁸

Abdulahap Kara'nın eserinden edindiğimiz bilgiler ışığında şunları söyleyebiliriz: O, sadece içinde bulunduğu toplumun sorunlarını çözmekle kalmadı. Aynı zamanda yerli halk ile Ruslar arasındaki anlaşmazlıkları da ele aldı. Bu tür bir çatışmada, O'nun bazen hakem rolü oynadığını ifade edebiliriz. Fakat çoğu zaman, toprakları Ruslar tarafından işgal edilen halkın savunuculuğunu yaptı. Kazak halkının çoğu Rusça bilmediğinden dolayı, Rus otoritelerin yaptıklarından şikayetçi olmaları da zordu. İşte bundan dolayı Mustafa Çokay, bu dili iyi bildiğinden, bu tarz konuları dile getiren ilk insanlardandı.²³⁹

*Mustafa Çokay, "26 Mart 1932 tarihinde, Paris'te Prométhée teşkilatında yaptığı konuşmasında Çarlık yönetiminin Kazak, Özbek ve diğer halklar için yürüttüğü eğitim politikasını değerlendirirken şunları dile getirmişti: Bizim yeni okullar açma hususundaki taleplerimiz, hükümet tarafından sürekli olumsuz bir şekilde karşılandı. Arap harfleriyle hazırlanmış coğrafi haritalar dahi, ihtilal dokümanı olarak algılandı. Yeni metotla eğitim yapan öğretmenlerse Türkçülüğün ve İslamcılığın ajanı olarak görüldü."*²⁴⁰

O dönemde Türkistan halkı, Rusya tarafından çeşitli politik baskılara maruz kalıyordu çünkü Rusya buradan elde edilen tarımsal gelirleri ve yer altı zenginliklerini adeta sömürür vaziyetteydi. Halk, açlık içinde kıvrılırken bir de üstüne kendi gelenek ve göreneklerini koruyamamanın acısını çekiyordu. Uygulanan Ruslaştırma politikası, halkı

²³⁸ "Le Mouvement Des Basmatchis Au Turkestan", *Prométhée*, VIII/76, (Mars 1933), s.26

²³⁹ Abdulahap Kara, a.g.e., ss. 27-28.

²⁴⁰ Yesmagambetov, a.g.e., s. 60.

daha da öfkelen diriyordu. İşte bütün bu sorunlar, Mustafa Çokay'ın dergide kaleme aldığı yazılarda derin bir şekilde işlenmiştir.

Mustafa Çokay, 1941 yılında, Almanya'da yaşama veda etmiştir.

3.6 SİMON PETLURA

Petlura, 1879 yılında, Poltava şehrinde dünyaya gözlerini açmıştır. Siyasal yaşamına ise ilahiyat fakültesinde öğrenci olduğu sıralarda başlamıştır. Zaman içerisinde en altlardan başladığı siyasi yaşamında üst noktalara yükselerek Ukrayna Sosyal Demokrat İşçi Partisinin liderlerinden biri olmak için uğraşmıştır. 1911'de ST. Petersburg'a giderek burada Ukrayna dilindeki birtakım gazete ve dergilerin editörlüğünü de üstlenmiştir.²⁴¹

1918'nin son zamanlarına doğru, Ukrayna'da yeniden bir siyasi kargaşa yaşandı. Petlura ve subayları bu kargaşadan başarıyla çıkamadılar ve bir türlü düzenli orduya geçiş konusunda yeterli bir ivme yakalayamadılar. Karşılarındaki isyancılar da çok güçlü olunca, yenilgi, Ukrayna için kaçınılmaz bir hale geldi.

1919 yılında, Ukrayna'nın Rus işgaline yeniden maruz kaldığı zamanlarda Petlura'nın takındığı siyasi tavır, O'nun Ukrayna siyasetinde yükselmesine ve kilit adam olarak görülmesine olanak verdi. Fakat O'nun zamanın da Ukrayna siyasetinde birtakım karışıklıklar yaşanıyor ve dönemin bir diğer siyaset adamı olan Hrushevsky, O'nu Ukrayna'nın Bolşevikler tarafından işgaline zemin hazırladığı gerekçesiyle suçluyordu.²⁴²

Petlura'nın siyasi yaşamı son derece çalkantılı geçmiştir. Polonya-Ukrayna Savaşı'na da O'nun döneminde tanık olunmuştur. Fakat burada 50.000 kişiden oluşan Galiçya ordusunun Petlura'ya destek olduğunu da belirtmek gerekir.²⁴³ Bilindiği gibi, Doğu Galiçya'da yoğun bir Ukraynalı nüfusu hakimdi ve Batı Ukrayna ve Doğu Ukrayna 1917 Şubat devrimi sonrasında zor da olsa güçlerini birleştirmeyi başarabilmişlerdi. Bu

---

²⁴¹ Ploky, a.g.e., s. 179.

²⁴² Ploky, a.g.e., s. 180.

²⁴³ Ploky, a.g.e., s. 181.

ordu, o günkü çalışmanın eseriydi. Fakat orduda yayılan tifüs salgını, güçlerini birleştiren iki ordunun da sonlarını getirdi. 1919 yılında yaşanan bu savaş, çok büyük bir başarısızlıkla sonuçlandı.

Simon Petlura'nın ölümüne dair geniş bilgiyi derginin Kasım 1927 sayısından elde etmekteyiz. Türkçe'ye "Petlura Cinayeti" olarak çevirebileceğimiz bu başlığın altında cinayetin nasıl işlendiğine dair detaylı bir anlatım mevcuttur. Öncelikle, Petlura'nın Ukrayna bağımsızlığı için ne kadar önemli bir şahsiyet olduğuna ve bu uğurda vermiş olduğu mücadelelere değinen bu yazıda, Petlura'nın lmnn 25 Mayıs 1926'da, Paris'te gerçekleştiğini öğrenmekteyiz. Dergide anlatılan şekliyle, O bir restoranda öğle yemeği yediği sırada, şapkasız ve beyaz bluzlu birinin içeri girip Petlura'ya Ukraynaca Bay Petlura siz misiniz diye sorarak ve cevap beklemeden "kendini kuru aşağılık herif" diye bağırarak Petlura'nın üzerine ateş etmiştir.²⁴⁴ Daha sonra ise Petlura'nın yere düştüğü ve cinayeti işleyenin kurbanını (Petlura'yı) hedef alarak 7 kere daha ateş ettiği belirtilmiştir. Sonrasında ise, biraz bekledikten sonra sevinçle "O'nu az önce öldürdüm diye bağırmıştır."²⁴⁵

Katilin adı dergide Samuel Schwartzbard olarak geçmektedir. Kendisinin 38 yaşında olan bir İsraili olduğu belirtilmiştir. Peki bu cinayeti neden işlenmişti? Dergiden edindiğimiz bilgilere göre, Ukrayna'da yaşanan pogromlardan Petlura'yı sorumlu tuttuğu için bunu yapmıştı.²⁴⁶

Aynı yazının devamında, Petlura'nın aslında pogromlarla bir ilgisi olmadığına dair yazılmış olan yazılar da mevcuttur.

Promthe Dergisinin Haziran 1931 sayısında, Simon Petlura'nın ölümüyle ilgili bir yazı kaleme alınmıştır. 25 Mayıs'ta Simon Petlura'nın ölümünün beşinci yılı olacağına dair edindiğimiz bilginin devamında, dönemin Ukrayna siyasetinde önemli isimleri arasında sayılan M. Prokovovitch'in Petlura'nın ölümüyle ilgili ifadeleri yer almaktadır. Bu ifadeleri Türkçe'ye şu şekilde çevirebiliriz: "Simon Petlura'nın şehit

²⁴⁴ G.G., "Le Meurtre De Petlura", *Promthe*, (Novembre 1927), s.4

²⁴⁵ G.G., a.g.m., s .4.

²⁴⁶ G.G., a.g.m., s. 4.

olduğu bu üzücü 25 Mayıs günü, Ukrayna milli takvimlerinde yerini almıştır. Dünya üzerindeki Ukraynalılar bu milli kahramana saygı göstermelidirler.”²⁴⁷

Haziran 1935 sayısında Simon Petlura'nın ölüm yıl dönümüyle ilgili bir tören düzenlendiği bilgisine ulaşıyoruz. Ölümünün üzerinden tam 9 yıl geçtiği fakat Ukrayna halkının anılarının hala taze olduğunu görüyoruz. Söz konusu yazıda, her zamanki gibi, Pairs'te, Montparnasse mezarlığında bir tören düzenlendiği ve öğleden sonra Ukrayna Simon Petlura kütüphanesi önünde toplanıldığından bahsedilmektedir. Ayrıca, Simon Petlura'nın adına bir müze olduğu ve burada onunla ilgili çeşitli fotoğraflar ve objelerin yer aldığı belirtilmektedir. Akşamüzeri ise yeniden bir konuşma yapıldığına dair bilgileri yine aynı yazıdan elde ediyoruz.²⁴⁸

3.7 ZEKİ VELİDİ TOGAN

“Zeki Velidi Togan, 10 Aralık 1890 tarihinde, bugünkü Sovyetler Birliği'nin içinde olan Başkurt-Eli'nde, İsterlitamak kantonluğunda Küzen avulu (köyünde) doğmuştur.”²⁴⁹ Üçü kız, beşi erkek olmak üzere sekiz kardeşlerdir. Aile üyeleri genel itibariyle mollalardan oluşmaktaydı. Bununla birlikte, Rus Devleti'nin önemli kademelerinde görev almış kişiler de aile üyeleri arasında yer almaktaydı.²⁵⁰

Eğitim hayatına babasına ait olan medresede başlamıştır. Daha sonra ise dayısının medresesinde orta tahsilini yapmıştır. Sonrasında ise Kazan medreselerinde eğitim hayatına devam etmiştir. Nikolay Aşmarin ve N. F. Katanov gibi ilim insanlarıyla burada tanışarak ilerleyen zamanlarda saydığımız bu isimlerin üniversitelerinde tahsilini sürdürmüştür.²⁵¹ Zeki Velidi, dönemin koşulları göz önünde bulundurularak denilebilir ki yaşlılarında göre son derece iyi bir eğitimden geçmiştir. Bilinçli ve eğitilmiş bir anne ve

²⁴⁷ N.C., “A La Mémoire De Simon Petlura”, *Prométhée*, VI/55, (Juin 1931), ss. 10-11.

²⁴⁸ “L'anniversaire De La Mort De Simon Petlura”, *Prométhée*, X/103 (Juin 1935), s. 31.

²⁴⁹ Tuncer Baykara, **Zeki Velidi Togan**, Kültür Bakanlığı Yayınları, 1989, s. 1.

²⁵⁰ Ahmet Kanlıdere, “Zeki Velidi Togan'ın Fikri İnkısaftı”, **Zeki Velidi Togan, Hayatı, Eserleri, Siyasi Faaliyetleri, Hatıralar**, (Ed. Serkan Acar) Ankara: Akçağ Yayınları, 2017, s. 24.

²⁵¹ Ömer Özercan, “Zeki Velidi Togan'ın İktisadi Görüşleri ve İpek Yolu'nun İhyası”, **Zeki Velidi Togan, Hayatı, Eserleri, Siyasi Faaliyetleri, Hatıralar**, (Ed. Serkan Acar) Ankara: Akçağ Yayınları, 2017, s. 116.

babanın elinde büyümesinin O'nun kişisel gelişimine katkısı şüphesiz ki çok büyük olmuştur. Annesi O'na Fars dilini babası ise Arap dilini öğretmiştir.²⁵²

Zeki Velidi Togan, bir Rus alimi olan Yadrintsev'in iki eserini okuduktan sonra onun göçebe halklar üzerine yazdığı kitaplardan etkilenerek bazı bölümlerini Tatarca'ya çevirmiştir.²⁵³ Çevirdiği bölümlerin isimleri, “*Rus Olmayanların Gerileme Sebepleri ve Onların Kültür ve İstidatları*” ve “*Göçebe Halkın insanlık Medeniyet Tarihindeki Önemi*” dir.

Muallim olarak çalıştığı ilk yerlerden biri babasının medresesidir. Belirli bir süre burada muallim olarak görev alan Zeki Velidi, daha sonra yaşamını kendi milletinin bağımsızlık mücadelesine adanmıştır. Çevre halkının etnografisini de babasının medresesinde görev yaptığı süre boyunca oradaki öğrencilerden öğrenmiştir.²⁵⁴

O'nu diğer dava arkadaşlarından ayıran önemli bir far vardır ki o da, mücadelesini hem siyasi hem de silahlı olarak yapmasıdır. Kendisi, Basmacı hareketine dahil olmuş ve mücadelesine onlarla birlikte de devam etmiştir. O da diğer arkadaşları gibi, sürekli olarak yaşadığı yeri değiştirmiştir. Türkistan'dan ayrıldıktan sonra İran, Hindistan ve Türkiye gibi ülkelerde bulunmuştur ve kendisi aynı zamanda Türkiye vatandaşıdır.²⁵⁵ Ek olarak belirtmek gerekir ki yurt dışında kaldığı ülkeler arasında Avusturya ve Almanya da bulunmaktadır.²⁵⁶ Togan, özellikle Enver Paşa yaşamını yitirdikten sonra VII. Türkistan Milli Kongresinde alınan bir kararla Türkistan meselesinin dışarıda sürdürülmesi yani bu davanın uluslararası bir dava haline getirilmesi için harekete geçmiştir.²⁵⁷ Hayatını Türklük ve Türkçülüğe adayan önemli bir isimdir. Yaptığı her harekette kendi milletinin menfaatlerini düşünmüştür. O, kendisine hedef olarak edindiği ve benimsediği yol üzerinde durmaksızın çalışmış ve bir azim, kararlılık ve sabır örneği teşkil etmiştir. “Togan için Türklüğün tanımlanmasında tamamen farklı öncelikler belirlemektedir.

---

²⁵² Baykara, a.g.e., s.113.

²⁵³ Kanlıdere, a.g.e., s.30.

²⁵⁴ Halil İnalçık, “Türkiye’de Modern Tarihçiliğin Kuruluşu ve Zeki Velidi Togan”, **Zeki Velidi Togan, Hayatı, Eserleri, Siyasi Faaliyetleri, Hatıralar**, (Ed. Serkan Acar) Ankara: Akçağ Yayınları, 2017, s. 49.

²⁵⁵ Baykara, a.g.e., s. 13.

²⁵⁶ Baykara, a.g.e., s. 16.

²⁵⁷ Nadir Özbek, “Zeki Velidi Togan ve Milliyetler Sorunu, Küçük Başkurdistan’dan Büyük Türkistan’a”, **Zeki Velidi Togan, Hayatı, Eserleri, Siyasi Faaliyetleri, Hatıralar**, (Ed. Serkan Acar) Ankara: Akçağ Yayınları, 2017. s. 298.

Togan'a göre Türk, Türk dilinde konuşan, hatta bazen dilini unuttuğu halde, milli şuurunu muhafaza eden insandır.²⁵⁸ Kendisi, farklı ırktan insanları da (İngiliz, Arap, Çerkez gibi) Türk ırkını iltihak ettikleri müddetçe kendi milletinden saymaktadır.²⁵⁹

*“Zeki Velidi, Türkiye’ye gelmesini, kendisinin adını 1912’de yayımlanan Türk ve Tatar isimli eserinden bilen Türk aydınlarınca yapılan davete bağlamaktadır.”*²⁶⁰ Togan, yazdığı makalelerden ötürü Türkiye’de ismen de olsa bilinen bir şahsiyetti. Türkiye’de bulunduğu yıllarda İstanbul Üniversitesi’nde de hoca olarak görev yapmıştır. Burada görev yaptığı tarih, 1939’lu yıllara denk gelmektedir.²⁶¹ Burada pek çok öğrenci yetiştirmiş ve unutulmaz anılar biriktirmiştir. Kendisi, İstanbul Üniversitesi’nde tarih derslerine girmiştir. 400’e yakın kitap ve makalesi bulunan Zeki Velidi, sadece siyasi bir şahsiyet değil, aynı zamanda çok kıymetli bir bilim adamıdır.²⁶²

Kendisi, 26 Temmuz 1970 yılında dünyaya gözlerini kapamıştır.

---

²⁵⁸ Özbek, a.g.m., s. 304.

²⁵⁹ Özbek, a.g.m., s.305.

²⁶⁰ Tuncer Baykara, “Zeki Velidi Togan’ın Türk Kimliğinin İnşa ve Gelişimine Katkısı”, **Zeki Velidi Togan, Hayatı, Eserleri, Siyasi Faaliyetleri, Hatıralar**, (Ed. Serkan Acar) Ankara: Akçağ Yayınları, 2017, s. 311.

²⁶¹ Baykara, a.g.e., s.49.

²⁶² Baykara, a.g.e., s.70.

SONUÇ

Bolşevik Devrimi ardından yaşanan olaylar tarihi akışın değişmesine sebep olmuştur. Ayrıca devrimin ortaya çıktığı zaman diliminde ve ardından yaşanan olaylar ve savaşlar dünyanın diğer ülkelerini de etkileyerek adeta domino etkisi yaratmıştır. Olaylar, artık Rusların bir iç sorunu değil, dünya meselesi olarak görülmeye başlanmıştır.

Yaşanan olayların Türkistan coğrafyasına ve orada yaşayan halklara olan etkileri ise son derece büyük nitelikte olmuştur. O zamanlar Rus çatısı altında yaşayan Türkistan halkı Rus yönetimin uygulamış olduğu politikalardan memnun değildi. Zira Ruslar buralarda eğitime, ekonomiye ve halkın kültürüne müdahale ediyorlardı. Türkistan okullarında ciddi oranda bir Ruslaştırma politikası uygulanıyordu ve Rusya Türk nüfusunun yoğun olduğu alanlara Rus köylüleri yerleştiriyordu. Ayrıca Rusya'nın Türkistan'da pamuk üretimini artırması ve buğday üretimini kısıtlaması Türkistan halkını ekonomik anlamda Rusya'ya bağımlı hale getirmiştir. Bu durum her ne kadar Rusya için bir avantaj olsa da, Türkistan halkı için bir dezavantajdı. Ayrıca, Türkistan'da yaşanan açlık da Türkistan halkını son derece mağdur etmiş ve halkı Rus yönetimi ile karşı karşıya getirmiştir.

Bolşevik Devrimi, aslında Rus çatısı altında yaşamak istemeyen halklar için bir umut ışığı olarak görülmüştür. Çünkü Rusya'nın zayıflamasını fırsat bilen halklar, Ruslardan ayrılmak için birtakım girişimlerde bulunmaya başlamışlardır. Rusya, artık sanıldığı kadar güçlü bir devlet değildir ve o tarihte yaşadığı sorunlarla baş etmek konusunda pek de başarılı olamamıştır. Bunun üzerine harekete geçen devletler, tek tek bağımsızlığını ilan etmeye başlamışlardır. Rusya ise bu durumu hazmedemeyerek söz konusu coğrafyada çıkan isyanları kanlı bir şekilde bastırma yoluna gitmiştir. Bu durumun nedenleri arasında, Rusya'nın söz konusu coğrafyada yaşayan halkları ve devletleri kendisine ait bir parça olarak gördüğü ve bu coğrafyalarının sahip olduğu zenginliklerden vaz geçmek istemediğidir. Burada anlatılmak istenen Türkistan ve Kafkasya coğrafyasının sahip olduğu yer altı zenginlikleri ve ticari açıdan önemidir. Kafkasya'nın yer altı zenginlikleri arasında çalışmamızda da belirttiğimiz gibi, manganez, tütün, tuz, çay, kükürt, karbon, alçıtaşı ve petrol gibi ürünler mevcuttur. Türkistan coğrafyası ise, taş kömürü, çinko, nikel yatakları, petrol ve özellikle pamuk

üretimi açısından önemli bir bölgeydi. Ukrayna ise Avrupa'nın tahıl ambarı olarak adlandırılıyordu. Rusya gibi dönemin önemli politik güçleri arasında yer alan bir devletin doğal olarak, bu kadar zenginliğe sahip olan coğrafyalardan vazgeçmesi beklenemezdi. Vazgeçmesi demek, hem politik anlamda zayıfladığını dünyanın görmesi demek, hem de bu coğrafyalardaki yer altı zenginliklerinden ve tarımsal ürün çeşitliliğini kaybetmesi demektir. Kısacası Rusya hiçbir şekilde güç kaybına uğramak istemiyordu. O nedenden dolayı, yaşanan ayaklanmaları ve bağımsızlık hareketlerini sert önlemler olarak bastırmaya çalışıyordu.

Fakat gerek Rusya'nın kendi içinde yaşamış olduğu sorunlar, gerek Birinci Dünya Savaşı sırasında yaşananlar ve Ukrayna, Kafkasya ve Türkistan halkları arasında milli bilincin oluşmaya başlaması gibi durumlar, artık olayların Rusya açısından kontrolünü iyice zorlaştırmıştı. Prométhé Dergileri, işte böyle bir dönemde ortaya çıkmış olan yayın organlarıdır. Ukrayna, Kafkasya ve Türkistan halkları arasında öne çıkmaya başlayan dönemin politik anlamda önemli isimleri dergiye düzenli olarak yazdıkları yazılar yoluyla hem bağımsızlık mücadelesine ön ayak olmuş hem halkı bilinçlendirmeye çalışmış hem de yaşananları dünya çapında duyurmayı amaçlamışlardır. Dergi, amacına ulaşma konusunda başarılı olmuştur. Çünkü yaşananlar dünyanın diğer devletlerinin de dikkatini çekmiştir. Özellikle Polonya'nın dergiye olan katkısı yadsınamayacak derece fazla olmuştur. Buna neden olarak o dönemde Polonya ile Rusya arasında yaşanan siyasi anlaşmazlık gösterilebilir. Yaşanan bu anlaşmazlıkta dönemin İngiltere gibi önde gelen Avrupalı devletleri de Polonya'yı desteklemişlerdir. Çünkü, Polonya Rusya için Avrupa'ya açılan kapı demektir ve eğer Rusya bu kapıdan geçmeyi başarır ise Avrupa'ya ulaşması çok kolay olacaktır. Bu durum karşısında kendileri tehlike altında hisseden Avrupa Devletleri de çareyi Polonya'yı desteklemekte görmüşlerdir. Rusya bir yandan kendi iç sorunlarıyla uğraşırken bir yandan da dış politikada kendini son derece yalnız hissetmekte ve yavaş yavaş çözümler yaşamaktaydı. Kısa bir süre sonra ise Rusya'dan ayrılan halklar kendi bağımsızlık devletlerini kurdular. Baltık ülkeleri bu anlamda çözülmeyi başlatan ilk ülkeler arasında yerlerini aldılar. Daha sonra ise Kafkasya ve Türkistan halkları da bu ülkelerden cesaretle harekete geçmeye karar verdiler.

Dergiler, yaşanan bu olayları detaylı bir şekilde analiz ederek ortaya koymuştur. Yazarları ise her biri dđnemi kendi bilgisiyle değerlendirerek yorumlamışlardır. Kuşkusuz ki, dđnemin olayları hakkında dikkat çekme amaçlarını da başarmışlardır. Fakat İkinci Dünya Savaşı'nın başlamasıyla, yani Almanya'nın Polonya'yı işgal etmesiyle kapanan derginin yazarları da başka bđlgelere kaçmışlar ya da yakalanıp tutuklanmışlardır. Kısacası hareket çok da uzun ömürlü olmamıştır. Fakat belirli bir zaman dilimi içinde etkin her ne kadar daha sonra varlığını devam ettirememiş olsa da Prométhée Dergileri, ait olduğu zaman diliminin tarihi olaylarına ışık tutması ve karanlıkta kalan kısımları aydınlatması bakımından önemli ve Türkistan ve Kafkasya halklarının bağımsızlık yolunda atmış olduğu ilk adımları içermesi bakımından da söz konusu coğrafya için araştırılmaya değer bir konudur.

KAYNAKLAR

KİTAPLAR

- Acar, Serkan. (Ed.), **Zeki Velidi Togan**, Ankara, Akçağ Yayınları, 2017.
- Alkış, Ali. **İdil-Ural Milli Kurtuluş Hareketinin Büyük Önderi Ayaz İshaki, Muhammed Ayaz İshaki Hayatı ve Faaliyetleri**, Ankara, Ay Yıldız Matbbası, 1979.
- Agay, Hasan. M. **Ayaz Bey'in Uzak Doğu'daki İctimai Faaliyetleri", Muhammed Ayaz İshaki Hayatı ve Faaliyetleri**, Ankara, Ay Yıldız Matbaası, 1979.
- Adeline Yves -Marie, **Historie Mondiale De La Grande Guerre**, Paris, Ellipses, 2017.
- Andican, Ahat. **Cedidizm'den Bağımsızlığa Hariçte Türkistan Mücadelesi**, İstanbul, Emre Yayınları, 2003.
- Armaoğlu, Fahir. **19. Yüzyıl Siyasi Tarihi** 16. Baskı, İstanbul, Timaş Yayınları, 2016.
- Baykara, Tuncer. **Zeki Velidi Togan**, Kültür Bakanlığı Yayınları, 1989.
- Bozkurt, Giray. Saynur, **1905-1907 Yılları Arasında Rusya Müslümanlarının Siyasi Kimlik Arayışı**, İstanbul: Doğu Kütüphanesi, 2008.
- Bruski, Jan Jacek. **Between Prometheism And Realpolitik Poland and Soviet Ukraine, 1921-1926**, Translated by Teresa Baluk- Ulewiczowa, Krakow, 2017: Jageillon University Press, 2017.
- Carr, E.H. **Bolşevik Devrimi 1**, Çev. Orhan Suda. İstanbul, Metis Yayınları, 2005.
- ....., **Bolşevik Devrimi 2**, Çev. Orhan Suda. İstanbul, Metis Yayınları 2005.
- Castagne, Joseph. **Türkistan Milli Kurtuluş Hareketi** Çev. Reşat Uzmen. İstanbul, Bilge Kültür Sanat, 2015.
- Çağatay, Tahir. **Büyük Türklük Mücahidi Ayaz İshaki, Muhammed Ayaz İshaki Hayatı ve Faaliyetleri**, Ankara, Ay Yıldız Matbaası 1979.
- Çay, Abdulhaluk. **Ulug Türkistan**, İstanbul, Bilge Külltür Sanat, 2015.

- Devlet, Nadir. **Rusya Türklerinin Milli Mücadele Tarihi**, 3. Baskı, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2014.
- Erhat, Azra. **Mitoloji Sözlüğü**, İstanbul, Remzi Kitabevi, 1993.
- Esmer, Ahmet Şükrü. **Siyasi Tarih**, Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, 1953.
- Hayit, Baymirza. **Basmacılar**, Ankara, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1997.
- Hıdıraliyev, Darhan. **Mustafa Çokay Hayatı, Faaliyetleri ve Fikirleri**, Ankara, Yeni Avrasya Yayınları, 2001.
- Hosking, Geoffrey. **Rusya ve Ruslar**, Çev. Kezban Acar. İstanbul, İletişim Yayınları, 2011.
- İmanov, Vügar. **Ali Merdan Topçubaşı Lider Bir Aydın ve Bağımsız Azerbaycan Cumhuriyeti'nin Temsili**, İstanbul, Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi, 2003.
- Joll James ve Gordon Martel, **Birinci Dünya Savaşı Neden Çıktı?**, Çev. Orhan Dinç Tayanç,. İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2016.
- Kamaliev, Alsu. **Romantik Milliyetçi Ayaz İshaki**, Ankara, Grafiker Yayınları, 2009.
- Kanlıdere, Ahmet. **Zeki Velidi Togan'ın Fikri İnkışafı, Zeki Velidi Togan, Hayatı, Eserleri, Siyasi Faaliyetleri**, Hatıralar, (Ed.Serkan Acar), Ankara, Akçağ Yayınları, 2017.
- Kara, Abdulvahap. **Mustafa Tchokai Une Vie Pour L'indépendance Du Kazakhstan**, Paris, L'Harmattan,
- Mazover, Mar. **Balkanlar**, Çev. Ayşe Ozil. 2. Baskı, İstanbul, Alfa Yayınları, 2000.
- Özal, İlkin Başar. **Kısa Birinci Dünya Savaşı Tarihi**, İstanbul, Timaş Yayınları, 2018.
- Ploky, Serhii. **Ukrayna Tarihi**, Çev. Gözde Erdoğan vd., İstanbul, Feylesof Kitap 2017.
- Rıasanovsky Nicholas V.ve Mark D. Steinberg, **Rusya Tarihi**, Çev.Figen Dereli. İstanbul, İnkılap Yayınları, 2016.

- Sadykova, Bakhyt. **Mustafa Çokay Dans Le Mouvement Prométhéen**, Paris, IFEAC- l' Harmattan, 2007.
- Şen, Yunus. **Hazar'ın Kanı Orta Asya'nın Petrolle Yazılan Tarihi**, İstanbul, Doğan Kitap, 2009.
- Vandov, Dimitir. **Atatürk dönemi Türk-Sovyet İlişkileri**, İstanbul, Kaynak Yayınları, 2014.
- Vaner, Semih. **Unutkan Tarih**, Çev. Ercan Eyüboğlu. 2. Baskı, İstanbul, Metis Yayınları, 1996.
- Vernadsky, George. **Rusya Tarihi**, Çev. Doğukan Mızrak, Egemen Ç. Mızrak. 3. Baskı, İstanbul, Selenge Yayınları, 2015.
- Wade, Rex A. **Rus Devrimi 1917**, Çev. Ergin Özler. İstanbul, İletişim Yayınları, 2017.
- Yesmagambetov, Köşim. **Mustafa Çokay Türkistan Bağımsızlık Mücadelesine Adanmış Bir Ömür**, Çev. Vecihi Sefa Fuat Hekimoğlu. İstanbul, Ötüken Yayınları, 2015.

MAKALELER

- A.B., “ La Turquie et Le Caucase”, **Prométhée**, XIII/135,(Fevrier 1938), ss.20-25
- A. Assathiani, “ Le Probleme Du Caucase”, **Prométhée**, XIII/136- XIII/137, (Mars-Avril 1938), ss. 21-28.
- Atalay İbrahim, “ Türk Dünyasının Coğrafyası”, **Yeni Türkiye**, 53/2013, s.169.
- Seymour Becker, “ Russia's Protectorates In Central Assia”, Routledge Curzon, 2005, s.133
- Bek Alan “L'İman Chamyl et Les Montagnards Du Caucase”, **Prométhée**, III/20 (Juillet 1928), ss.15-16
- Bek Tourdy. “Le Mouvement Basmachi Au Turkestan”, **Prométhée**, II/13(Decembre 1927), ss.21-22

- Bek Tourdı, “ L’ideal National Du Turkestan Et Les Bolscheviks”, **Prométhée**, II/11, (Octobre 1917), ss. 25-28
- .....,“ Les Bolscheviks Au Turkestan”, **Prométhée**, III/20, (Juillet 1928), ss. 17-21
- Briquet E., “ Les Nations Opprimés et De La S.D.N.”, **Prométhée**, XII/125, (Avril 1937), ss.1-16
- Broughtag Iron, “L’ Industrie Du Caucase”, **Prométhée**, (Septembre 1927), s.16.
- Copeaux Etienne, “Le Movement Prometheen”, Cahiers D’études Sur La Méditerranée Orientale et Le Monde Turco- Iranien, n:16, Juillet-Décembre 1993, ss.9-46
- Charlet Jean, “ Le Caucase et Son Avenir”, **Prométhée**, XI/121, (Decembre 1936), ss. 1-4
- ....., “Le Chaos Economique En USSR”, **Prométhée**, XIII/134, (Janvier 1938), ss. 20-24
- Çitil Rıdvan. “İsmail Bey Gaspiralı’nın Ali Merdan Topçubaşı’na Yazdığı Mektuplar”, **Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Dergisi Sayı 4/3 2015 s. 1024.**
- Çokay Mustafa. “La Lutte Pour Le Coton Au Turkestan”, **Prométhée**, IV/37, (December 1929), ss. 12-19
- ....., “Au Turkestan”, **Prométhée**, V/45,(Aout 1930), ss. 14-18
- ....., “Au Turkestan”, **Prométhée**, VII/65, (Avril 1932), ss.18-20
- ....., “Ce Qu’il Faut Entendre Par Basmachestvo”, **Prométhée**, VIII/75, (Fevrier 1933), ss. 8-12
- Djabagui Wassan Ghirey, “Le Petrole Du Caucase”, **Prométhée**, II/3 (Janvier 1927), ss. 6-16
- Docteur Nosadzade, “L’Europe et Le Caucase”, **Prométhée**, V/44, (Juillet 1930), ss.11-16
- Frémery Emile De “La Gerorgie Devant Le Monde”, **Prométhée**, VII/64 (Mars 1932) ss. 3-6

- G.G., "Le Meurtre De Petlura", **Prométhée**, (Novembre 1927), ss. 3-12
- ....., "La Famine En Russie", **Prométhée**, XII/125, (Avril 1937), ss. 19-21
- Hobsen Lindsay. "Les Soviets Et Le Turkestan", **Prométhée**, V/40, (Mars 1930), ss. 10-11
- J.B "Au Turkestan", **Prométhée** , III/19, (Juin 1928), ss. 24-27
- Janai, "Au Turkestan", **Prométhée**, II/8, (Juin 1927), ss. 8-10
- ....., "Au Turkestan", **Prométhée**, II/11, (Octobre 1927), ss. 18-21
- ....., " La Question Des Relations Entre Nationalités Au Tukestan", **Prométhée**, IV/26, (Janvier 1929), ss. 13-17.
- ....., "Au Turkestan", **Prométhée**, V/42, (Mai 1930), ss. 18-22
- Kardach, "Les Bolcheviks et L'Independance Des Peuples De L'Orient", **Prométhée**, II/5 (Mars 1927), ss. 8-13
- ....., "La Turquie Et Les Republiques Du Caucase", **Prométhée**, II/6, (Avril 1927), ss. 8-12
- Khan Kazı, "L'Emigration En Turquie Des Montagnards Du Caucase", **Prométhée**, V/41, (Avril 1930), s.16.
- ....., "Le Mouvement Insurrectionnel Dans Le Nord Du Caucase", **Prométhée**, V/45, (Aout 1930), ss.5-8
- Kıran Abdullah, "Milletler Cemiyeti ve Önlenemeyen Savaş", **GAU J. Soc&Appl. Sci.** 3(6), ss.19-36, 2008.
- L.G, "L'organisation De L'Europe et Le Probleme De L'est Europeen", **Prométhée**, V/47, (Octobre 1930), ss.9-10
- M.B., "Le 8. Congres des Soviets En Azerbaidjan" **Prométhée**, X/103, (Juin 1935), ss.6-12
- M.T, "Le Proces De Sagdullah Kassymov", **Prométhée**, V/44, (juillet 1930), ss. 23-26

- ....., “Au Turkestan”, **Prométhée**, VI/51, (Février 1931), ss. 17-21
- M.Y, “Le Bolschevisme Et Le Peuple Turk”, **Prométhée**, III/28, (Mars 1929), ss. 25-26.
- ....., “ La Reconnaissance De L’indépendance Des Républiques Du Caucase”,
Prométhée, VII/72, (Novembre 1932), ss. 6-10
- Mir, “Un Date Glorieuse Pour L’Azerbaïdjan”, **Prométhée**, V/43, (Juin 1930), s.3.
- ....., “L’Insurrection Des Paysans D’Azerbaïdjan”, **Prométhée**, V/40 (Mars 1930),
ss.3-5.
- Mir, “Le Probleme Du Caucase”, **Prométhée**, V/45,(Aout 1930), ss.1-2
- ....., “Les Bolcheviks En Perse”, **Prométhée**, V/48, (Novembre 1930), ss.2-4
- ....., “ La Question Armenienne”, **Prométhée**, VIII/76, (Mars 1933), ss.4-7.
- N.C., “A La Mémoire De Simon Petlura”, **Prométhée**, VI/55, (Juin 1931), ss.10-11
- N.N, “Le Congres De L’Union Des Associations Pour La S.D.N. a Bratislava”
Prométhée, XII/128-129, (Juillet-Aout 1937), ss.15-18
- Oğlı Soklı Kai, “ Le Probleme Du Turkestan”, **Prométhée**, III/16, (Mars 1928), ss. 15-
21
- Qasımlı Musa, “Ermenilerin Azerbaycan Topraklarına Yerleştirilmesi ve Sonuçları”,
Yeni Türkiye, Eylül-Ekim 2013, sayı 54, s. 1372.
- Resulzade Mehmet Emin, “Notre Chemin”, **Prométhée**, (Mars 1928), ss.13-14.
- ....., “ La République D’Azerbaïdjan”, **Prométhée**, I/1, (Novembre 1926), ss. 25-31
- ....., “La Republique D’ Azerbaïdjan”, **Prométhée**, II/13 (December 1927), ss.16-18
- ....., “L’unité Du Caucase”, **Prométhée** IV/36, (Novembre 1929), ss.5-7
- Soultan Zade Khosrov. “La Confederation Du Caucase”, **Prométhée**, I/1 (Novembre
1926), ss. 14-17

Tchoulik İbrahim, “La Famine En Russie, **Prométhée**, VII/72, (Novembre 1932), ss.10-13

....., “ La Crise De La Polique De Kolhoz”, **Prométhée**, VII/73, (Decembre 1932), ss.15-19.

Tevekkül Abdullahzade, “Türkistan Milli Mücadelesi Tarihine Giriş Basmacılık- Fergana Mücahitleri”, Türkistan Bağımsızlığına Hizmet Eden Yeni Türkistan’dan Seçilmiş Makaleler, İstanbul: Ayaz Tahir Türkistan İdil Ural Vakfı, 2005, s.41.

Turan Menaf , “SSCB’de Toprak Mülkiyeti”, **Ankara Üniversitesi SBF Dergisi**, Cilt 66, No.3, 2011 ,s:313.

Yacoub Mir,” Une Déception”, **Prométhée**, XI/122, (Janvier 1937), s.6.

....., “Le Probleme De Nationalites En Union Sovietique”, **Prométhée**, XII/126, (Mai 1937), ss, 3-6

Yakub Mir “La Turquie et L’Europe”, **Promethée**, VII/66, (Mai 1932) ss.6-7

....., “ Le Pacte Avec Les Soviets”, **Prométhée**, (Septembre 1931) ss. 1-3

....., “ L’éventualité D’une Guerre et L’armee Russe”, **Prométhée**, XIII/134,(Janvier 1938), ss. 7-13

Yagublu Nesiman , **Mehmet Emin Resulzade Ansiklopedisi**, (Çev. Nesrin Askeran) Ünal- Selçuk Önal. Ankara: Azerbaycan Kültür Derneği Yayınları, 2015. s. 18. (Ansiklopedi)

“La Neutralisation Du Caucase”, **Promethee**, I/1 (Novembre 1926), s.5

“Les Donnes Necessaires”, **Promethee**, I/1 (Novembre 1926), ss. 5-7

“La Russie”, **Promethee**, I/1, (Novembre 1926), s. 8.

“La Fete Nationale Du Caucase”, **Prométhée**, II/7, (Mai 1927), ss.1-3

“Le Probleme De L’Est Europeen”, **Prométhée**, II/8 (Juin- Juillet1 1927), ss.1-2

“L’Union Sovyetique Et La S.D.N.”, **Prométhée**, II/10 (Septembre 1927), ss.1-3

- ***, “ Au Turkestan”, Prométhée, III/17, (Avril 1928), ss. 15-18
- Imperialisme Russe Dans Le Turkestan”, **Prométhée**, III/24, (Octobre 1928), ss. 21-23
- “Le Pantouranisme Dans Ses Rapports Avc Le Probleme Du Caucase”, **Prométhée**, V/48, (Novembre 1930), ss.1-2
- Au Turkestan” , Prométhée, VI/56 ss:31-32.
- “La Russie et La Conferéce Du Désarmement”, **Prométhée**, VII/64, (Mars 1932), ss.1-3
- “Au Turkestan”, **Prométhée**, VII/64, (Mars 1932), ss.22-24
- “Le Conflict Anglo-Persan”, **Prométhée**, VIII/74, (Janvier 1933), ss.1-3.
- La Conference De M. Mir Yakub”, **Prométhée**, XI/113, (Avril 1936), s.27.
- “La Fete De L’indépendance De L’Azerbaidjan”, **Prométhée**, XII/126, (Mai 1937), s.29
- “ Réunions Prométhée”, **Prométhée**, VIII/74, (Janvier 1933), ss. 26-28
- “Le Mouvement Des Basmatchis Au Turkestan”, **Prométhée**, VIII/76, (Mars 1933), ss. 26-28
- “L’anniversaire De La Mort De Simon Petlura”, **Prométhée**, X/103 (Juin 1935), s.31.

TEZLER

- Çelebi Ercan. **Yaş Türkistan Dergisine Göre Türkistan Milli Mücadelesi.**, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2000. s. 146.
- Polat Dilek. **Çarlık Devrinde Türkistan’daki Milli Ayaklanmalar.**, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Elazığ, 2009. s. 1.
- Yücel Levent. **Türkistan Üzerinde Çin Halk Cumhuriyeti’nin Amerika Birleşik Devletleri ve Rusya Federasyonu ile Rekabetleri**, (Yayımlanmamış Yüksek

Lisans Tezi), Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Isparta, 2008. Yüksek Lisans Tezi, s.13.

Topal Kadriye. **19. Yüzyılda İngiltere'nin Türkistan Siyaseti**, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2014. s.14.

ÖZ GEÇMİŞ

06.11.1989'da İskenderun'da doğdu. İlk, orta ve lise öğrenimini İskenderun'da tamamladı. İzmir Ekonomi Üniversitesi Uluslararası İlişkiler ve Avrupa Birliği bölümünden 2013 yılında mezun oldu. Daha sonra ise Anadolu Üniversitesi Açıköğretim Fakültesi Sosyoloji bölümünden 2015 yılında mezun oldu.

İngilizce ve Fransızca bilmektedir.

ÖZET

Türkistan coğrafyası, tarih boyunca pek çok medeniyete ev sahipliği yapmıştır. İçinde bulunduğu konum ve yer altı zenginlikleri bakımından da jeopolitik ve jeostratejik önemi olan bir alandır. Çin, Hindistan, Türkiye ve Rusya gibi ülkelerle sınır komşusu olması da O'nun bu anlamda cazibe merkezi haline getirmiştir.

Çalışmamızda, Türkistan'ın bağımsızlığı için önemli bir yayın organı olan Prométhée Dergileri incelenmiştir. Söz konusu dergiler, Rus çatısı altında yaşamak istemeyen Türkistan halkının bağımsızlık mücadelesini konu edinen ve 1926-1938 yılında varlığını korumuş olan önemli bir yayın organıdır.

Anahtar kelimeler: SSCB, Türkistan, Prométhée

ABSTRACT

The Turkestan land hosted many civilizations throughout the history. Considering its location and rich underground resources, the area has geopolitical and geostrategic significance. It is also neighbours with countries such as China, India, Turkey and Russia which makes Turkestan a center of attraction.

In our study, the Prométhée Journals are investigated, which is an important publication for the independance of Turkestan. This journal dealth with the independence struggle of the peoples of Turkestan, Ukraine and Caucasus, who did not want to live under Russian rule. The journal was a significant publication, was a published between 1926-1938 and shed light on that period of history in the above- mentioned context.

Key Words: USSR, Turkestan, Prométhée.